

ՀԱՅ ԿԵԼՆ ԵՇԽԵՐՀ

ՕՐԵԳՈՐԳՈՐԴԻՆԵՆԵՆ ԵՎ ՄԵՆԵԼԵՎ ԼԵՃԱԿԱՆՆ.

№ 6 ՕԳՈՍՏՈՍ.

1866.

№ 7 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ.

ԲՈՎՆԵՐԵԿՈՒԹԻՒՆ

Երես:

- 1 Արթուրիւնը իմաստուն կերպով պիտի առաջ տանվի, Հ. Ի. . . . . 187.
- 2 „Վայ իմ կորած յիսուն ոսկի“ վոդկվիլ մի արարողութեամբ, Ն. Ե. . . . . 197.
- 3 Ամսիկն անէծ (բանաստ.) ԻՇԽԵՐԿԱԳՐԵՏՈՒՆԵՐ. 210.
- 4 Ուսումնարանի կենսը (շարուն.) Ի. Ե. . . . . ԵՆԵ. 211.

ՆԵՄԵԿԵԳՐՈՒԹԻՒՆ.

- 5 Նամակ դէպի Խմբագրող Յ. ԳԵՂԱՄԵՆՆ. 222.
- 6 Նամակ Եկատերինօղարից Ն. Ի. . . . . 233.
- 7 Նամակ Ախալքալաքից Ե. Ք. Տ. ԳԼԶԵՐԵՆՆ. . . . . 224.
- 8 Նամակ Շուշուց (Նամակ պատասխան.) ՍԵՐԳԻՍ ՏԵՐ ԳԼԶԵՐԵՆՆ. . . . . 228.
- 9 Նամակ Ախալքալաքից (Նամակ պատասխան.) ԵՂԻՇԻ ՄԵՆՇԵՏՈՒՆԵՆՆ. . . . . 232.
- 10 Նամակ Ախալքալաքից (Նամակ պատասխան.) ԱԼԼԻՔՍԱՆԴԵՐ ԳԼԶԵՐԵՆՆ. . . . . 234.
- 11 Անգլիական պոլիցիական 1 ըտեսուհու յիշատակարանից (Գողաջած Գոհարներ.) Փ. ՎԼԲՈՒՆԵՆՆ. 237.

- 12 Պատմութիւն Խրիմու, ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՏԵՐ ԼԵՐԵՆՍԵՆՆ. . . . . 244.

- 13 Մեր Ներքին Գործեր (Աթողիկոսի ընտրութիւնը, Խալիպեան Ուսումնարանին տված արտօնութիւնները, Բնիկ թելավեցի Հայի Նամակը դէպի Ս. . . (Գարձրու վերջին երեսը)

ԹԻՖԼԻՍ

1866

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԲԱՐՈՒՆԴԱՆԻ ԿՈՆՍՏԱՆՍՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԿՈՆՍԵՐՎԱՏՈՐԱՏՈՐԱՏԻ
 ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԲԱՐՈՒՆԴԱՆԻ ԿՈՆՍՏԱՆՍՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԿՈՆՍԵՐՎԱՏՈՐԱՏՈՐԱՏԻ
 ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԲԱՐՈՒՆԴԱՆԻ ԿՈՆՍՏԱՆՍՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԿՈՆՍԵՐՎԱՏՈՐԱՏՈՐԱՏԻ

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ

— «Հայկական Աշխարհ» օրաթիւը շարունակվելու է դաւոց
 1867 թվին, հրատարակելով նոյն ուղղութեամբ և նոյն ցան-
 կութիւններով, ազնիվ լուսասէր հայկական երիտասարդներին
 աշխատակցութեամբ. Տարեկան գինն է թէ Թիֆլիսում և թէ
 դուրս ընդհանրապէս 5 մանէթ. Խոստանում ենք խրաբաշխ-
 անին հրատարակել իւր ամսատետրակը 2—3 թերթից.

ՀԱՅ ԿԵԼԻ ԵՇԽԵՐՀ

ՕՐԵԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԱԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ.

№ 6 ՕԳՕՍՏՈՍ.

1866.

№ 7 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ.

Vereis amor da patria nao movido
de premio vil, mas alto e quasi eterno.

ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ ԻՄԱՍՏՈՒՆ ԿԻՐՊՈՎ ՊԵՏԻ ԱՌԱՋ
ՏԵՆՎԻ*):

Ազգի մի առաջադիմութեան գլխավոր և հիմնական միջոցը, տպահովագոյն և զօրեղագոյն լծակն է կրթութիւնը և ուսումն, որ և լուսավորութիւն կասկի, մարդիւ միտքը լուսաւորելուն, այսինքն նորա ավելորդապաշտութիւնները, սնտիւապաշտութիւններն ու նախապաշարմունքը խորտակելուն, նորա մտքին բնական և բանավոր ուղղութիւն տալուն պատճառով: Իսկ ազգի մի մէջ կրթութիւն և լուսավորութիւն տարածելու համար հարկավոր են բարեկարգ ուսումնարաններ թէ տղաների և թէ աղջիկների համար հալստարապէս: Բայց, դժբաղդաբար, այն դաղափարները, որոնց իրադործութենից մարդն անմիջական և շօշափելի օգուտ չէ տեսնում վերաբերութեամբ իւր նիւթական կեանքին, և իւր բնական կարճատեսութեամբ չէ կարող ըմբռնել և կանխատեսնել այն դաղափարների իրադործութենից առաջ դալի օգուտները, այն դաղափարները, միշտ նոյն ճակատագիրն ունեցել են, ինչ ճակատագիր որ ունեցել է և տակաւին շատ ազգերի մէջ ունին կրթութեան և լուսավորութեան դաղափարները:

*) Այս խնաստուն և հոյակապ ճառը, ղէպի որը հրապարակմէնք մեր ընթերցողների խօրին ուշադրութիւնը, ասկած է Եկատերինսոգարի հայկական ժողովրդական ուսումնարանի հրապարակական քննութեան օրին.

Խմբ.

Սորանից երկու տարի առաջ, իմ Պատվական Տէրեր, սէրով ընդունեցիք իմ առաջարկութիւնը և բացիք այս ժողովրդական ուսումնարանը, որը այսօր իւր երկրորդ տարեդարձը կկատարէ։ Այս երկրորդ անգամ է, որ կժողովվիք այստեղ նորա գործունէութեան արգասիքին վերահասութիւն գործելու։ Ձեր միշտ ինձ ցոյց տվիւած ջերմ շնորհակալութիւնները կողարտադրեն ինձ առավել արժանի կացութեանը իմ անձը այդ շնորհակալութիւններին։ Սակայն հասարակութիւնը որչափ ևս գոհ լինի ուսումնարանի գործունէութենից, պարտավոր եմ խոստովանել, որ դա այնչափ արդիւնավոր չէ եղել, որչափ կարող էր լինել, յետագա պատճառներով։ Նախ, դաստիարակչութիւնն ու ուսուցչութիւնը կպահանջեն մարդիցս այնպիսի մեծ կատարելութիւններ, որը շատ սակաւներին պարգևած է մայր բնութիւնը, և ես չեմ կարող ինձ այդ սակաւների կարգը դասել։ Եւսե՛ք, իմ Պատվական Տէրեր, թէ ինչ կատարելութիւններ կպահանջէ ուսուցիչներից գերմանացի երևելի մանկավարժ մի. «Հիրավի պէտքէ ցանկանալ—կասէ նա—որ ուսուցիչը ունենայ Վերմանացու առողջութիւնը, Եւսե՛նգի սրամտութիւնը, Աեպելի զգացմունքը, Պեստալոցցու եռանդը, Տելլեխի պարզութիւնը, Օպլումանի պերճախօսութիւնը, Լէյբնիցի գիտութիւնը, Սօկրատի իմաստութիւնը և Վրիստոսի սէրը»։ Եւսե՛սինգ, Աեպել, Պեստալոցցի, Տելլեխ, Օպլուման, Լէյբնից, Սօկրատ այնպիսի մարդիկ են, որոնք համաշխարհական համբավ և նշանակութիւն ստացել են, իսկ Վրիստոսին Աստված կղապանենք։ Ուրեմն կարելի է հասկանալ, թէ ինչ արժանավորութիւններ, ինչ կատարելութիւններ կպահանջէ մարդիցս վարժապետութեան պաշտօնը և թէ ինչպէս չարաչար կսխալվին մեզանից շատերը, կարծելով որ վարժապետութիւնը աննշան և չնչին գործ մի է և թէ ամենայն ոք կարող է կատարել այդ, միայն թէ փոքր ինչ կարգալ գրել գիտենայ, մանավանդ եթէ լայն վերարկուն մի ևս ունենայ ձեռին . . . . Նրկրորդ, հայերէն լեզվով գրված դասագրքերի անպիտանութիւնը, երրորդ, մեր ազգի ընտանեկան կրթութեան պակասութիւնները, և չորրորդ, աշակերտների անկանոն այցելութիւնը։

Ինչպէս հասարակութիւնը իրավունք ունի պահանջելու, որ վարժապետը կատարէ իւր պաշտօնը, ինչպէս որ պէտքէ, նոյնպէս և վարժապետը, եթէ նա փոքր ի շատէ կհասկանայ իւր պաշտօնի խորհուրդը, եթէ կարող է կշռել իւր վերա եղած

պատասխանատուութեան ծանրութիւնը, եթէ ավելի իւր աշակերտների ապագային վերա կանաճէ, քան թէ այս կամ այն ծնողների հաճոյքը կատարելու, այս կամ այն պարոնին քթին խուռնի ծխելու, — իրավունք ունի և պարտքն է պահանջելու — թէ իբրև հասարակաց գործի պաշտօնեա և թէ մանավանդ իբրև ազգի անդամ, որ ծնողներն ևս ավելի լավ ճանաչեն և կատարեն զէպ ի իւրեանց զավակները ունեցած պարտքերը, որովհետև այդ ծնողական պարտքերի լավ ճանաչվելուց և կատարվելուց կախված է ըստ մասին և վարժապետի գործունեութեան արդիւնավորութիւնը: Անբէք ինձ, եթէ այստեղ քանի մի խօսք ասեմ դաստիարակութեան վերա: Այստեղ կանիմ, որ դաստիարակութեան վերա արժանապէս խօսելը, թէ ավելի երկար ժամանակ և թէ առավել հմուտ անձի կարօտ է: Վա մի այնպիսի մեծախորհուրդ խնդիր է, որ զբաղված է ոչ թէ ինձ պէս աննշան վարժապետների ուշը, այլ ամենայն ժամանակ և ամենայն հին և նոր ազգերի մէջ շատ երեւելի և հանձարեղ դուիններ աշխատել և մշակել են այդ խնդրի վերա, և սակայն կարողացած չեն դեռ հասցնել դորան այն կատարելագործութեանը, որին կարող է նա հասնել ժամանակով: Հավատացեք, իմ Պատվական Տէրեր, որ պիտի դայ ժամանակ, երբ բոլոր այժմեան գաղափարներով լուսավորված և քաղաքակրթված համարված տէրութիւնները իւրեանց բոլոր ոյժը պիտի կեդրոնացնեն այդ խնդրի վերա, և անթիվ միլիոնները . . . . . կրթութեան և լուսավորութեան համար գործ պիտի դրվին:

Վաստիարակութիւնը երեք մաս կբաժանվի. մաք մնի կրթութիւն, նր տի (կամքի) կրթութիւն և խելքի (իմացականութեան) կրթութիւն: Մարմնի կրթութեան նպատակն է աղաին ամենայն ֆիզիկական փնասակար ազդեցութիւններից հեռու պահել և շրջապատել նորան այնպիսի պայմաններով, որոնց մէջ նորա մարմինը առողջ կերպով աճէ և զարգանայ, նորա գործարանները զանազան վարժութեամբ զօրացնել և ճկունութիւն տալ նոցա, զանազան միջոցներով նորա զգայարանները զարգացնել և նրբացնել, — մի խօսքով կատարելապէս առողջ մարդ շինել նորան: Ամբի, կամ սրտի կրթութեան նպատակն է սերմանել մանուկների սրտին մէջ մարդասիրութիւն, բարեպաշտութիւն, ճմարտասիրութիւն, աշխատասիրութիւն, արիասրտութիւն, վեհանձնութիւն, . . .

փորժեցնել նոցա ատել չարն և սուտը և սիրել արդարն ու
 ճշմարիտը. — մի խօսքով առաքինի և գործունեա հայրեր, բարի
 և խելացի մայրեր պատրաստել: Մայրեր . . . . - կամենու-
 մեա իմանալ ազգի մի բարոյական արժանատւորութիւնը, քննիր—
 աւնի արդեօք բարեկիրթ մայրեր: Աթէ չունի, — շատ աղքատ
 պէտքէ լինի բարոյապէս այն ազգը: Մենք Հայերս շատ դիւր
 հասկացողութիւն ունինք կանանց սեռի կրթութեան վերա:
 Աթէ աղջիկ մի գիտենայ փոքր ինչ ուսերէն կամ Ֆրանսերէն,
 փորրինչ «Փորտօպիան ածել» ինչպէս ասումն և «պօլիա, կաղ-
 րիլ խաղալ» շատ ուսեալ է կասկի: Մեզ խեղճ Հայերիս այս
 տեսակ «մօղնի» մամաներ հարկավոր չեն, իմ Պատվական Տէ-
 րեր. թող մեր կանայք գիտենան իւրեանց աղգային լեզուն,
 թող գիտենան կանոնավոր անտեսութիւն, մանկատաճու-
 թիւն, թող մանավանդ բնութեան վերա պայծառ և պարզ
 գաղափարներ ունենան. ահա սոքա են ամենահարկաւորները:
 Փոքր ժամանակներից սովորեցնենք մեր աղջիկներին արհամա-
 րել ունայն զգովթասիրութիւնը, որ մեր գեղեցիկ սեռին մէջ
 շատ տարածված է, և սիրել պարզութիւն հաղուստի մէջ,
 ինսյողութիւն, կարգ և մաքրութիւն առանին կառավարու-
 թեան մէջ: Ինչ որ ուսերէն և Ֆրանսերէն լեզուների և դաշ-
 նակի վերա ասացի, կարօտ է բացատրութեան: Մենք, որպէս և
 բոլոր ազգէս ազգերը, արտաքինով կրաւականանանք: Մեր մէջ
 «գիտնալ» բառը շատ չարացար կգործածվի: Աթէ աղջիկ մի
 դաշնակի վերա մի երկու պօլիա նվագէ, մի քանի ուսերէն
 կամ Ֆրանսերէն առաջարկութիւններ յօրինել կարողանայ — ի
 հարկէ առանց իմաստի — այս ինչ աղջիկը «Փորտօպիան ածել»
 գիտէ, ուսերէն, Ֆրանսերէն գիտէ՝ կասնք: Չեմ ասում, որ
 մեր կանայք ուսերէն, Ֆրանսերէն կամ դաշնակ չգիտենան, ոչ:
 Ընդհակառակն բոլոր սրտով կցանկայի, որ նոքա միջոց ունե-
 նային լավ սովորելու գէթ միայն ուսերէն լեզուն և երաժշ-
 տութիւնը: Արաժշտութիւնը մեր մէջ շատ օղորմելի գրու-
 թեան մէջ է: Մեր մայրերը ի հարկէ չեն կարող իւրեանց մա-
 նուկների սրտին մէջ երաժշտութեան սէր վարթեցնել և զար-
 գացնել իւրեանց «է, է, է պալաս, է . . . .» շատ անա-
 խորժ օրօրօցի երգով: Յավալի բան. որովհետեւ երաժշտու-
 թիւնը շատ ազնայուցիչ և մեղմացուցիչ աղբեղութիւն ունի
 մարդիս բարոյականին վերա, և այդ աղբեղութեան պակասու-
 թիւնը շատ զգալի է մեր մէջ . . . .

Տեսնենք թէ բարոյական կրթութիւնը ի՞նչ կերպով պէտքէ սերմանէ և աճեցնէ մանուկի սրտին մէջ վերև յիշված գեղեցիկ և ազնիւ յատկութիւնները:

Վախ կշտապեմ ասել, որ չոր ու ցամաք և տաղտկացուցիչ խրատները ոչինչ օգուտ չեն կարող բերել. — օրինակ պէտքէ և ոչ խրատ: Աւարժեցրու երեխային գործել բարին և օգտակարը, և աշխատիր միշտ հեռու պահել չարից և մնասակարից — ահա բարոյական կրթութեան գլխավոր կանոնը: Այստեղ հին փիլիսոփաներից մէկին խօսքերը միտքս եկան: «Արթութիւնը» ասումէ Պլատոն, «պէտքէ սկսվի ծնողներից, երեխայ աշխարհ դալուց առաջ, ամեն բանի մէջ կանոնավոր և չափավոր կեանք վարելով և երեխայի աշխարհ դալուց յետոյ կրթութիւնը պիտի կատարվի այդ կանոնավոր կեանքով նորա վերա ներգործելով և նորան բարի օրինակ լինելով»:

«Արթութիւն ասվելու արժանի չէ այն կրթութիւնը, ասումէ նոյն փիլիսոփան — որը մարմինը միայն կկրթէ և կեանքին նիւթական դիւրութիւնները կսովորեցնէ առանց զարգացնելու հոգին և զգացմունքը, և ուղղելու նոցա դէպի աշխարհութիւն և ճմարտութիւն: Մարդս կարող է լինել ճարտար նավավար և ճարտիկ վաճառական, բայց չունենալ կրթութիւն: Միայն կրթված խելքով և կամքով մարդիկը կարող են կատարելապէս բարի լինել: Նոցա համար մեծ գլխաւորութիւն է լավ քաղաքացի լինելը. նոքա կլինին ազնիւ մարդիկ և կաշխատեն հասնել իւրեանց չունեցած արժանավորութիւններին»:

Այո, օրինակ պէտքէ և ոչ խօսք:

Վամենումես, որ մանուկդ արդարասէր և ճմարտասէր լինի — վարվիր միշտ ճմարտութեամբ և արդարութեամբ թէ նորա և թէ ուրիշների հետ: Վամենումես, որ գլխաւորապէս և կարեկից լինի — օգնիր միշտ կարօտեալներին, կարեկցիր հիվանդներին, մտիթարիր վշտացածները, և այլն և այլն: Այս օրինակները հազար անգամ առավել ազդու ներգործութիւն կունենան մանուկի վերա, քան թէ այն տաղտկալի բարոյական վարդապետութիւնները, որոնցով ուռեցնումենք նորա գլուխը:

. . . . .

Վաւ օրինակը միայն բավական չէ. հապա պէտքէ աշխատել, որ մանուկն ինքն ևս մասնակից լինի այդ առաքինական և մարդասիրական գործերին, որպէս զի կարողանայ այն քաղցր զգացման ճաշակն առնել, որը կծնվի մեր սրտին մէջ գործելով բարին: Թող մանուկը ինքն

իւր ձեռով տայ անձար աղքատին ողորմութիւն, թող անձամբ մխրթարէ, վշտացածներին, թող այցելութեան զնայ հիւանդին, և այլն: Բարոյական կրթութեան պարագքն է մի կողմից բարի և աղնիվ զգացմունք զարթեցնել մանուկի սրտին մէջ զանազան խելացի ճանապարհներով, միւս կողմից աշխատել, որ այդ դեռաբոյս զգացմունքը միշտ սնունդ ստանալով աճեն և զօրանան այնպէս, որ նոյա լուսն անհրաժեշտ պիտոյք դառնայ: Եւ առ անգամ բարին և ճշմարիտը կխոստովանենք, կընդունենք, բայց չենք կատարի: Ի՞նչ է այդոր պատճառը, եթէ ոչ այն, որ կխոստովանենք, կընդունենք միայն, այլ չենք զգայ, այսինքն մանկութենից վարժված չենք բարուն և ճշմարտին հետեւելու, մեր սիրտը այդոր կարօտութիւնը չէ զգում, չունի, մի խօսքով մեզ մանկութենից սովորեցրած չեն սիրել բարին և ճշմարիտը: Բարին և ճշմարիտը մեր հոգու անհրաժեշտ պիտոյք դարձած չեն:

Այսպէս, իմ Պատմական Տէրեր, եթէ բարոյական կրթութիւնը այս սկիզբների վերա հիմնվի, եթէ նա այս վերջիշված միջոցները գործ դիէ իւր նպատակին հասնելու համար, այնուհետև հարկ չի լինի բնավ զարթեցնել մանուկի սրտին մէջ անձնասիրութիւն, պատվասիրութիւն, վարձի ակնկալութիւն, պատիժների երկիւղ և այլն: Մանուկը կսովորէ գործել բարին, սիրել ճշմարիտը, կատարել զէպի ընկերներ ունեցած պարտքը ոչ թէ անձնասիրութենից, պատվասիրութենից, վարձի ակնկալութենից կամ պատժի երկիւղից շարժված, այլ այնոր համար, որ գործել բարին, սիրել ճշմարիտը, կատարել իւր պարտքերը—իւր հոգու ամենակարևոր պիտոյքը եղած են, առանց որոնց նորա հոգին չէ կարող կեանք ունենալ, ինչպէս որ նորա մարմինը չէ կարող ապրել առանց օդի, ջրի և կերակրի:

Բարերար Ստեղծող, երբ պիտի հասցնես արդեօք Քո Հայ—արարածները այդ բարոյական կատարելութեանը . . .

Այժմ դառնանք կրթութեան երրորդ մասին, այսինքն իմացական կրթութեան:

Իմացական կրթութեան նպատակն է սովորեցնել մանուկին իւր չորս կողմ հղած բաները լավ տեսնել, ըմբռնել, հասկանալ, քննել և իմանալ ամեն երևոյթի պատճառն և հետեւանքը, պարզ և ողջամիտ հայեցողութիւն ունենալ բնութեան վերա, մի խօսքով սրել, զարգացնել և լուսավորել նորա միտքը և միանգամայն հաղորդել նորան զանազան կենցաղօգուտ և կարե-

վոր տեղեկութիւններ: Թէ լուսավորված ազգերի բարեկարգ ուսումնարանների մէջ ինչ միջոցներ կգործադրին այդ նպատակին հասնելու համար—Ձեզանից շատերին և մասնավորապէս Հոգաբարձուներին շատ անդամ պատմել եմ, իմ Պատվական Տէրեր. և որովհետեւ այդ կտորը առավել ուսուցիչներին կվերաբերվի, չեմ կամենում Ձեզ ձանձրացնել:

Այսպէս ուրեմն մարդս իւր կենսական նպատակին, այսինքն իւր բանավոր երջանկութեանը հասնելու համար, պէտքէ երկք տեսակ կրթութիւնն ևս—Ֆիզիկական, բարոյական և իմացական—ստանայ հալստարապէս: Մարդիս բանավոր երջանկութիւնն է ունենալ առողջ մարմին, սիրել բարին և ճշմարիտը, և զարգացած, լուսավորված իմացականութեան տէր լինել: Մանուկի ֆիզիկական կրթութիւնը պէտքէ սկսվի ոչ թէ ծնված օրից, այլ նաև նորա աշխարհ գալուց շատ առաջ: Այո, նաև աշխարհ գալուց առաջ, որովհետեւ եթէ հայրը և մայրը—մանավանդ վերջինը իւր յղութեան ժամանակին—վատ առողջ լինին, չափավոր և կանոնավոր կեանք չվարեն, մանուկը չէ կարող առողջ լինել:—Խեղճը դեռ աշխարհի լոյսը չտեսած դատապարտված է զանազան ախտակրութիւնների Բարոյական կրթութիւնը պէտքէ սկսվի մանուկի աշխարհ գալուց մի քանի ամիս յետոյ, իսկ իմացականը—երեստի խօսել սկըսած միջոցից:

Տեսաք, իմ Պատվական Տէրեր, թէ մանկավարժութիւնը ինչմը կպահանջէ մեզանից. այդ պահանջմունքը ոչ ուսումնարանը կատարել է լիովին, և ոչ ծնողներ: Ինչ որ ինձ կվերաբերվի, պարզապէս կխոստովանիմ, որ ուսուցչութեան պաշտօնը արժանապէս վարելու համար պէտքէ շատ ավելի կատարելութիւններ ունենալ քան թէ ես ունիմ. . . . Սակայն այս ևս համարձակ կասեմ, որ եթէ ծնողներ առավել լավ ճանաչէին և կատարէին իւրեանց զավակների վերա ունեցած պարտքերը, այս մեր փոքրիկ դպրոցը կարողացած կլինէր առավել օգտակար լինել իւր աշակերտներին. . . . Մենք Հայերս ուսումնարանի վերա կնայենք իբրեւ մի արվեստանոցի վերա, որտեղ աշակերտը պէտքէ սովորէ կարդալ և գրել, ինչպէս կօշկակարի մօտ կսովորէ կօշիկ կարել: Այս ծուռ հայեցողութեան հետեանքն է ահա, որ աշակերտների այցելութիւնը շատ անկանոն է: Օր չէ լինում որ իւրաքանչիւր կարգից մի երկու աշակերտ պակաս չլինի: Ինչի՞ չեկար:—Չայս ուշ ե:

ղափ:—Ինչի՞ չեկար:—Մեր տանը հիւր կար:—Ինչի՞ չեկար:—
 Եւանկայիս ճամբեցի:—Ինչի՞ չեկար:—Երեկ մարդի տուն
 գնացել էինք, տեղեցս ուշ վերկացայ:—Ինչի՞ չեկար:—Վաճառա-
 տեղ գնացի:—Ինչի՞ չեկար:—Բաղանիք գնացի:—Ինչի՞ չեկար:—
 Մեր տանը տօն էր:—Ինչի՞ չեկար:—Մօրս հետ մարդի տուն
 գնացի, մայրս չղրկեց, հայրս չղրկեց, և այլն և այլն: Այս պա-
 տախանները ես շարադրած չեմ, իմ Պատվական Տէրեր: Գը-
 րեթէ միշտ ճշմարիտ են մանուկների տված պատասխանները,
 բայց նոքա տեսնելով, որ ծնողները փաշ պատճառներով իւ-
 րեանց ուսումնարան չեն ուղարկում, կսխսն իւրեանք ևս սուտ
 պատճառներ հնարել, և եթէ ուսուցիչը հարցուփորձ անէ ի-
 մանայ այդ—ծնողներ իսկոյն կարդարացնեն նոցա, յանցանքը իւր-
 եանց վերա առնելով: Ծնողներ այսպէս կմտածեն. „Եւ-
 րեխան մերը չէ՞, վարժապետին ի՞նչ դործը, կամենանք կու-
 ղարկենք, չենք կամենայ, չենք ուղարկի, թող մի երկու տարի
 ավելի գնայ ուսումնարան, փողը վարժապետը պիտի տայ, ի՞նչ
 է . . . . .” Ծնողներ չգիտեն ի հարկէ, որ ուսումնարանի
 գլխավոր պարտքերից մին ևս է վարժեցնել իւր աշակերտներին
 կանոնավոր կեանքի և աշխատասիրութեան. բայց վերոյիշված
 պատճառներով ուսումնարանը կդառնայ անկարգութեան, ծու-
 լութեան տեղ, թէ մալ էլ հանա, և վարժապետը մի այնպիսի
 անձն, որի բոլոր արդարացի պահանջմունքը ապօրինի և ա-
 նիրաւ կերակն աշակերտներին, որով կխախտվի նաև նորա
 (վարժապետին) բարոյական ազդեցութիւնը: Վարժապետը
 կորցնելով իւր բարոյական ազդեցութիւնը, կստիպվի երբեմն
 երբեմն ձեռք զարնել խստութեան, ընդհանուրի օգուտը մաս-
 նավորի զոհելը անիրավութիւն համարելով: Վարժապետը շատ
 ծնողներից ավելի գիտէ, որ մանուկի վերա բռնութիւն բանեց-
 նելը տմարդութիւն է և թէ այդ միջոցը նորա բարոյականին
 ու բնավորութեան վերա վատ ազդեցութիւն ունի, բայց ի՞նչ
 անէ, որ ծնողների անհոգութիւնն ու տգիտութիւնն կխլեն
 իւր ձեռից բարոյական ազդեցութիւնը,—որ միակ ղէնք պէտք
 է լինի ոչ միայն վարժապետների, այլ և ծնողների ձեռին: Երբ
 վարժապետը ցոյց կտայ ծնողներին իւրեանց պակասութիւն-
 ները, նոքա կաշխատեն հանդարտեցնել իւրեանց խիղճը, ար-
 դարացնել իւրեանց պակասավոր ընթացքը այս խօսքերով. „Օւ-
 վակ չունեցողը—զավակի գութը չի հասկանայ, զավակի սէրը
 ինչ եղածը չի գիտնայ”: Շատ հարկավոր էր այստեղ երկա-

բորէն բացատրել թէ ի՞նչ է «զավակի գութը հասկանալը», ի՞նչ է ծնողական սէրը, և թէ մենք Հայերս ի՞նչ դիւր գազափար ունինք ծնողական սէրի վերա, — որպէս ղե կարողանայի ակնյայտին կերպով ցոյց տալ թէ զավակ չունեցողներն ևս կարող են «զավակի գութն հասկանալ», — և թերևս շատ ծրնողներից ավելի: Չավակի գութը հասկանալու համար բավական չէ միայն ծնող լինելը: Արը կլինի բնական, այսինքն առանց գիտակցութեան, այլ բնական ազդմամբ միայն, և բանավոր, այսինքն լսելքով մտքով: Այն ծնողների սէրը, որոնք իւրեանց զավակներին կսիրեն իբրև պաճուճապատանք (խումածիկ), իբրև իւրեանց զարգը, — կարելի չէ սէր կոչել, այլ ավելի ինքնասիրութիւն: Մանուկի փորը կուշտ, կռնակը տաք պահելը և սրտերս կամեցած ժամանակ առանց զգուշութեան ինքն իւրան փայփայել, զգվել և չափ չափ համբուրելը — որով մեծամտութիւն, ինքնահավանութիւն, անձնասիրութիւն միայն կսերմանենք նորա սրտին մէջ — կարելի չէ բանավոր սէր կոչել: «Նոյն սէրը կցոյց տան և կենդանիները իւրեանց ձագերի վերա: Բանավոր սէրը երբէք մանուկի ապագան իւր վայրկենական վաղանցուկ զվարճութեանը և հաճոյքին չէ զոհում, կոյր բնական սէրը միայն կարող է, օրինակ, այսպիսի անբարոյական կերպով արտայայտվել «վրէ՞, չկայ (իհարկէ կհասկանաք թէ ինչի վերա է խօսքս), կատուն կերել է, մուկը տարել է, ցոյց տուր, զավակս, այսպէս ասա, զավակս, այնպէս ասա, որդիս, և այլն, և այլն: Աստված իմ, Աստված իմ, ինչե՞ արդեօք այդ աստիճան կմոլորեցնես նոյա, որոնց փրկութեան համար զոհեցիր Քո միակ Որդիդ . . . . .

Դասազրքերի անպիստանութեան վերա ոչինչ չեմ ասում, որովհետև սա առավել վարժապետին և հոգաբարձուներին գիտենալու գործ է:

Մեր ուսումնարանի արտաքին բարեկարգութեան մասին խօսելուցս առաջ կամենումեմ բան մի ևս ասել, որը որչափ ևս չնչին երևի ըստ ինքեան, հետևանքներին նայելով, բավական փնասակար է:

Մեր մէջ նահապետական սովորութիւն մի կայ, այն է գանաղան առիթով վարժապետին ընծայաբերութիւններ անելու սովորութիւնը: Այդ ըստ ինքեան անմեղ սովորութիւնը շատ փնասակար ազդեցութիւն ունի աշակերտաների բարոյականին վերա: Կարող է նաև պատահել, որ վարժապետը աշակերտների

բարոյական օգուտը իւր նիւթական շահին զոհէ, այսինքն նախադատութիւն անէ ընծայաբեր աշակերտներին ի վնաս չբերողներին: Վերջապէս վարժապետը որքան ևս անխտիր և անոշառութեամբ, որքան ևս հալասար և անխտիր կերպով վարվի աշակերտներին հետ, այսուամենայնիւ շատ վատ կը բեր կարող է յարուցանել նոցա սրտի մէջ: Վարժապետը պէտքէ դիտենայ իւր սահմանված ուժիկը և ծնողներից ոչ մի մասնավոր ակնկալութիւն ունենալու չէ: Հաղարանդամ առավել շնորհակալ կ'լինէր վարժապետը, եթէ ծնողներ այդ սովորութեան տեղ, սովորութիւն անէին գէթ երկու երեք շաբաթը մի անգամ դալ ուսումնարան և վերահասութիւն գործել թէ ի՞նչպէս կ'սովորեն իւրեանց որդիները, ի՞նչպէս է նոցա վարքը, և այլն: Այդ շատ խելացի և միանգամայն շատ օգտակար սովորութիւն կ'լինէր, վասն զի ծնողների երբեմնական ուսումնարանը դալը շատ լավ աղգեցութիւն ունի աշակերտների վերա:

„Եթէ կարելի լինէր,“ ասումէ մի հոյն իմաստասէր, միշտ կը քարձրանայի քաղաքի ամենաքարձր տեղը և կ'կանգնէ բոլոր ոյժովս. ի՞նչ կ'կարծէր, քաղաքացիներ, երբ կաշխատէր միայն հարստութիւն ստանալու և բնավ չէր հոգ տանի ձեր մանուկների վերա, որոնց այն հարստութիւնը պիտի թողնէր: Ուրեմն, իմ Պատվական Տէրեր, եթէ կ'ցանկաք այս ընդհանուր գործին առաջադիմութիւնը, եթէ կ'ցանկաք, որ այս ուսումնարանը ոչ միայն կարգաւ գրել սովորեցնէ, այլև կարող լինի հասարակութեան բարեկիրթ, գործունեա և օգտակար անդամներ պատրաստել,—ջերմ սէրով և միաբան գործակցութեամբ աշխատենք իրադործել այդ ցանկութիւնը: Իմ կողմից պատրաստ եմ, նաև ժամանակ ժամանակ ճառախօսութիւններ անել դաստիարակութեան վերա, որչափ կարողութիւնս կտանէ, որպէս զի ընտանիքը և ուսումնարանը փոխադարձ ձեռնտութեամբ կարողանա՝ առաջնորդել մեր մանուկներին դէպի բարին և ճշմարիտը:

Հ. Ի.

Տպելով յետադա վօդեվիլը ցավումենք, որ սորանից կարող են օգուտ քաղել թէ ընթերցանութեան, և թէ սցենարի համար միմիայն Թիֆլիսցիները, որովհետև սա վաղը թէ շատ Թիֆլիսի գավառական լեզվով է գրված.

Իսմ.

«ՎԱՅԻ ԻՄ ԿՈՐԱԾՈՒ ՅԻՍՈՒՆ ՈՍԿԻ»

Վօգեմէլ մի արարողութեամբ:

(Նիւթը քաղված է ռուսականից):

Խաղարկուներ:

Կարապետ . . . Վաճառական:

Սալումէ . . . սորա կինը:

Սարգիս . . . Կարապետի ընկեր:

Պարոն Միքելեան . Աստիճանավոր:

Ալեքօ . . . Խանութի աշակերտ:

Մուստափա . . . Գեղմիչ:

Գործողութիւնը կատարվում է թիֆլիսում:

Տեսարանը ներկայացնում է սենեակ Կարապետի տանը: Ձախ կողմը թափա զարդարված խալէբով և մութաքաներով: Աջը հիւսիսային կարասիք:

I

Կարապետ (հագնված է շորհոյ, ման է դալիս ծանր):

Կարապետ. (մտնում է աջ կողմից): Ինչու էս Սարգիսը չէկալ: Ո՞վ գիտէ հիմա էրկու սահաթն էլ է ու: (Նայում է ժամացոյցը): Վա, իրեք սահաթ է էլի տօ: Ախար պատճառն ի՞նչ է որ չէկալ: Միտտ չի հանդարտվի մինչև չըխմանամ թէ ձկան սեղին էկելն, թէ չէ: Չէ, աղբիւր, դընամ, խմանամ թէ չէ վունց չայի կերթա բողազում, վունց իրիկահայ: Այլ էլ չիմ կանա քնի, հանդարտ էլի, մարդավարի. իմ արեւը չիմ կանա: (Հավաքվում է գնալ, բայց լսում է շան հաչիլը և մտնում տեղը): Ե՛ւնը հաչում է, պէտք է որ նա ըլի:

II

Կարապետ և Սարգիս (մտնում է ձախ կողմից):

Կար. Բարո՛ւ, Սարգիս:

Սարգիս. Բարի իրիկուն, պարոն Կարապետ: Տօ, տանը ի՞նչ կօնիս, վուր էս ջօքնի շունը պահումիս. զրիկ Գլղնու բաղը, էտի պէտք կուզա: Մա էստի քիլ մէ փածիքակի կուբերէ: քիչ մնաց շուրիւ պատռաից:

Կար. Ախար դուն ասա մէ, ինչի՞ ուշացար է:

Սար. Աղաթի մօտ մտա փուղի համար, համա հաղբի չու

նէր, տղին զընկել էր նիսիէքը մօտանելու, մինչև աղէն կգար,
իս էնտի սպասեցի:

Աար. Ձիան սեղիւն էկան?

Աար. Համա Աղալօն էլ ջանջալ է, հա:

Աար. Իս քիզ բան իմ հարցնում, դու քու էշդ իս քշում: Աղա-
լօն ջանջալ է, նուր բան իս ասում այ: Իս իս սաղ բաղադ-
խանէն դիտէ, վուր նա ջանջալներու ուստարաշին է:

Աար. Էկան, էկան, Աարապիտ ջան, էկան:

Աար. (Ուրախ) էկան. (շունչ է քաշում) հինգ գիտնեա մէ
ջաղցի քար վնկալան սրախցս. իմ արևը, Սարգիս, հանաք
չիմ անում:

Աար. Ա, հատի ինչ կա հանաք անելու: Հանաք բան է դա-
նա: Համա պէտքէ ասիմ, վուր հասիսի քեսատութին իս
չիմ տեսի. դուն տեսիլիս, աղբեր: Միջի փողոցից վուր Շէ-
թանփողոց դնաս, մէկի դախլումը հինգ մանէթ չիս դունի:

Աար. Քեսատութին իս էլ մի ասի: Համա մի բանը մէ
քիչ լավ է գնում, ձկան սեղիւն էկան, էլ դարդ չունիմ:

Աար. Մէ քիչ կի չէ ու շատ էլ լավ է գնում, բարիկինդան-
ները մօտ է, մէ կու ծախսի ձուկը, վուր ասիա թէ հա:
Աղբեր, ինչ է էս քեսատութեան պատճառը?

Աար. Պատճառն ինչ է? Ա, էս Պրանցուղներու ոտը կոտրվի,
վուր նրանք էտտի չէին էկի: Պնա, մէ թամաշա արա Բլօտի
մաղաղէինումը, նա էլ միզպէս քեսատութին ունէ չէ:
Մէ առուտուր ունէ, մէ մշարով լըն ունէ մաղաղէինը վուր
ասիղ գցիս, դետնին չի վեր ընկի:

Աար. Էհ, Բլօտը իս էլ մի ասի:

Աար. Իժում, Սարգիսջան, էն փուղերը միւր փուղերն է. նրանց
մուշտարին միւր կնիդիբքն ին. միւր բրտինքն ին տանում տալիս
չուլ ու փալասին:

Աար. Ինչ ասիլ կուզէ, վատ է:

Աար. Աղբեր, միւր տանտիկինը պիտի տանը նստի ձմերվան հա-
մար լօթի մուխունդ ննդրէ, բուլս դնէ, պանիր քիլաներ
լըցնէ: Օվ է տեսի, վուր կնիկ արմատը առափօտից մինչև
մութ մաղաղէիններումը ման գա, էն անիծած Պրանցուղ-
ները ցերեկով հերիք չէ, զիշեով էլ առուտուր ին անում:
Հողիջան, կու մթնանա, դուքանդ կու կոխալիս, կերթաս
տուն օղլուշաղիդ մօտ, այ քրիստօնէի հանգը: Զէ, նրանք

էսպէս չին անում. հենց կմթնի թէ չէ ու չբախդանը կու վառին, հենց գիտենաս հարսնիք ունենան:

Սար. Հա, ջանմ, շարաթ գիշեր է, մուսով նստի դախլդ համբրէ, հետաք տիս, թէ չէ ամեն գիշեր էսպէս ին անում, լուսնացիս է, ինչ է:

Կար. Մէկ օրով, վուր ինձ թագաւորը շինին է, առաջ էն Բլօտին էլէ, նրան . . . մոխովի ծէրին կու խիղտէի: Իժում էն Պեխտէն չէ, իմ արեւը գրուստ բամբկի պէս գապէնտվա կօնէի:

Սար. Եթէ, իս նրանց ինչ ասեմ, իմ արեւը ամէ:

Կար. (Վէպի ժողովուրդը): Պիտիք ինչի չիմ սիրում Բլօտ-մլօտներու մազալէխները. հարուր վուր միր կնիքիւրքը իրանց աղլուխ-մաղլուխնիրը պատճառ ին բերում, գնումին էնտի ջահէլ աղէքը ին տեսնում, աչքով ին անում . . . մէ խօսքով . . . չիմ սիրում: Իժում օվ որ ինձպէս տարիքով մարդ ունէ քու դուշմանը: Երանի մէխօր ճանճ՝ դառնամ, նատիմ իմ կնկա ուսին, տեսնիմ մէ ինչ է անում, ինչ է խօսում, համա վունց անինք: (Մտածումէ): Սարգիս, դուն զարամանեան գիր վուր կա կարգացիլիս:

Սար. Չէ, չիմ կարգացի:

Կար. Էն գրի մէջ գրած է, թէ մէ Վարդանքեշան տղա է էլի, նա մէ աներեւութացնող գդակ է ճարի: Իս վուր կալողանամ ճարել էլ ինչ, շուն դանում, գէլ դառնամ թէ ինչ որ փուղ ունիմ, կէսը չտամ:

Սար. Եիտար, էտ ինչ գդակ է:

Կար. Չիս գիտի? բաս տսիմ: Եի ինչ գդակ է. մէ պստի գդակ է, կու ծածկիս, քիզ օջով չէ տեսնում, կու վիկալ-նիս-ջիբդ կու դնիս, տեսնումին:

Սար. (զարմացած): Վա, էտ ինչ գդակ է էլի, տօ:

Կար. Եիս զարամանեան, աս Պարդանքեշան . . .

III

Նոյններ և պ. Միքելեան: (Վարպետը չէ նկատում նորան):

Միքելեան. բարեալ, պարոն Վարպետ:

Կար. (Վախեցած շուր է գալիս): Բարով, պ. Միքելեան:

Պ. Մ. Ինչպէս է ձեր առողջութիւնը:

Կար. (ակամա): Ըլ . . . լավ: (Ժողովրդին): Ինչ վախտն էկավ:

Պ. Մ. Պ. Կարապետ, այդ ինչ էիք խօսում Պարդանքեշանի վերա:

Կար. Էհ, հնազա:

Սար. (առանձին) Իս զնամ, աղբիւր, մէ սեւերուն դիպչեմ, անսնիւմ ինչ կա. սրանց միշտա չանիւմ: (Կարապետին): Մնաս բարով, Կարապետ աղա:

Կար. Սեւիրը հզուցեցէտ դարդըլիւ տու, էլ չուշացնիս:

Սար. Էլ ինչ կուշացնիւմ (զնումէ):

Կար. (Ճանապարհին): Էդուց իս էլ կու գիպչիւմ էն կողմը: (Հետ է գալիս, նստում թախտի վերա և ըթախտու է քաշում):

IV

Կարապետ և պարոն Միքելեան:

Պարոն Միքելեան. Ասացէք, խնդրումեմ, ինչ էիք խօսում Պարդանքեշանի դպակի մասին: Օվ դիտէ, կամենումէք ունենալ:

Կար. Լավ կուզեմ, համա ինձ օվիու տա:

Պ. Մ. (առանձին) Попался, голубчик! Այժմ կարողեմ սորա գլխին մի լավ բան գալ: (Նորան). Պ. Կարապետ, ինձանից կարող էք ստանալայն դգակը:

Կար. Ծրախ, պրախ հանաքնիւր իս անում, ինչիւր իս խօսում:

Պ. Մ. Հալատացէք, ճշմարիտն եմ ասում, եթէ կամենումէք ես կգտնեմ ձեր համար:

Կար. (առանձին) Աի Պետերբուրգի, աի Մոսկովի խիլը, աի Նիվերսիտեոի խիլը, թէ կարող է ճարել, ինչու իր համար չէ ճարում: 2է, հիմար կուպեց է դաի, ուզումէ խաբէ: (Նորան) 2է, քիզ դարար է? Ինչի քիզ ամա չիս ճարում?

Պ. Մ. Իս երիտասարդ մարդ եմ և չեմ կարող այն պարտավորութիւնները կատարել, որ պահանջումեն այն դգակ ունեցողից:

Կար. Վա, էտ ինչ պարտավորութիւններ են?

Պ. Մ. Բացի ձեր կին, ուրիշի կին չսիրել:

Կար. Վա, Սալամէս հեղի չէ. ինչ բան ունիւմ ուրիշի կնկա հետ: Ուրիշ?

Պ. Մ. Բացի լօբու սպաս ոչինչ չուտել:

Կար. Էտ իմ վեշաքս է: Նիկոլ-Չան, կիրակի օրիւր թաղա ձուկը?

Պ. Մ. Այդ կարելի չէ:

Կար. Հողի-Չան, մօթալ?

Պ. Մ. Ոչ:

Կար. Ուհ . . . (առանձին): Ուրիւ լավ, ղայրաթ է:

Պ. Մ. Տեսնումէք . կարծեմ , որ դժվար է այդ բոլորը կատարել:

Կար. Ասա, ուրիշ էլի ինչ կայ:

Պ. Մ. Ոչեքին վնաս չտալ:

Կար. Չէ, Նիկոլ-ջան, իմ արեւը ոչոքուն չիմ անի: Ուրիշ?

Պ. Մ. Այդ է բոլորը:

Կար. Երանի ղուրթ ըլի:

Պ. Մ. Այս փոքր ժամանակի մէջ կհաստատեմ:

Կար. Հիմի օվ ունէ էդ դղակը?

Պ. Մ. Մի դերվիշ:

Կար. Փուղ քանի է ուզում:

Պ. Մ. Հարիւր ոսկի:

Կար Ուհ . . . (Առանձին ուրախացած) Էժան է, աղբեր:

Մուլտի, բլբա ուլիւր Էժան տա. Էն ափիցը բռնինք, վուր էս ափը միղ մնա : (Նորան) 25 ոսկի չի վիր առնի, կարելի է շինինք: Մէ ասա, թէ նա Էդպիսի զղակ ունէ, ինչի ինքը չէ շնանում:

Պ. Մ. Վա անիծված է. նորան պէտք չի գա հարստութիւնը և բացի սորանից ինքն դերվիշ է:

Կար. Հաս , հիմի հասկանումիմ. բաս գնա, ջանք դուս գա, 50 բաջաղլա կուտամ. գնա բանը շինէ:

Պ. Մ. Տեսնեմ , կերթամ կխօսեմ և եթէ համաձայն կլինի հետս կրեմեմ. (կամենումէ գնալ):

Կար. Չմոռանաս, քու հոգուն մեռնիմ:

Պ. Մ. Չէ , չէ. (առանձին): Իս սորա փորացալը հասկանումեմ, գիտեմ ինչի համար է կամենում զղակը: (Գնումէ):

V

Կարապետ միայն:

Կար. Ինչ լավ բան է, ջան. մէկ ճարիմ ու հիտո խօսին ինձ հետ: Առաջ գիտիք ինչ կօնիմ . . . (փոքր ինչ մոտաժումէ): Հա, այ ինչ կօնիմ. կու փորձիմ իմ կնիկը ինձ սիրումէ, թէ չէ: Իս սրանց մէջը ինչ վուր նկատումիմ, սիրտս հանդարտ չէ: Ախ, գլարբեզօր ըլի ջայիլ կնիկ ուղողը: Համա վուռն փորձիմ: Հա էս զիշիլ կու կանչիմ Միքելեանին ինձ մօտ չայու վրա , կու ծածկիմ Էն զղակը, տեսիմ ինչ կու խօսին առանց ինձ: (Օրծաղելով) Հմ, ինչ վուրթի է,

առանց ինձ . . . Էն դդաղը վուր չունենամ ինչ կու-
թողնիմ մէնակ: Բաս մէ կանչիմ Սալումիս ու ասիմ վուր էս
գիշեր Միքելեանն միդ մօտ կուլի չայու վրա: (Չայն է տա-
լիս): Սալումէ, Սալումէ-ջան:

VI

Կարապետ և Սալումէ:

Սալ. (Բարկացած) Ինչ իս ուզում, ինչ:

Կար. Հմ: ինչ է. էլի բանդ. ծուռն է գնում:

Սալ. Գնա, կորի, ձիուդ վիկալ. չէ ամանչում էլի մօտկանում:

Ինչի սալուիս մաղը չառար:

Կար. Լտու համա իս հողի-ջան, ջղրած. կուռունիմ գեթաղ-
վա, կուռունիմ. ինչ մաղ իս ուզում, սինջափ:

Սալ. Ինչ, սինջափ. շատ շնորհակալ իմ. միկիանի կնիկ իմ,
ինչ իմ, վուր սինջափ ծածկիմ:

Կար. Լալ է, լալ, դալա կու առնիմ:

Սալ. Լտ է էլի ծածկեցի ու գնաց. սաղ Հավլաբարը դալա
ունէ ծածկին:

Կար. Լալ է հա , մինձ , մինձ մի կոսրտվի , բաս ինչ մաղ
իս ուզում?

Սալ. Սամուր:

Կար. Սամուրի վրրանիկ էլի:

Սալ. Լժան պլծար . . . վրրանիկը նուր մօղնի:

Կար. Կուր մօղնին վուրն է?

Սալ. Բօբրովին:

Կար. Վա, ինչ խաբար է մէ ասա, օլ ունէ ծածկին, է?

Սալ. Մէ դուն աչքիդ բաց արա, գնա , տիս թէ օլ ունէ
ծածկին. կուղիան Շաքարի կնիկը, Գործի ծախողենց հար-
սը, էլ բանի համբրիմ:

Կար. Ախ, կուղիան Շաքար, թէ մէ ճանգս կու ընդնիս , իս
քիղ կու շանց տամ. սօ, դեօրբէգեօր, էգուց-էլը կուտրա-
նալու իս, մէ խիլքիդ եկէ: Լճ, ինչ ասիս, ինչ խօսիս, ա-
սածդ քամին է տանում: Մէ խօսքով մարդու ջիգարը դա-
ղումին էլի: Սալումէ-ջան, արի մէ դուն էլա հովցրու սիր-
տըս: (Սալումէն լալիս է) Վա, ինչի իս լացում? Սալումէ-ջան,
մի լացի, հողուդ մեռնիմ, էգուցիվէտ կու առնիմ վրրանիկը,
իմ արևը կու առնիմ, շուն դառնամ թէ չառնիմ: (Սալումէն
աչքերը սրբումէ և քիթը վայր թողած գնումէ): Լճալէս

այ, հոգի-ջան: Սալոմէ-ջան, մուլափ մէ ինչ ասիմ. էս գիշեր ուզումիմ Միքելեանին չայու վրա կանչի:

Սալ. Ինչ խաբար է, քա?

Կար. Վունչիչ վա, լավ մարդ է, ուզումիմ զօնաղ անի: (Ժողով.) Խիստ չտանէ, մէ բան մօզօնիմ. (նրան): Ուզում իմ մէ արզա գրիլ տա: Գուն գնա, ասա սմովարը դնին, իս մէ կեհամ փողոցը: Գնա գեթաղվա հիմի մէ քիչ կուխնումը սլորիկաղանիէք արա:

VII

Կարապետ միայն:

Կար. So, էս կնիգիւրքը միղ կու քանդին: Մէ գնացէք կիրակի օրը ժամ ու թամաշա արէք. ամէն մարդու կնիկ հազար թուման փուղ ածէ: Գուք հենց դիտիք ինքը, չէ: Ինչ որ վրէն կա՛ն արած ունէ. սահաթ, դրօշկա, փօրմուկար, կլօի, սալօի: Խիմ էս բօբրն էլ մօղա էկալ ու տոնինք թէ միղ ինչ կօնին: Գնամ մէ փողոցը, ուշացա. (գնումէ դուրս):

VIII

Սալոմէ թռչոտելով և երգելով:

Սալ. Մարդուս էսպէս կուխափիմ, ջան գիւլում, ջան, ջան: Բօբրի վրանիկ կու ծածկիմ. ջան ծաղիկ . . .
 Աիրակի ժամը կեհամ, . . .
 Եմնուն կու զարմացնիմ . . .
 Իս վուր պառաւ մարդ ունիմ, . . .
 Եմէնից բախտավուր իմ . . .
 Ինչ վուր կու գիմ, էն կուտա. . .
 Եչքն էլ անիմ, ձէն չի տա: . . .
 Լավ կուտիմ ու լավ կու խմիմ, . . .
 Հանտարտ ու նաղիմ կու քնիմ. . .
 Գուշմնի աչքը կու հանիմ. . .
 Բարեկմիս կուրախացնիմ: . . .

IX

Սալոմէ և պարոն Միքելեան:

Պ. Մ. Բարի օր, տիկին Սալոմէ:

Սալ. Եիս. պ. Միքելեան, բարով ձիդ:

Պ. Մ. Ձեր առողջութիւնը?

Սալ. Շատ շնորակալ իմ, դուք ինչպէս իք?

Պ. Մ. Փառք Աստուծուն առողջ եմ: Գիտէք ինչ, պիկին
յալումէ. ես ձեզանից մի խնդիր ունեմ, պիտի կատա-
րէք:

Սալ. Ասէք, տեսնիմ ինչ խնդիր է:

Պ. Մ. Ես այսօր ձեր մարդին խոստացա զանել նորա համար
աներեւոյթացնող գղակ: Ահա այն գղակը: (Հանումէ զըր-
պանից մի դերվելէ դռակ և ցոյց է տալիս): Սա ոչինչ զօ-
րութիւն չունէ, միայն ես կամենումեմ նորա հետ մի կօմէ-
դիա խաղալ և խնդրումեմ ձեր օգնականութիւնը:

Սալ. Ինչ կօնէ, քա, նա էդ գղակը?

Պ. Մ. Կարծեմ, նա կամենումէ ձեզ փորձել և իմանալ, թէ
դուք սիրումէք նորան, թէ ոչ:

Սալ. Տեսնումիք, քա, էն քօփակ ծիրին. հողիմ նրա գլուխը!

Պ. Մ. Ուրեմն, խոստանումէք ինձ օգնական լինել?

Սալ. Լավ, լավ, համա ինչով կարողիմ իս ձիզ օգնի?

Պ. Մ. Երբ նա այս գղակը կծածկէ, դուք այնպէս պահեցէք
ձեզ, իբր թէ չէք տեսնում նորան:

Սալ. Լավ, իս ձիզ ննկիրն իմ (Ժող.) թող նա խնանա, վուր
կնկա վրա անմիջ խիալ չպիտի տանի:

Պ. Մ. Այժմ ես պիտի գնամ: Ե ուսով հետ կդառնամ ու
կբերեմ այս գղակը: Յոյս ունեմ, որ կատարելու էք ինչդիրս,
միայն չծիծաղէք: Մնացէք բարով (գնումէ վուրս):

Սալ. Բարով դնաք. (առանձին): Տեսնումիք, քա, իմ քօփկին.
մուլտի տվէք թէ ինչպէս սուխ ու սխտորիմ իս նրա գը-
լուխը: Հէտտի բան զամ վուր իր օրումը չօտնաւ: (Գլը-
նումէ դուրս):

X

Կարապետ միայն:

Կար. Պ. Միքելեան ջեր չէ եկի. (լսումէ փոխ ձայն) նա չը
ըլի, օլոր վուր գալիս է:

XI

Կարապետ և Պ. Միքելեան:

Պ. Մ. Պ. Կարապետ, այն մարդը նախասենեակում սպասումէ,
կհրամայէ մօնէ?

Կար. Չէ, չէ, ջեր ասա 50 ոսկուն դարձու է անում:

Պ. Մ. Չարմանալի բան ասեմ ձեզ, նա կարծող է միայն յի-
սուն ոսկի վերառնել. եթէ ավելի ասանա, գղակը չօրոյ-
թիւն չի ունենա:

Կար. Վա, էտ լավ է:

Պ. Մ. Միայն այն պայմանով, որ ոչ որին վնաս չանէր:

Կար. Տօ, էդ ինչ քրիստոնեա մարդ է էլի. էդ ինչ Աստու-
օրհնած, բաս դնա, չուտա բի, հավատացնիմ վուր օջովուն
վնաս չիմ անի?

Պ. Մ. Իսկոյն. (զնումէ դուրս):

Կար. Բանա շնկեցալ: Սողօմն իմաստուն ասումէ, թէ բաղ-
տիցը մարդ չի կարա փախչի. թէ ճակատին գրած ունէ,
(մատով ցոյց է տալիս) բաղդն ինքը կու գանէ նրան: Բաղ-
տը ինձ չգտալ, ինչ է? (Ուրախ) Բաղդավուր Կարապիտ:

XII

Կարապետ, պ. Միքելեան և դերվիշ:

Կար. Սուրբ Կարապետ, քու մուրաղին մեռնիմ: (Կամաց մըռ-
մումէ և դողում):

Դեր. (աղօթք է ասում ցած ձայնով, հետո Կարապետին բար-
ձրը). Բիանջա, բիանջա:

Պ. Մ. (Կարապետին) Ասումէ, այստեղ եկ: (Կարապետը մօ-
տենումէ դերվիշին):

Դեր. Պուպուզ:

Պ. Մ. Ասումէ, չորհր:

Կար. Չորիմ, թէ պուպուզ անիմ?

Պ. Մ. Չորիք, պուպուզը այդ է նշանակում: (Կարապետը
չորումէ):

Դեր. Եբա թուլա, հանաթուլա, դաղաթուլա: (Նրեք ան-
գամ ասումէ այս խօսքերը և պտտումէ Կարապետի շորս կող-
մը. հետո սաստիկ ապուակ է տալիս և կանգնեցնումէ ոտի
վերս): Եյ քիզ դդակ (տալիս է դդակը): Նրկու դօսք կու
սովորացնիմ ինի ուղումիս քիզ չտեսնին, զդակը ձաձկէ ու ա-
սա գումշաու, ինի ուղումիս քիզ տեսնին, զդակը վեկալ,
ասա իրու դրա բընըմա:

Կար. Եյ քու փուղը:

Դեր. Մահմադը քիզ քըհնէ: (Պ. Միքելեանի հետ խօսելով
դէպի դուռ են գնում հանդարտ):

Կար. (դերվիշին) Ասոված բարի ճանապարհ տա: (Ժող.) Եբա
մէ ձեռաց փորձիմ, դօրութիւն ունէ թէ չէ. (ծածկումէ դը-
ղակը, ասումէ գումշաու և դնում նստում է դերվիշի և
պ. Միքելեանի մէջտեղը: Նորա կանգնումէ և շարունա-
կումէ խօսակցութիւնը):

Պ. Մ. Դեղվիշ բարա, սեւ ձիս կաղացաւ:

Դեղ. Ինչից?

Պ. Մ. Երէկ կարմիր ձին այսպէս քացի խփեց (խփումէ ոտը կարապետին և վեր է գցում):

Կար. Վա, (ուրախ) վա, հոգուդ մեռնիմ, չին տեսնում տօ. իմ արեւը չին տեսնում: Հիմի գնամ պ. Միքելեանին չայու վրա կանչիմ. ինչքան շտուկէք կօնիմ իմ կնկա համար: Տօ Ալէքօ:

XIII

Կարապետ և Ալէքօ:

Ալ. Ինչ է, աղա?

Կար. Սոսիսը հաղիւ է:

Ալ. Հաղիւ է, աղա:

Կար. Բաա գնա դուն աղջկաբարունին ասա վուր գալային շինէ, հասկացար?

Ալ. Լաւ:

Կար. Իժում գնա մեր կենող պ. Միքելեանի մօտ ու ասա, թէ աղէն խնդրից, ասա, չայու վրա ինձ մօտ համեցէք, ասա: Գէ, գնա էլի, ինչ իս կանգնի?

Ալ. Լս սահաթիս, աղա. (դնումէ):

Կար. Իս էլ գնամ մէ բասպօրիս ժենիցա տամ: (Գնումէ դուրս):

XIV

Ալէքօ միայն:

Ալ. (տուն է բերում մի մեծ հեշտաեռ և դնումէ յատակի վերա): Ուհ. . լաւ է վուր աղէս էրկու տարներ մէկ անգամ է կանչում, թէ չէ նա վուր չուստ չուստ ըլի կանչում, մէջքս կու կոտրվէր էսպէս մինձ սոսիսը տուն բերելից: (Բաց է անում սեղանը և մօտաճումէ). Հիմի ինչտիղ սարքիմ? Թէ էստի սարքիմ (ցոյց է տալիս սցինաի մէջ տեղը). Թախտն էլ պիտի դեսը քաշիմ: Չէ, լաւ կուլի ստօլը տանիմ թախտի մօտ: (Գնումէ սեղանը, հետո ներս է բերում սիւնոցը և բաժանիկը և պատրաստումէ թէի համար): Համա տեսէք թէ էս գիշեր կամ ջրհեղիղ չգա, կամ գետինը չջարժ գա, վուր իմ աղէն ղօնաղ է մեծրում:

Ձայն դրսից. Ալէքօ ժիդկա . . . արի խաղանք է. ամուլթ չէ աղօրեա արիր?

Ալ. Ինչ իս զուրմ կրճանիսի իշի պէս: Գնա, կօրի, թէ չէ

էս սահաթիս աղին կօսիմ վուր դօմար իս խաղում: (Առանձին) մի՞ծ բան է, մէ արասի իմ տարի, ուղումէ հիտ տանի: Ինչ վուրթի է?

Չայն դրսից. Մուլափ, էստի դուս արի:

XV

Արապետ, Սալումէ և Ալէքօ:

Ապր. Հը, հազիր է ամեն բանը?

Ալէքօ. Հազիր է, աղա:

Ապր. Իս ինչ էլավ միր կենօղը?

Ալ. Իս սահաթիս կու դա, (գնումէ դուրս):

XVI

Արապետ, Սալումէ և պ. Միքելեան:

Ապր. Այ, պ. Միքելեան. արի հոգուդ մեռնիմ, արի. չային հազիր է:

Պ. Մ. (Սալումէին) Բարի երեկօ, տիկին Սալումէ, ինչպէս է ձեր առողջութիւնը?

Սալ. Շատ շնորհակալիմ. փառք Աստուծուն, լավ իմ:

Պ. Մ. (Արապետի հետ խօսումէ, բայց նայումէ նորա կնոջ).

Գուք ինչպէս էք, պ. Արապետ: (Առանձին) Charmantel

Ապր. Լավ, Սալումէս վուր լավ է, իս բէքեփ կուլիմ: Երի, նախիք, հոգուդ մեռնիմ, չայի խմինք: (Նստումեն, Սալումէի աջ կողմը պ. Միքելեանը, իսկ ձախ կողմը Արապետ): Սալումէ-ջան, չային ածիս:

Սալ. Իս սահաթին (ածումէ):

Պ. Մ. (Սալումէին) Ինչպէս նկատումեմ իսկոյն սկսվելու է կօմէդիան, չծիծաղէք միայն:

Ապր. Գուք մէ քիչ խօսեցէք, իս հիմիսկեվէտ կու դամ: (Առանձին) Գնամ մէ իս իմ գրակս ծածկիմ: (Թախտի ետև, երեք անգամ գումշառու ասելով, ծածկումէ դերվիշը ավագ գրակը և կանգնումէ կնոջ և հիւրի ետևից):

Պ. Մ. (առանձին) Пустимъ первую бомбу. (Սալ.) Տիկին Սալումէ, դուք որ չէիք եղել, էս այստեղ չէի դա:

Ապր. Զահնամը քու գլուխը թէ չէիր դա:

Պ. Մ. Ուր դնաց ծերը? նորա գլուխը կոտրվի, որ այլ ևս հետ չդառնա:

Ապր. Գլուխդ էլ կոտրվի ու չիս էլ գիտի. ինչ բեհաար է առնում:

Սալ. Ինչ անինք, վուր ծիր է, ծիր է, համա ինձ ամա ամենից թանգ է:

Կար. (ուրախ) Տեսնումիք, ջան, ջան, ինձ է սիրում. թաղա-վուր իմ էլի:

Պ. Մ. (բռնում է Սալոմէի ձեռք) Այս ինչ գեղեցիկ մատանի ունեք, օվ է առել ձեզ համար?

Կար. Հը, ձեռք, ձեռք քու . . .

Սալ. Օվ պիտի առնեիր, իհարկէ իմ մարդը:

Պ. Մ. Դուք սիրումէք նորան?

Սալ. Խիստ:

Կար! Զան, քու լիզվին մեռնիմ:

Պ. Մ. Ջարմանումեմ, ինչպէս կարելի է դորան սիրել? ոչ առամներ ունէ, ոչ մաղեր և չգիտեմ, ինչպէս համարեմ նորա պակասութիւնները:

Կար. Մէ իրան հարցնես թէ ինքն ինչ ունէ? (ցոյց տալով ճակատը.) էստի քամի, (ցոյց տալով գրպանը) էստի մկնիր:

Սալ. Ակրիքնիր չունէ. համա, իս դրանից ավել օջովուն չիմ սիրում:

Կար. (Սալոմէին հեռուից դիտելով). Գու բուլբուլ լիզվե՞ր մեռնիմ, բուլբուլ լիզվի՞ր: Ինչ վուր ուղղում էի խնցա, հիմի գնամ գրակս վիկանիմ, դուս դամ, նստիմ ու մէ քիչ օւօջ տամ. բլբա ասէ, թէ տան տէրը քնիլ է ուղում, վիկննա դնա:

Պ. Մ. Եթէ իմ խօսքերս լսէր ձեր մարդը, կարծեմ ինձ խկոյն դուէլ կկանչէր: Ինձ պատահեցավ Մօսկվաում մի ծեր մարդի կնոջ հետ այնպէս փոքրիկ ինտրիգա ունենալ: Այս բանը շուտ իմացան և մարդը խնդրեց ինձ, որ ես դուէլ մրտնեմ նորա հետ: Ես ի հարկէ համաձայնվեցա. գնացինք առանձին սենեակ, վեր առանք թրերը և կանգնեցինք պօղիցիա: (Կանգնում է մենամարտութեան յարմար դրութեամբ և ամեն իւր ասածը ցոյց է տալիս ձեռների և ոտների շարժմունքով և ընդդիմակադի փոխանակ զարկում է Արապետին): Մին խփեցի, ոչինչ, երկու խփեցի, ոչինչ, երեք խփեցի, ոչինչ. վերջապէս եկան և բաժանեցին մեզ:

Կար. Վա, վունց թէ վունչինչ. էստուրիցն էլ դայիմ կու խփին, կուս կտորից. (ձեռով բռնած ունէ ուսը): Համա զուրթ վուր էս վունչինչ. էս ջեր Պետրէբուխի բարակ քամին է. էն կօրիանաելը վուր վիկննա, իժում . . . Համա չէ, աղբեր, իմ բան չէ, գնամ մէ չուստ գրակս վիկանիմ,

դուս դամ, օռօշտամ կու ամանչի կերթա տուն: (Պնումէ և դրան շէմքում դդակը վեր է առնում): Ինչպէս է էն խօսքը. հա. խուդարընըմա: (Պնումէ գդակը դրպանը և դարխ է նստում սեղանի մօտ): Էս ինչ չուսա է անց կենում գիշերը, սօ, 11 սահաթն է. (հօրանջումէ):

Պ. Մ. Հա, ժամանակ է արդէն տուն գնալու (հապնումէ ձեռնոցները) . Մնացէք բարով, տիկին Սալոմէ. բարի գիշեր, պ. Կարապետ:

XVII

Կարապետ և Սալոմէ:

Կար. (Ուտիւրը բարձրացնելով) Հմ, բազի մէկ ծէրիցը, մէկէլ ծէրը գնալու ամա էն շան կաշին վուր չհաղնէ ինչ կուլի: Էն փափուկ ձեռնիրը կու սարի: Խիղճ սրա հէրը էնդու ամա է քունջուլթէ ձիթ ծախիլով փուղ աշխատի, վուր սա շան կաշուը տա: Լավ է ասած. կրկուն բերավ, ճրճուն կերավ: Պնա քնի, Սալոմէ-ջան, գնա, հոգուդ մեռնիմ. մէնակ խօ չիս վախենում. իս էլ կու դամ էս սհաթին:

XVIII

Կարապետ միայն:

Կար. Վաւայ էր լօթի, ինչ շտուկէք արի! Թագավուր իմ էլի. Հիմա դուն ախ, թէ էդուց ինչիր կօնիմ. մէկ վուր էսպէս կու ծածկիմ (ծածկումէ) ու կօսիմ դումշաու. Կարապետը հանդալ: Բազարխանա ախ, սիրաջխանա ախ, կեհամ, կու ման գամ, ինչ վուր թագուն բան էա աշխարքի էրեսին, դիփ կու խմանամ: Իժում կու դամ հանդարտ, հանդարտ տուն. կօսիմ խը. . . Ինչպէս է էն խօսքը? Վա, մօռացա սօ. . . Ինչպէս է էն խօսքը. խըըը, բը, բը, բը, բը, խըըը բը, բը, բը. Վա, իմ քօրիս Սալոմէս էլ չի տեսնի ինձ: Ախ, սուրբ Կարապետ, օգնէ քու Կարապետին. (չոքումէ և ձեռները բարձրացնում դէպի երկինքը). Ախ, Աստված-ջան դուն օգնէ. . . Մուլափ մէ, ինչպէս է, բլբա միտա դա. չը, չը, չը, բը, բը, բը, բը. բը, բը, բը, բը. Վայ մէ, ամիկի մօռացա: Ախ Աստված:

XIX

Կարապետ և Սարգիս:

Սար. Բարով Կարապետ. հը, ինչէ, ինչ խաբար է?

Կար. (ղարմացած). Վա, դանա դուն ինձ տեսնումիս, թէ աղբեր իս, մի խաբի:

Սար. Վրոնց չիմ տեսնում, ուխտի պէս չորքիլ իս:

Սար. Թէ Աստված կու սիրիս հանաք մի անի, ինչ հանաք բան է: Բաս ապա մօտիկ արի:

Սար. (մօտենումէ) Այ, էս էլ քիչ մօտիկ. սո, դուն չիս:

Սար. Ապա մէ ձեռք տուր:

Սար. (Բռնումէ քթից և կանդնեցնումէ ոտի վերա): Հիմա լունց է?

Սար. Վամաց սո, բաս էս ինչ գրակ էր. վայ մէ, խաբեցին, մեռնումիմ. ակար էս ինչ միղքի պատիժ էր. օգնեցէք, մեռնումիմ. վայ իմ կորած հիսուն ոսկի . . . (Վայր է ընկնում թախտի վերա):

Ն. Ա.

ԿԵՄԻՆԻ ԱՆԵՆՕ.

Այս վտեմ անէծք քաղվածէ Փրանսիացի Վօնեյի «Հօռասնէր» տրագէդիայից: Վսեմափառ Վամիլլը իւր եղբօր Հօռասի ներկայութեամբ անիծումէ Հօռմ քաղաքը, որի պատճառով պատահել էր մենամարտութիւն Վամիլլի եղբօր և սիրականի մէջ և սպանվել էր Վամիլլի սիրականը:

Հօռմ, վատ առարկա իմ ատելութեան!

Հօռմ, ուր զոհվեցաւ իմ քաջ սիրական!

Հօռմ, ուր ծնվեցար և որ պաշտումես!

Հօռմ, ատելի ինձ, որ պատվումէ քեզ!

Նորա դրացիներ թող խուրհուրդ կապած,

Քանդեն նորա հիմը դեռ վատ ամրացած;

Թէ բավ չէ նորան ողջ Խալիսն

Թող արևելք և արևմուտք կապվին,

Աշխարհի ծայրից թող հարիւր ազգեր

Անցնեն Հօռմի դէմ սարեր և ծովեր;

Իւր հատուկ ձեռով քանդէ իւր դռներ:

Երկնքի զայրոյթ, վառ իմ մաղթանքով,

Թող կործանէ Հօռմ կրակի հեղեղով:

Ո՛հ! . . . տեսնեմ աչքօքս կայծակ մէջ ընկած,

Ի՞նչ Հօռմի տներ ողջ մննիր դարձված:

Քեզ անգութ, Հօռասդ, Հօռմից մոռացված,

Քո հաղթութիւններ ողջ արհամարհված:

Ո՛հ! մահի դրան տեսնեմ ես Հօռմին,

Վերջինն Հօռմից իւր վերջին շնչին;

Ես լինեմ պատճառ—միայն ես լինեմ,—

Ի՞նչ հետո ուրախ արդէն թող մեռնեմ:

Իշխան Բաղրատունի:

Ամենքը դիտեն, թէ որքան մեծ հանձար էր 'Նիւտօնը *): Այնուամենայնիւ, եթէ 'Նիւտօնի հանձարով ծնված ևս լինի, կեանքի մէջ նոյնպէս 'Նիւտօն հանդիսանալու համար, այսինքն մատօրական աստարեղծում իրագործելու համար այն հրաշալի մեծագործութիւնները, որոնց պատճառը 'Նիւտօնի հանձարն էր, հարկաւոր է, որ մարդք երկար կեանք ունենաւ:

Մենք փորձով դիտենք, որ կարծօրեա հանձարները, ինչպիսի էին Պասկալը ²⁾ և Բիշա ³⁾ շատ փայլուն յոյսեր են ապրիս, բայց միևնոյն ժամանակ դժբա մեր ցավն առարկա են դառնում, ըստ որում այդպիսի վաղաթառամ հանձարների էական օգուտը շատ սակավ է մարդկութեան համար: Պասկալը և Բիշան, մեռնելով իւրեանց ծաղկավէտ հասակում չկարողացան ոչ մատօրական և ոչ հասարակական կեանքի երևելի հեղափոխօղներ դառնալ: Բայց եթէ հարցնենք այժմ, թէ արդեօք ինչպիսի աղդեցութիւն ունէ ուսումնարանը աշակերտներին երկարակեցութեան վերա, պիտի ցավիլով խոստովանված, որ այդ հարցի պատասխանը շատ անմխիթար կլինի: Ուսումնարանը խանդարելով աշակերտների առողջութիւնը, իհարկէ

*) Իսահակ 'Նիւտօն (Newton) ամենաերևելի երկրաչափներից (գէօմետր) մինը, ծնվեցավ 1642 թվին դեկտ. 25-ին, Լինկօլն նահանգի Վուլստրօպ քաղաքում և մեռավ մարտի 20-ին 1727 թվին. երբ այդ պատվելի ծերունին Լօնդօնի ակադեմիաի նախագահի (պրէզիդենտի) պաշտօն էր կատարում: Սորա ամենաերևելի դիւտերից մինը երկրագնդի ընդհանուր ծանրացուցման (всёобщее тяготѣніе) օրէնքների յայտնագործութիւնն է: Բացի այս 'Նիւտօնը և ուրիշ յայտնի գիւտեր է արել, որոնցով անմահացրեց նա իւր անունը:

²⁾ Պասկալ Բլէզ յայտնի Ֆրանսիացի մատեմատիկոս և մատենագիրը, ծնվեցավ Սերմօ քաղաքում յունիսի 9-ին 1623 թվին, իսկ մեռավ յունվարի 29-ին 1662-ին. Պասկալը արդէն իւր 16 տարեկան հասակում փառալիրեց իւր անունը երևելի դիւտերով մատեմատիկաում:

³⁾ Բիշա. Մարի Ֆրանցիսկ Ասավիէ, ծնվեցավ Տուարէտ քաղաքում 1771 թվին և մեռավ 1802-ին Փարիզում: 'Նա իւր ուսումնական և խելացի աշխատանքներով մեծ օգուտ բերեց ընդհանուր անդամադննդութեանը և ֆիզիօլօգիային:

պիտի կարճեցնէ նոցա կեանքը, այսինքն կամ կմօտեցնէ մահի վայրկեան կամ թէ կհարկադրէ աշակերտներին իւրեանց ցավերը բժշկելու և այդպէսով կպակասեցնէ այն օրերի և ժամերի թիւը, որոնց կարող էր աշակերտը թէ օգտավէտ պարապմունքի դորձ դնել և թէ բաղդավոր և առողջ կեանք վայելելու վերա: Բժշկական ստատիստիկաի նիւթը վերաբերութեամբ դէպի ուսումնարաններ դեռ ևս շատ սակավ է մշակված, բայց չնայելով դորան ասածս ապացուցելու համար, կառաջարկեմ ես ընթերցողիս յայտնի հիգիէնիստ Միշել Լէվի դրքից քաղված մի բանի թվեր (Traité d'hygiène publique et privée): Այդ թվերը ստացալ նա հետազօտելով Փարիզի պոլիտեքնիկական ուսումնարանի մատենադարանը: 1850, 1851 և 1852 տարիներում, պոլիտեքնիկական ուսումնարանում կային բոլորը 586 ուսանող, նոցանից 425 եղել են հիվանդանոցում, այսինքն զրեթէ 100-ից 72: Իսկ այն ուսանողների թիւը, որոնք այդ երեք տարու մէջ փոքր թէ շատ հիվանդացել են, բայց չեն մտել հիվանդանոց 650 է, այսինքն 100-ից—111-ը—կարճ ասած 586 ուսանողներից ամէն մէկը հիվանդացել է միանգամ, իսկ դոցանից 60 մարդ նաև երկու անգամ: Որովհետև հիգիէնական պայմանները շատ խիստ են պահպանվում պոլիտեքնիկական ուսումնարանում, ասումէ Լէվին, այն պատճառով մեր գտած եղրակացութիւնները ցոյց են տալիս, նախ, իւրաքանչիւր երիտասարդի իբնէ թոյլ կազմվածի ազդեցութիւնը և ապա ուսումնարանական պարապմունքի անհրաժեշտ հետեւանքը“ (Traité d'hygiène Tome II p. 874) Եթէ ուրեմն անչափ պարապմունքը այդպիսի վատ ազդեցութիւն ունէ հասակավոր ուսանողների առողջութեան վերա, յայտնի բան է, որ այդ իսկ պարապմունքը ավելի ևս ծանր և փոստակար կերպով պիտի ներգործեն երեխաների կազմվածի վերա, որոնց հարկավոր են օդը և շարժումն առողջութեան և մարմնային կատարելագործութեան համար:

Օտնութեանցնելով ընթերցողին հիգիէնաի պայմանների հետ վերաբերութեամբ դէպի աշակերտների պարապմունք, տեսանք, որ այդ գիտութիւնը բոլորովին արգելումէ երեխաներին դասերով ծանրացնել: Բայց չնայելով դորան, մեզ հասարակութիւնը շատ իրավացի պահանջումէ ուսումնարանից իւր համար լուսավորված և գործունեա անդամներ: Ավելորդ է ասել, որ ուսումնարանը ամէն կերպով պէտքէ աշխատէ յարմարեցնել

Հասարակութեան պահանջմունքը հիգիէնաի կանոններին: Թէպէտ այդ կատարել շատ դժվար է, այնուամենայնիւ դա անհասկանելի չէ մեզ համար:

Մինչև այժմ ուսումնարանը դործ էր դնում ամէն հնար կատարել միմիայն հասարակութեան կամքը, բայց չնայելով դորան նոյն այդ հասարակութիւնը կրկին անբավական էր մնում ուսումնարանից, որը յաիշտակված լինելով իւր եռանդով, առաջ էր բերում կեանքի մէջ թոյլ և թառամած երիտասարդներ: Այդ երիտասարդները բոլոր սրտով ատում էին օգտավետ դործունէութիւնը: Առջա ուսումնարանում ավարտելուց յետո չեն սկսում նոր, ինքնակա և ազատ դործունէութիւն, այլ դնում էին կրկին նոյն հին ճանապարհով, որով զնացել են նոցա հայրերը և անուսում մարդիկներ. իսկ մի քանի տարի վարելով այդ դործունէութիւն, կամ ավելի ճիշդ ասած չունենալով ոչ մի դործունէութիւն խառնվումէին ամբողջի հետ, որովհետև չունէին մտավոր և բարոյական զօրութիւն պատերազմելու իշխօղ նախապաշարմունքի դէմ: Ուրեմն ինչ է ավել այդ երիտասարդներին ուսումնարանը, ինչ օգուտ են քաղել դոքա լուսավորութենից: Ոչինչ, բացի մի կտոր մագաղաթ, որը տալիս է նոցա իրավունք իւրեանց լուսավորված անվանելու և ստանալու հասարակութենից պատիւ և արտօնութիւններ:

Ատարեալ հավատ ընծայելով այն ճշմարտութիւններին, որոնց քարոզողը դառնումէ հիգիէնան, մենք պէտքէ ճանաչենք և աշխատենք հետեւել դորա խելացի պատվէրներին: Մեր կարծիքով ուսումնարանը, որը կամենումէ օգուտ քաղել նոր մանկավարժական գիւտերից, կարօղ չէ հնրքիլ հիգիէնաի իմաստուն պահանջմունքը, պէտքէ վերջապէս համոզվի, որ աշակերտի մարմնային զարգացումը ամենապլխավոր և հարկավոր պայմաններից մին է կրթութեան մէջ: Ժամանակակից և առաջադնաց ուսումնարանը ոչ թէ միայն պիտի աշխատէ փոքրացնել դասերի թիւը, աշակերտի աշխատանքին թեթեւութիւն տալու համար, այլ և պէտքէ աշխատէ դրականապէս ներդրուծելու աշակերտների առողջութեան վերա և հոգալու նոցա մարմնային զարգացման մասին. իսկ դորա համար հարկավոր կհամարէինք մենք ամէն ուսումնարանում տնօրինելու մարմնակրթութիւնը (գլխաստիկա), որին տշակերտները կարողանային նվերել օրը մի քանի ժամ պարապմունք, նայելով նոցա կօզմվածի կարողութեանը և պիտոյքներին:

Այսուհետև մարմնակրթութիւնը պիտի մտնէ ուսումնարաններին պրոգրամի մէջ, այսուհետև դա պէտքէ ճանաչվի և ընդունվի իբրև մի գլխավոր և անհրաժեշտ պիտոյք, ավելի լավ ասած, դա պիտի դառնա մանկական կրթութեան մէջ մի էական ստոր:

Ավելորդ եմ համարում ասել, թէ որքան հարկավոր է ամէն մի ուսումնարանին ունենալ իւր համար բժիշկի, որը բացի աշակերտներին բժշկելու և նոցա առողջութեան մասին հոգացողութիւն ունենալու - պիտի անշուշտ կատարէ հետագա պարտականութիւնները. ա) Նա չպիտի ընդունէ ուսումնարանում հիվանդ աշակերտներին, որոնց համակեցութիւնը կարօղ է փաստակար ներգործութիւն ունենալ մնացած աշակերտների առողջութեան վերա. բ) Նա պիտի աշխատէ ուսումնարանի բնակարանը և աշակերտների պարտաճմուկքի ժամերը, կարելութեան չափ, յարմարեցնել հիգիենայի պայմաններին. գ) Նա պիտի նայէ, որ իւրաքանչիւր աշակերտը պարապէ մարմնակրթութեամբ իւր կօարդութեան և կազմվածի պահանջմունքի համեմատ: Ասակած չկա, որ այդ պարտաճմուկքը պիտի կատարվին մարմնակրթութեան ուսուցչի վերահայեցողութեամբ: Եթէ կամենում ենք, որ այդ բժիշկը բարեխղճաբար կատարէ իւր պարտականութիւններ, սա անշուշտ այնքան վարձ պիտի ստանա ուսումնարանից, որ այլ ևս հարկավորութիւն չունենա պարտալիւ մտնալով պրակտիկայով. այդ վարձը, մեր կարծիքով, կարօղ է 1500 մանէթ լինել, որը կարօղ է լավ բավականացնել մի դավաճանի բժշկի կեանքի պահանջմունքի: Իսկ եթէ նշանակենք այդ ռոճիկից պակաս, բժիշկը կամենալով լոյսցանել իւր պիտոյքները պիտի պարապէ նոյնպէս մասնավոր պրակտիկայով, և այդ ժամանակ կարօղ չէ արդէն բոլորովին իւրան ուսումնարանին նվերել և կարելի է ևս ասել, որ նորա հոգատարութիւնը դէպի աշակերտների առողջութիւն, կլինի խօսք առանց դործի, բոտ որում այդ բժիշկը կարօղ չէ դառնալ ուսումնարանի ներքին կեանքի կարգադրող, այլ կլինի միայն այն, ինչ որ եղել է մինչև այժմ ուսումնարաններում, այսինքն նա կտանէ նրբամիտ աշակերտների պուլսը, կնայէ երեխաների սպիտակ լեզուներ և դորանից յետո սուրբ պարտականութիւն կհամարէ կարկատել աշակերտների կազմվածքը դառնալան փրկող զեղելով, ահա սորանով կվերջանա բժշկի պաշտօնը, իսկ հիգիենական հոգատարութիւնը դէպի ուսումնա-

րանը կմնա կրկին նոյն թշվառութենում, ինչպէս եղել է մինչև այժմ:

Ահա ընթերցողների առաջ է դնում նոր գիմնադիւնների

Շարաթադասերի ցուցակը

Առարկաներ.

Գասատաներ. թիվ, ամ, մի դասի

	1	2	3	4	5	6	7	վերա 1 ¹ / ₄ ժամ.
Արօն	2	2	2	2	2	2	2	 14
Ռուսական լեզու և գր- րականութիւն : . . .	4	4	4	4	3	3	3	 25
Պրանսիական լեզու .	3	3	3	4	3	3	3	 22
Գերմանական լեզու .	3	3	3	3	4	4	4	 24
Մատեմատիկա . . .	3	4	4	4	4	3	3	 25
Պատմութիւն	—	—	2	3	3	3	3	 14
Աշխարհագրութիւն .	2	2	2	2	—	—	—	 8
Ինական պատմութիւն և Վիսիա	3	3	3	3	3	4	4	 23
Ֆիզիկա և Ատմոսֆերա- ֆիա	—	—	—	—	3	3	3	 9
Վայելչագ. Նկարչու- թիւն	4	4	4	2	2	2	2	 20
	24	25	27	27	27	27	27	184

Իադդատներ այժմ գիմնադիւնի և դօկտօր Հէիէրի ցուցակ-ներ միմեանց հետ: Գիմնադիւնի ցուցակի զօրութեամբ առա-ջին դասատան աշակերտներ պէտք է շաբաթը 30 ժամ պա-րապեն, իսկ Հէիէրը պահանջումէ դոցանից միայն 18 ժամ պարապմունք: Օանադանութիւնը ուրեմն 12 ժամ է: Արկրորդ դասատան աշակերտները պէտքէ 31¹/₄ ժամ պարապեն, իսկ Հէիէրի ցուցակով 18 ժամ, ուրեմն 13¹/₄ ժամ պակաս: Ար-րորդ, չորրորդ և հինգերորդ դասատան աշակերտներից վերոյիշ-ված ցուցակը պահանջումէ շաբաթը 31¹/₄ ժամ պարապմունք, բայց Հէիէրը 13¹/₄ ժամ պակաս, այսինքն 18 ժամ պարապ-մունք: Վեցերորդ դասատան աշակերտների համար ցուցա-կում նշանակված է 33³/₄ ժամ, բայց Հէիէրը պահանջումէ դոցանից միայն 24 ժամ—վանադանութիւն ուրեմն 9³/₄ ժամ է: Վերջապէս եօթերորդ դասատան աշակերտներից գիմնա-դիւն պահանջումէ, որ նոքա շաբաթը 33³/₄ ժամ պարապեն, իսկ դօկտօր Հէիէրը 9³/₄ ժամ պակաս դորանից, այսինքն 24 ժամ: Միասին գումարելով բոլոր վանադանութիւնները կստաց-վի 92, ուրեմն այժմեան գիմնադիւնի ցուցակը 92 ժամով տար-բեր է Հէիէրի դասերի ցուցակից: Գիմնադիւն իւր պրօգրամը

լուցանելու համար հարկավոր է գտնում շաբաթը 230 ժամ պարապեցնելու աշակերտներին, իսկ դոկտոր Հեյերը միայն 138 ժամ:

Ընթերցողիս գուցե օտար թվէ այն հանգամանքը, որ Հեյերի ցուցակում շաբաթեան պարապմունքը միաթիվ 16 ժամ է նշանակված առաջին դաստնից սկսած մինչև հինգերորդը, և այդպեսով 10 տարեկան երեխան հավասարված է 15 տարեկան պատանու հետ: Հարկավոր է հասկացնելու, որ այդ միակերպութիւնը տնօրինված է պարապմունքում, ճաշից առաջ, որովհետև 10 և 11 տարեկան երեխաներին դոկտոր Հեյերը չէ պարապեցնում ճաշից յետո: Բայց 12 տարեկան հասակից սկսած մեր խմատուն դոկտորը պահանջում է աշակերտից դասեր պատրաստելու համար երկու ժամ պարապմունք ճաշից յետո ևս և ահա այս իսկ վերջին պայմանն է կազմում զանազանութիւնը 1 և 2 և մնացած երեք դասատուների աշակերտների պարապմունքում:

Արդ է արդեօք ուսումնարանը, կատարելով հիգիենաի պատվերներ, տալ միևնոյն ժամանակ հասարակութեանը լուսավորված և բանիմաց անդամներ? Կհարցնէ անտարադիս մեզ ընթերցողը: Արդ է, կպատասխանենք նորան բոլորովին համոզված լինելով, բայց իհարկէ կարելի չէ 138 ժամում կատարել այն բոլորը, որի համար նշանակված է 238 ժամ պարապմունք: Իսկ եթէ չենք ցանկանում փոխել այժմեան գիմնապիծոնի վերոյիշված պրօգրամը, մենք ամենևին չունենք հնար հետևելու և ընդունելու դոկտոր Հեյերի պատվերները: Ուրեմն, ինչպէս տեսնում ենք, պէտքէ փոխվի գիմնապիծոնի պրօգրամը, պէտքէ ջնջվին հին մանկավարժութեան ավանդութիւնները յանուն այն ընդհանուր հոգատարութեան դէպի կրթվող սերունդի առողջութիւն, որը բոլոր սրտով ցանկացել ենք միշտ ամենքս: Աւսման պրօգրամը փոխելու համար ունենք երկու հնար. առաջին, թողնելով առարկաների նոյն թիվը, կարող ենք այդ առարկաները համառօտապէս ուսուցանել, իսկ երկրորդ, հեռացնել բոլորովին մի քանի առարկաներ: Վերջին հնարը, մեր կարծիքով, ավելի յարմար է հիմնավոր է: Մեզ քաջ յայտնի է, որ դիմնագիծական ուսումը տալիս է մեզ միայն մի քանի կցկտոր տեղեկութիւններ: Մենք այնտեղ ուսանում ենք վեր ի վայր բոլորը, բայց հիմնավորապէս, ոչինչ: Պիմնագիտաների նոր կանոնադրութիւնը կամենում է ընդդիմանալ այդ անկատար լուսա-

վորութեան, բայց շատ ցավումենք, որ դա չէ կատարել բոլորովին իւր գործը, չէ կամեցել մինչև վերջ տանել իւր զաղափարը: Առարկաներ համառօտելը և հասարակացները հավանելի չէ մեզ ամենեւին, որովհետև համառօտելով դիմնադիծնի համառօտ դասադրերը, նոցա մէջ անշուշտ կմնան միայն այնպիսի կցկտոր և չքավոր տեղեկութիւններ, որոնք չպարունակելով իւրեանց մէջ ոչինչ կրթող զօրութիւն, կարօղ չեն երբեք պտղաբեր ազդեցութիւն ունենալ աշակերտի մտավոր զարգացման վերա: Ընդհակառակն, մենք կարծումենք, որ պիտի աշխատել ամփոփել աշակերտի ուշադրութիւնը և ուսումնասիրութիւնը ոլբան կարելի է սակավաթիվ առարկաների վերա և այդ իսկ առարկաները ուսուցանել նոցա ամէն ընդարձակ ձևով և խորութեամբ, որքան թոյլ կտան հիգիէնաի կանոնները: Ինչպէս, հարցնումէ ափշած և հետաքրքիր ընթերցողը: Շտապումենք բավականացնելու նորա հետաքրքրութիւնը, հանդատացնելու նորան և դորա համար առաջարկումենք այս մեր ցուցակը:

Առարկաներ	Գաստտններ						Երբաթվան դասերի թիվը, ամէն մի դասի վերա մի ժամ:
	1	2	3	4	5	6	
Արօն	2	2	2	2	2	2	 12
Հայ. պատ. և աշխար.	—	—	2	4	6	6	 18
Ռուսական լեզու . .	4	4	4	6	6	6	 30
Մատեմատիկա . . .	4	4	4	4	4	4	 24
Հայկական լեզու . .	4	4	4	6	6	6	 30
Ֆիզիկա, կոսմոգր.							• . . . . .
Հիգիէնա	—	—	2	4	6	6	 18
Վայելագորութիւն	2	2	2	—	—	—	 6
	16	16	20	26	30	30	138

Նկարչութիւնը իհարկէ դուրս մնաց մեր պրօգրամից և վերջապէս որչափ հանդգնութիւն! ամբողջ չորս առարկաներ ուղարկված են բոլորովին և ինչ հիանալի առարկաներ. ընդհանուր պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, քիմիա և բնական պատմութիւն: Օվ դարհուրելի տեսարան! Արտաքսելով այդ առարկաները դիմնադիծնի պրօգրամից, մենք կարօղ չենք երբեք հերքել այդ գիտութիւնները իմանալու անհրաժեշտ հարկավորութիւնը ամէն լուսավորված անձի համար: Արօղ ենք ասել միայն, բոլորովին համոզված այն մտքի մէջ, որ երբեք ոչ դիմնադիծն և ոչ համալսարանը կարօղ չեն տալ հասարակու-

Թեանը այնպիսի կատարեալ լուսավորութեան անձնուր, որոնք իւր յետագա կեանքում այլ ևս հարկաւորութիւն չունենան ուսումնասիրելու գիտութիւնը և շարունակելու իւրեանց մտաւոր զարգացումը: Մինչև այսօր տարածված մանկավարժական սխալմաների ամենամեծ սխալը վլլսավորապէս այն է, որ նոքա կամենում են վճռել ուսումնարանի միջոցով այն բոլոր խնդիրները, որոնք կարող են նորոգվել միմիայն իւրաքանչիւր հասուն և չափահաս անձի կամակոր, երկաթատե և խելացի աշխատանքով իւր անձնական լուսավորութեան համար: Այլք ուսումնարանը կամենում է ինքնալուսավորութեան տեղ բռնել, այն ժամանակ նա կատարում է իւր դործը և ցանկանալով բազմաշխատ լինել երիտասարդների կրթութեան ասպարէզում, լցուցանում է և այն, ինչ իսկապէս կազմում է նորա ուղիղ և բնական պարտականութիւնը:

Ինքնալուսավորութիւնը մի անհրաժեշտ և իրավացի գործ է մարդկային մտաւորական զարգացման մէջ. ուսումնարանը պիտի աշխատէ ոչ թէ ազատելու մարդին ինքնալուսավորութեան աշխատանքներից, այլ ջանա, որ այդ աշխատանքները մարդի համար կարեւոր և պիտանի լինին: Ուսումնարանը պիտի նախ զարթեցնէ մարդի մէջ ուսումնասիրութիւնը և երկրորդ բանա և ամրացնէ նորա մոքի զօրութիւնները այնքան, որ մարդս մտնելով ուսումնարանից դէպի կեանքը, կարողանար առանց որ և իցէ առաջնորդութեան որոնել բանավոր բավականութիւն իւր զարթած ուսումնասիրութեան համար: Իսկ եթէ մի ուսումնարանը ունէ մասնավոր (սպէսիալական) նշանակութիւն, ի հարկէ սա բացի վերոյիշվածը, պիտի տա աշակերտներին և այն արվեստը, որի համար իսկապէս հիմնադ է նա: Այդպէս ուրիմն այն գիտութիւններ, որոնք մատակարարվում են ուսումնարաններում, կարելի է բաժանել երկու կարգ. առաջին կարգ կազմում են լուսավորող գիտութիւններ, իսկ երկրորդը այնպիսի գիտութիւններ, որոնք ունեն կեանքում գործնական յարաբերութիւն: Բայց այն գիտութիւններ, որոնք պատկանում չեն ոչ առաջին և ոչ երկրորդ կարգին համարձակ կարելի է անօգուտ համարել: Արդ ըիմիա ոչ աշխարհադրութիւն, ոչ բնական պատմութիւն և ոչ վերջապէս ընդհանուր պատմութիւնը, կարող չեն գիմնադիօնի աշակերտների համար գործնական նշանակութիւն ունենալ, դուրանում ոչինչ կասկած չկա: Շճմարիտ է, ըիմիա վերա հիմնված են գործունէութեան

Թեան բաղնաթիվ ճիւղեր, բայց այդ գիտութիւն գործ դնելու համար, անտարակոյս պէտքէ տասնապատիկ ավելի խմանալ քիմիան քան թէ խմանումէ դորան որեւիցէ գիմնագիծնի աշակերտը: Տեսնենք այժմ, կարող են արդեօք այն գիտութիւնները դոնէ ընդհանուր կը թօղական նշանակութիւն ունենալ աշակերտի համար: Բնական պատմութիւն ասելով հասկանում ենք ընդարձակ գիտութիւնների հաւաքումն, որ պարունակում է իւր մէջ հանքաբանութիւն, անկաբանութիւն, կենդանաբանութիւն, անդամազննութիւն և ֆիզիօլօգիա, կարելի է ևս երկրաբանութիւն և պալէօնտօլօգիան: Այդպէս ուրեմն աշակերտը պիտի 23 դասում ամփոփէ 6 կարելի է և 8 ընդարձակ և բարդ գիտութիւններ: Այժմէ բնական պատմութիւնը բովանդակումէ 6 գիտութիւն, այն ժամանակ ամէն մի գիտութեանը նվիրած է շաբաթ գրէթէ 4 դաս, իսկ պարունակելով 8 գիտութիւն, նվիրումէ գրէթէ 3 դաս: Ասակած չկայ, որ այդ զարմանալի արագ և թեթեւ կերպով քիմիա և բնական պատմութիւն ուսուցանելը գիմնատեղիում իսկական պատճառ է դառնում, որ այդ գիտութիւնները չեն կարողացել մի կը թօղ նշանակութիւն ունենալ աշակերտների համար: Արկրորդ պատճառը այն է, որ բնական պատմութիւնը սկսումէն մատակարարել առաջին դասաւանդը: Ասացէք արդարեւ ինչ տեսակ բնագիտութիւն կարելի է մատակարարել 10 տարեկան երեխաներին! Ուրիշ հնար չկայ, կամ խիստ ուսուցիչը պիտի անգիր սերտել ասոյ աշակերտներին դասավորութիւններով, կամ թէ բարեմիտ ուսուցիչը կղվարձացնէ երեխաներին պարապեցնելով նոցա համատարիմ շների, խորամանկ աղվէսների և աշխատասէր մեղրամանձների պատմածներով: Այդպէսով իղուր կլինի ժամանակի կորուստը, որովհետեւ այդկերպ բնագիտութիւն ուսուցանելը չի բերի աշակերտներին ոչինչ օգուտ և իղուր է ուրեմն աշակերտի ամէնօր $3\frac{3}{4}$ ժամ դասատան նրսանելը, երբ երեսան կարող էր այդ ժամանակը շատ պիտանի կերպով գործածել իւր առողջութիւն և կողմվածը ամրացնելու, պարապելով մարմնակրթութեամբ, վազելով, թռչոտելով և առ հասարակ այն բոլոր խաղերի վերա, որոնք անշուշտ հարկավոր և պատշաճ են նորա հասակին: Բոլոր բնական գիտութիւնների լուսավորող ազդեցութիւնը նորանում է, որ սոքա արմատացնումեն մարդի մէջ յավիտենական և անշարժ օրէնքների դադարաւորը, որոնք կառավարումեն ամբողջ

տիեզերքը և միակերպ զօրութեամբ թագաւորում են այն բոլոր երեւոյթների վերա, որոնց կարօղանում ենք ուսումնասիրել՝ Հասկանալի է, որ յավիտենական և անշարժ օրէնքների զաղափարը իմանալը, կարօղ է նշանակութիւն և օգուտ ունենալ միմիայն հասուն կամ թէ զարգացող մարդի համար, որի մտածութենում շարժվել են զանազան խնդիրներ և երկբայութիւններ։ Օվ դեռ ևս չէ ունեցել առիթ ուսումնասիրելու և հետազօտելու իւր շրջակա բնութիւնը, ում չէ խռովեցրել և չէ տանջել բնական երեւոյթների, իմաստի և տգէտ բաղմութեան ֆանտաստիկական հասկացողութիւններում եղած անհամաձայնութիւնը, նորա համար դեռ ևս, կարօղ ենք ասել վաղ է բանալ բնութեան գիրքը, ըստ որում նորա համար օրէնք և հաճոյք, կարեւորութիւն և անձնական ցանկութիւն, բնական զարգացումն և անհասկանալի կատաւորօք ասած բառերը գունաթափ և դատարկ են։

Օրէնքի գաղափարը հասկանալու համար հարկավոր է, որ մարդը փորը թէ շատ ապրէ մտքի և զգացման կեանքով, հարկավոր է, որ նա դուրս գայ այն անընդմիջական զգացողութիւնների աշխարհից, որի մէջ աճում է երեխան և հարկավոր է վերջապէս հիմնավոր և հմուտ կերպով ծանօթանալ այն կարգի երեւոյթների հետ, որոնց մէջ բնական օրէնքները արտայայտվում են ամենահասարակ և սկզբնական ձևով։ (Թվերի մեծութիւնների, զծերի, տափարակութիւնների և մարմինների յատկութիւններ, ահա այն երեւոյթները, որոնց վերա պիտի ամփոփվին և զարգանան երեխայի մտավոր ընդունակութիւններ։ Մատենատիկան է ամենալավ, կարելի է ասել, միակ առաջաբան բնութիւն ուսումնասիրելու համար։

Առանց երկրաչափութեան (գէօմէտրիաի) և ալգեբրաի կարելի չէ ուսանել մեքանիկա (մեքենականութիւն) չիմանալով երկրաչափութիւն, ալգեբրա, մեքանիկա և աստղաբաշխութիւն, անկարելի է ուսումնասիրել Ֆիզիկա և Ֆիզիկական աշխարհագրութիւնը, Ֆիզիկաի մէջ հմուտ չեղած, անկարելի է պարապել քիմիաով, վերջապէս առանց Ֆիզիկաի և քիմիաի կարելի չէ ձեռք տալ կենդանիների և տունկերի Ֆիզիօլօգիան։ Օվ կամենում է խելացի և պիտանի կերպով ուսումնասիրել բնութիւնը, նա անտարակոյս պիտի իւր պարապմունքում պահպանէ ամենախիստ աստիճանավորութիւն, նորան հարկավոր է սկսել սկզբից և անցնել դէպի բարդ երեւոյթները, այն

Ժամանակ միայն, երբ արդէն քաջ ծանօթ է բոլոր հասարակ երեւոյթների հետ: Թուշել բնագիտութեան բարձր աստիճանը նախ շուսումնասիրած ցած աստիճաններ անհնարին է, և ամէն մարդ, որ կսկսէ բնութեան հետ այդպէս հարեւանցի ծանօթանալ, կդառնա միայն Ֆրազախօս և դատարկախօս, չունենալով գիտութեան վերա ոչինչ հիմնավոր տեղեկութիւն: Գիմնազիական ուսման մէջ բնագիտութեան անյարմարութիւնը ապացուցում է ամենաջրեղ կերպով այն իսկ հանգամանքը, որ մեծ մասով կենդանիների և կեանքի ամենահարկավոր պարագաները չեն մատակարարւում, որովհետեւ անվայել են համարւում և վնասակար աշակերտների առողջութեան: Օրգանիկական աշխարհի բոլոր սեռական կապակցութիւններ, բոլոր էմբրիօլոգիական և որդեծնութեան հանգամանքները, չեն ուսանում աշակերտներ և այդ կողմից նոցա տեղեկութիւնները շատ անկատար են և աշակերտը այդ պակասութիւնները նշմարելով, յայտնի բան է, կդարձնէ իւր հետաքրքրութիւնը դէպի այնպիսի առարկաներ, որոնք պատշաճ չեն նորան իմանալու: Բացի այն, որ այդքան փաստեր դուրս են գցւում, այն ևս, ինչ որ մնում է, ավանդւում է անճոռնացած և այլանդակված: Յայտնի է արդէն, որ կենդանիների ամենախելացի կլասիֆիկացիան այն է (դասակարգութիւն, որը հիմնված է էմբրիօլոգիական (յղացման) սկզբների վերա: Բայց որովհետեւ էմբրիօլոգիան աշակերտների համար արգելված պտուղ է, ապա օւրեմի և հիմնավոր դասակարգութիւնը անծանօթ կլինի նոցա: Բայց այդ չէ դեռ բոլորը. ուսուցանելով երեխաներին երեւելի գիտութիւնների ոգորմելի ցնցոտներ, ուսուցիչը մեծ մասով կաշխատէ այնպէս կարկատել և ներկել այդ ցնցոտները, որ դժբա ներդործեն աշակերտի դժացման և երեւակայութեան վերա այնպէս իսկ, ինչպէս ցանկանումէ մատակարարողը: Այն, որ պիտի բնութեան ուսումնասիրութիւն լինէր, կդառնա անշուշտ շարտօրիանական և լամբարտիական քաղցրամեղ մտածութիւններ: Այդ մտածութիւններից սպասելու չենք երբէք ոչինչ լուսավորող ազդեցութիւն, որքան սրտառուչ ևս լինին դժբա, աւաւստի ենք, որ աշակերտները կընդունեն այդպիսի մտածութիւններ ժպտելով և երկմտաբար, ինչպէս նոքա միշտ վարվում են խորամանկ և խորիմաստ պարբերութիւնների հետ, որոնց գործէ դնում ինամատար մանկավարժութիւնը: Մատեմատիկաում չկայ ոչինչ

այնպիսի, որ պահանջում լինէր թաղցնել աշակերտների առաջ: Այդ գերազանցութիւնը ևս առավել տալիս է մատենատիկային այն տեղը, որ պիտի բռնէ նա ուրիշ գիտութիւնների կարգում, իբրև մի գիտութիւն, որ անշուշտ հարկավոր և պիտանի է մանկական սկզբնական կրթութեանում: Ընդհանուր, բնական պատմութենք չէ կարող բնավ ունենալ այդ խորին նշանակութիւն:

Ի. Ե. . . ԵՆԵ:

ՆԱԽԵՆ ԳԻՏՈՒ ԽՄԻՆԳՐՈՂ:

Իմ Ֆրանսէրէն «Օգտակար Գիտելիների Ճեմարան», անունով գրքին թարգմանութեան մասին Ձեր պատվական օրագրի 1865 թվի №10, 11 և 12 փոխարէն տպագրած առանձին տետրակում արած գիտողութիւնդ սիրով և շնորհակալութեամբ ընդունում եմ և խոստանում եմ աշխատել այսուհետև որքան կարելի է, «ընդհանուր գործածական բառերով» անել նոյն թարգմանութիւնը: Մեծապէս գոհ եմ Ձեզանից, որ նոյն գրքի առաջաբանին և իմ նամակին լեզվի կողմից հարկավորված փոփոխութիւնները տված և Ձեր ազգագուտ ամսաթերթի լեզվին յարմարեցրած էիք. խոստանում եմ, յարգելի խումբագրող, աշխատել միւս անգամ, որ ես ինքնին փոխեմ լեզվին ոճը:

Եթէ Մասէի գրվածները երեխաներին ամենահարկավոր դասեր են, յուսամ, որ մեր գրքի դասերն ևս նոցա համար հետաքրքրական և զվարճալի միջոցներ լինին, նոցա բնական հարցասիրութիւնները փոքր ի շատէ կշտացնելու և նոցա հասկացողութիւնը փոքր ի շատէ ընդարձակելու. Հավատում եմք, պատվելի խմբագրող, մենք ևս Ձեզ հետ, որ մեր ազգի ապագա բարօրութիւնը և երջանկութիւնը կախված է միմիայն, և միմիայն իւր զավակների կրթութենից և դաստիարակութենից, ապա թէ ոչ, քանի որ մեր ժողովուրդը թաղված է տգիտութեան և սնտիապաշտութեան անդունդների մէջ, ոչ մի ժամանակ չէ կարելի առաջադէմ բայլափոխներ անել դէպի մարդկութեան ասպարէզը: . . .

Թիֆլիս.

1866, օգոստոսի 23:

Յ. ԳԻՂԱՄԵՆԵ:

«Լսում ենք, որպէս թէ մի հայկական նվիրական (շնորհակալ եմ մաղրի համար) երիտասարդ պ. Իփէկճին Եկատերինօգարում հիմնել է ուսումնարան» — ապա եք Ձեր օրագրի առաջին տետրակում: Նախ այդ սողերը կարգացողները, կարծելով, որ ես իմ սեփական կամ ինձ սեփականված փողերով հիմնած լինիմ մի մեծ ուսումնարան, ինչպէս է Լազարեան Ճեմարանը Մօսկվայում և Թէոօսիսում Խալկական Ուսումնարանը, կարող են դասել ինձ աղքատի բարերարների կաշգը, որով և մեծ սխալմունքի մէջ ընկնել, և երկրորդ, իրավունք ունին կարծել, որ այդ Ուսումնարանը նորերումս հիմնված լինի — և դարձեալ սխալվել, որովհետեւ Եկատերինօգարի Հայկական Ժողովրդական Վարոցը տարուս յունիս ամսի վերջին արդէն իւր երրորդ տարեկան շրջանը կատարեց: Այդ դարոցը բացված է 1863-ին յունիս ամսին, և որի մասին մանրամասն տեղեկութիւն տրված է նոյն տարու «Մեղու Հայաստանի» էջերում: Նա պահպանվում է մինչև այժմ իւրաճախ աշակերտների վճարով (400 — 450 ռուբլի), օժանդակ ընկերութեան անդամների տուրքով (250 ռուբլի) մասնավոր նվիրատուութիւններով և իւր դրամադրիի շահով: Տարեկան մուտքը և ծախսը համարում է հազար ռուբլի: Նորա մէջ կան այժմ 30 աշակերտներ, որոնցից ինն ձրիավարք են և միանգամայն ստանում են ձրի դասադրքերը, ուսման համար ուրիշ հարկավոր իրերը և հագուստ (չորսը միայն): Վիտավորութիւն կա դպրոցի համար տուն շինելու, և այդ նպատակով հերու «Նոր — Նախիջևանում հողաբարձվի — պ. Միքայէլ Մահտեսեանի ձեռով հովաքվեցաւ 700 ռուբլի չափ նվէրներ: Հողաբարձվի բացակայութեան պատճառով չեմ կարող այժմ հաղորդել նվիրատուների անունները, որովհետեւ Ժողովարարութեան մատենան նորս մտ է գտնվում, և Ստավրոպոլում — 90 ռուբլի: պ. Մ. Պոպովից — 25 ռուբլի, պ. Խ. Տեաչկովից — 25 ռուբլի. պ. Յ. Չուվալովից — 25 ռուբլի. պ. Մ. Թշումալեանից — 10 ռուբլի, պ. Ն. Աչակովսկուց — 5 ռուբլի: Եկատերինօգարի Ժողովրդական դպրոցը պիտի ձեռնհաս լինի ուսում տալ Ժողովրդի բոլոր տղա և աղջիկ մանուկներին: Հայկական Ժողովրդական դպրոցների նպատակը պիտի լինի ոչ միայն հայկական լեզվի հետ ծանօթացնել և սկզբնական ուսում մատակարարել հայ մանուկներին, այլ և այնչափ պատրաստել աշակերտներին ուսու լեզվի մէջ, որ նորա դժվարու-

Թիւն չբաշն, ինչպէս այժմ, եթէ հարկ լինի նոցա շարունակել իւրեանց ուսումը Ուստերի վարժարաններում: Մի ուրիշ անգամ, ընդհանուրի վերա խօսելիս, առավել ընդարձակօրէն կբացատրեմ իմ հայեցողութիւնը Հայկական ժողովրդական կամ նախակրթական Դպրոցների վերա:

Հ. Ի.

1866 յուլիսի 22. Թօնդօսիա:

ՆԱԽԵԿ ԱԽԱԼՔԱՆԵՐԻ. (Նամակ. պատասխան.)

Ձեր Հայկական Աշխարհը, ինչպէս յայտնի է ամենայն բարեմիտ ընթերցողներին, մեծ ընդունելութիւն գտած է ազգայնների առաջ: Ձեր Հայկական Աշխարհը Հայաստանի տարաբնակ որդիների մէջ հրատարակելով ազգօգուտ բարի բարի համոզմունք և համբաւներ, կապում է նոցա սիրտը և հոգին միմեանց հետ, և նախանձելի օրինակներով նոցա եռանդը վառում բորբոքում է բառնալ ոչնչացնել այն ամենայն խախտն առիթները, որոնք մահ կսպառնան ազգային առաջադիմութեան: Ձեր Հայկական Աշխարհի արձագանգը հնչելով Հայաստանի հեռաբնակ որդիների մէջ, ձայն է տալիս „առաջ գնանք, Հայեր“, վերջապէս Ձեր Հայկական Աշխարհի նպատակն է աշխարհի խորշերից դուրս բերել Հայերի այժմեան վիճակը, հաղորդել միմեանց այն ամէն գործողութիւնները, որ լինում են ազգի առաջադիմութեան համար, և զարթեցնում է նոցա սրտում նորանոր զգացմունք, ուստի ես ևս այս իմ առաջին նամակովս կամենում եմ հաղորդել Ձեզ Ախալքալակ քաղաքիս ուսումնարանի վիճակը, և ծանօթացնել Ձեզ, թէ այս փոքրիկ քաղաքն ևս սկսել է սիրել առաջընթացութիւն, և կայ յոյս, որ օր ըստ օրէ դէպի լաւն գնա, ինչպէս պահանջում է ներկա դարիս մարդկութեան հոգին:

Այս իմ նամակը պարունակելու է իւր մէջ տեղիս Ազգային Հոգեւոր ուսումնարանի նախկին և ներկա վիճակը համառօտակի, նորա ուսման ընթացքը, և թէ ինչ ազբիւրներից կառավարվիլը: Սորա հետ աւելորդ չեմ համարում մի համառօտ տեղեկութիւն ևս տալ Ձեզ քաղաքիս և իւր նահանգի Հայ ժողովրդականների կեանքի մասին: Աթէ հաճոյ թիւ Ձեզ բարեկամ, խնդրում եմ ընդունէք այս իմ յօդվածը Ձեր Հայկական Աշխարհի էջերում ի տեղեկութիւն սիրելի ազգայնների,

այն ազգայնների, որոնք սիրում են խմանալ և ծանօթանալ, թէ արդեօք աշխարհի անկիւններում նստող Հայն ինչ է մտածում, ինչ է գործում, և ինչ զգացմունք ունէ դէպի իւր ազգը և նորա առաջադիմութիւնը?

Ահա իմ խօսքերը:

Ախալքալակ քաղաքի ուսումնարանի Հիմնադիր և սկզբնավորող եղած է Վրաստանի Հայերի նախկին վիճակավոր Արապետ Արք Ապիսկոպոս Բագրատունին, որ 1837 թվին, երբ նոր էր ստացած Վրաստանի Առաջնորդութեան ծանր պարտավորութիւնը, այս տեղի Արզուման նոր գաղթած 100 զերդաստանի չափ քաղաքացի խեղճ ժողովուրդը անմխիթար չթողնելու համար, իւր սեփականութենից շինեց ուսումնարանի համար երկու սենեակ, ընծայեց քաղաքումս մի կրպակ, նշանակեց մի ուսուցիչ, հավաքվեցան աշակերտներ, սկսվեց մասնավոր ուսումը, և Արք Ապիսկոպոսը միշտ յորդորում էր ժողովրդին մարդավայել զգայունութեամբ ջանք դնել օր ըստ օրէ նորա վիճակը լավացնելու: Ժողովուրդն ևս չնայելով ոչ մի դժվարութեան, իրաւ միշտ աշխատում էր իւր մասնավոր ուսումնարանը անկործան պահելու և պահեց ցայն աստիճան, որ 1859 թվին վերանորոգվեցաւ ուսումնարանի շինութիւնը, ավելացան սենեակներ, կրկնապատկեցաւ աշակերտների թիվը, և կարգադրվեցան ուսուցիչներ և ուսանելի առարկաներ: Բայց ավելի բարեկարգութիւն գտաւ այս ուսումնարանը 1860 թվին, երբ հանգուցեալ վիհախառ Հայրապետն Մատթէոս իւր կոնդակով (Ապրիլի 9. №165.) յատկացրեց նորան անունով «Հայկական Ազգային—Հոգևոր Ուսումնարան Ախալքալակ քաղաքի», կարգեց քաղաքիս պատվավորներից չորս Հոգաբարձուներ, մահտեսի Գրիգոր Տէր Աիրակոսեան, Մկրտիչ Շահ-Պարոնեան, մահտեսի Պապին Արապետեան և Հայրապետ Գրիգորեան, և վերատեսուչ՝ Ստեփանոս քահանան Գէմուրջօղլեան, պատվիրելով, որ նոքա ուսումնարանը բարեկարգութեամբ և առաջադիմութեամբ պահեն և նորա տարեկան ելքի և մուտքի ճիշտ հաշիվը մատուցանեն Հայկական Վիճակային Աօնխատօրին Վրաստանի և Իմէրէթի:

Այժմ ուսումնարանն ունէ երկու դասատուն, և մի պատրաստական, վեց ուսուցիչ, 180 աշակերտներ:

Ուսմունքն են առ այժմ. Վրիստոնէական վարդապետութիւն, Ազգային պատմութիւն, Վերականուրթիւն, Թվաբա-

նութիւն, Եկեղեցական երաժշտութիւն, Հասարակ ընթերցանութիւն, Վայելչագրութիւն և Ուսերէն լեզու:

Իմացէք այժմ ուսումնարանի արդիւնքի աղբիւրները:

ա. Մօտ 1500 մանէթ գլխադրամից կստանա տոկոս տարին = — — — — — 150 մանէթ:

բ. Ի ուռնաշէթի ուխտատեղից — — — — — 250 մանէթ:

գ. Մօսկվաում բնակող վաճառականութեան խորհրդական (Կօմերցի Սովետնիկ) և Մալետ Աղա Յովհաննէս Յովնանեան¹ 1863 թվից սկսած նվիրումէ իւրաքանչիւր տարին 150 մ.

դ. Ուսումնարանապատկան կրպակներից կստանա տարին վարձ — — — — — 290 մանէթ.

ե. Գանձանակադրամ — — — — — 35 մանէթ.

տարեկան մուտքի գումարն — — — — — 880 մանէթ:

Թէև այս տարի մի քանի պատճառներով այս մեր Ուսումնարանն իւր առաջադիմութեան և բարեկարգութեան ընթացքում փոքր հիվանդ է, բայց չէ պարտ վհատել և յուսահատել. «Այն հիվանդութիւն չէ ի մահ»:

Ուսումնարանի հիմնադրութեան օրից թէ որոնք և որպիսի ընծայատվութիւններ են արած Ուսումնարանին, դոցա ամէնին ճիշտ ցուցակը յետոյ կստանաք ինձանից: Իացի այդ Ուսումնարանից նաև կանայք իւրեանց սնեցում սորվեցնում են հայ աղջիկներին հասարակ կարգաւ, գրել և աղօթել. աշակերտութիւնների թիվը հասնում է 96—ի, ամէն մի աշակերտութիւն ունի կտա իւր ուսուցչին ամիսը 5—10 կօպէկ արծ: Աս յոյս ունեմ, թէ կգա այն բարեբաղդ օրը, որ սիրելի հայրենակիցներին մտքի աչքը բացվի, և աղջիկների Ուսումնարանն ևս կանդնեցնեն:

Այս վերոգրեալ տեղեկութիւններից տեսնում էք, բարեկամ, որ քաղաքումս մեծ մեծ ուսմունք չկան, բայց համբերեք, ամէն մեծ թիվ փոքրերից է բաղկանում: Երբեմն Ախալքալաքում քսան կրպակում մի մարդ չէիր գտնի, որ գտնէ իւր առուստուրի տումարը գրէր, այժմ փառք Աստուծուն. ամէն մի

¹ Թէ ինչպէս է պատահել մեր ծանօթանալը պ. Յովնանեանի հետ և նորա այդ նվիրագործութիւնը մեր Ուսումնարանին, խոստանում եմ շուտ տեղեկութիւն տալ Հայկական Աշխարհիդ՝ ընդ նմին ուղարկելով և յիշված հայրենասէր անձից ստացված նամակների պատճէնները:

կրտսերում կարող եւ ճարել մէկ երկու գրադէա անձն. այս եւս բան է:

Փոխենք մեր խօսակցութեան նիւթը:

Ախալքալաք քաղաքն ունէ 401 տուն ժողովուրդ, բոլորն Հայեր են, նոքա բաղկանում են 1190 արական և 1170 իգական սեռի հոգուց. ունին մի եկեղեցի, չորս ծխական քահանա, մի սարկաւազ, երկու ստորին եկեղեցական պաշտօնեա, մի ուսումնարան, որի մասին վերև խօսեցինք, ունէ առողջարար օդ և բարեհամ ջրեր, պարտէզներ շատ կան, պտղատու ծառեր չեն դռնվում, կան միայն ուռենի և բարտի ծառեր: Վաղաքացիներ պարապում են առուառորով և արվեստագործութեամբ ⁽¹⁾:

Ախալքալաքի նահանգն ունէ 56 հայաբնակ գիւղեր, որոնց մէջ բնակում են 2217 տուն հայ ընտանիքներ, նոցանից 11, 900 հոգին են արա'յան սեռի և 10, 910—ը իգական: Ամէն գիւղ ունէ քահանա և եկեղեցի. քահանաների թիւն է 56. եկեղեցիներից ամէնից փառավորն ու գեղեցկաշէնն Պանծա գիւղի բարձրաբերձ դմբէթավոր կաթուղիկէ եկեղեցին է, որ շինված է և դեռ պահատւթիւնները լրացնում է տեղուն ծխական Պրիգոր քահանան տէր Ղազարեան իւր սեփականութիւնից ժողովրդի մասնավոր օժանդակութեամբ: Հատ գիւ-

(1) Ուրախ ենք, բոլորովին ուրախ, որ մեր իմաստուն ախալքալաքցի ազգակիցները այսպէս իմաստուն կերպով են ուղղում իւր լռանց կեանքը: Անկեղծօրէն հարկավոր ենք համարում ի դէպ վկայել ահա, որ Ախալքալաքում այլապէս եւս կարող չէր լինել, երբ այնտեղի քահանաներն ուղղութիւնը իմաստուն և պտղատու ուղղութիւն է. իհարկէ զիտենք այնտեղ կան բացառութիւններ, ինչպէս առաջին ուղղութեան անձներ ուրիշ քահանաների մէջ բացառութիւն են: Մեք տեսել ենք Ախալքալաքցի երկու քահանաներին (սոցա թվում արժանապատիւ նամակագրողիս) և վկայում ենք ահա, որ բաղտավորվել ենք նոցա այնպիսի յատկութիւններով զարդարված տեսնել, որ նոցա հովված ժողովուրդը անշուշտ պիտի կազմված լինի արժանավոր մարդիկներից և քաղաքացիներից: Հնորհակալ ենք, արժանապատիւ Հայրեր! Մնացէք այդպէս Քրիստոսի աշակերտ և եղէք միշտ առաքինութեան օրինակ գործով: Ձեր հովված ժողովուրդին. . . .

ղերում կան ժողովրդական դպրոցներ, որոնց մէջ ուսումը շարունակվում է ավելի ձմեռին վեց ամիսները: Գիտեմ, պիտի ասեք ձմեռը վեց ամիս չունէ, բայց իմ ասածով դուք խնայալու էք. ցուրտ ամիսները, և մանուկներին այն օրերը, որ դեռ աղատ են լինում դաշտային աշխատանքից:

Շատ աշխատասէր են այս գիւղականները. ունին ընդարձակ հողագործութիւն, տոանում են մեծ արդիւնք. պահում են բովական մաքուր և լավ բնակարաններ. մարդասէր են և հիւրընկալ այնպէս, որ եթէ ճանապարհորդը կէս գիշերին ևս պատահէ և ծեծէ մինի դռուր, իսկոյն գտնումէ սիրալիւր ընդունելութիւն, պատրաստ է նորա համար սննեակ, անկողին և պատիւլ որքան ընկերով ևս լինի, և ձիերի համար դարի դարման և ախոռ, բոլորն ևս ձրի, պահում են լավ ձիեր հեծնելու և պճնասէր են. սորա հետ ունին և խիստ կրօնասիրութիւն. Յաւլային միայն այն է, որ շատ են գործածում այն տնայլեր արաղը, որ շատերի կեանքին և բարոյականութեանը անկանգնելի կործանումն է վերաբերում: Անսոյք բոլորովին աղատ են այս պակասութիւնից: Ճմարիտ ասեմ. մի ժամանակ իմ կոկորդին ևս քաղցրացել էր այդ մահաբեր կծու ջուրը, բայց ոտիս դարձավ ինձ մի վրէժինդիր արդար դատաւոր, որ միշտ ինձ հետ և իմ մէջ է բնակում. ես յաղթվեցաւ նորա սուրբ յանդիմանութիւններից, նա ինձ պարգեւեց մի նոր զգաստութիւն, և ես որև իցէ խմիչքի երեսն անգամ չեմ կամենում տեսնել: Մի թէ չէ կարելի? Մի թէ մարդս, եթէ կամենա չէ կարօղ յաղթել կրքերին և արասներին, որ վնասաբեր են իւր հոգեւոր և մարմնավոր կեանքին!

Այսքանը առ այժմ բովական համարելով, հաստատուն կացեք Ձեր սուրբ սէրի մէջ, այն սէրի մէջ եմ ասում, որ պահանջում են Ձեզանից և ամէն Հայերից Աստուած և Ազգը:

Ե. Վ. Տ. ՂԱՏԱՐՆԵՆ:

21 Օգոստոսի:

ՆԱԽԵԿ ԸՆԴՈՒՅՑ (Նամակադ պատասխան.)

«Հայկական Աշխարհ» անունով օրագրիդ 3, 4 և 5. համարները կարդալով, շնորհք համարեցի ես էլ, ինչպէս ուրիշները, իմ պարտավորութիւնս կատարել, հաղորդելով մեր սիրելի հայրենակցաց տեղւոյս ուսման գործունէութեան ընթացքը, որում կարծեմ դուք էլ շատ կիսկապեք:

Մեր Ղարաբաղու Հայոց Հոգևոր Ուսումնարանը, իւր ծննդեան օրից ցայժմ, շատ փոփոխութեանց և շատ տեսչութեանց ներքոյ է նախարկվել, տարեկան շրջանի պէս լինելով երբեմն ամառ և երբեմն ձմեռ, երբեմն աշուն և երբեմն գարուն: Այս փոփոխութիւնների պատճառն ուրիշ մի բան չեն հղել, եթէ ոչ պաշտօնակալաց ուսումնասիրութիւնը կամ ուսումնատեղութիւնը:

Այն անձինքը, որ ազգասիրական հոգով իւրեանց աշխատութիւնը չեն խնայել ազգի մատաղորերոյն վերա զոհել, և իւրեանց պաշտօնատարութեան միջոցին Ուսումնարանը ծաղկած են պահպանել գարնան պէս, արժան եմ համարում յիշել նոցա արժանայիշատակ անունները իբրև պիտանի անդամոց ազգի:

Ուսումնարանին ի 1858 ամէ հետէ, բարերար է համարվում նախ Հայազգի աստիճանավոր Ներսէս—բէկ Աթա—բեկեանը, որ իւր եռանդուն հայրենասիրական հոգովը, Ուսումնարանը բարւոք կարգի դրեց և ըստ տնօրէնութեան տեղուս հոգևոր Անսխատօրին, յանձն առնելով տեսչի և աւագ ուսուցչի տեղապահութեան պաշտօնը, շատ աշակերտների լուսավորութեան պատճառ եղև, որք այժմ բարեբաղտութեամբ անցուցանելով իւրեանց օրերը, խնդրում են երկար կեանք և բարեկաջողութիւն իւրեանց բարերարին:

Ներկորդ ի 1852 ամի Ղարաբաղու Ուսումնարանումը վերադին բարձր կարգ մշակեց զերազատիվ Ղրիշոր վարդապետը Աղափիրեանց իւր տեսչութեան միջոցին, ըստ որում նորա զերզգօն հսկողութիւնը մի տարվա միջոցում ճոխացրեց ուսումնարանի ներքին ուսումնառութեան կառավարչութիւնը, բազմացրեց աշակերտաց և ազգասէր ուսուցչաց թիվը. Քայց չգիտեմ կլինաի խոնավութիւնը, թէ այլ ինչ պատճառ ստիպեց նորան հեռանալ պաշտօնից, թողլով անհնջկի սէր ուսանողաց, ուսուցչաց և համայն ժողովրդականաց սրտի մէջ:

Յիշուալ արժանավոր անձնից յետ տեսչութեան պաշտօնը կատարեց պ. Շանշեանը, որ նորան համար ասելիք չունիմ, որովհետև զանազան հանգամանքներին հանդիպած դործ լինելով հարկավոր է կամ բոլոր հանգամանքները զրել և մեկնել, կամ զեռևս թոյլ տալ, ով ինչ կբարհաճէ թող խմանա:

Ներքորդ նորա պաշտօնից արձակվելից յետո. խառնութիւններ ծագից ժողովրդեան մեծերի և փոքրերի մէջ, աշակեր-

տաց և ուսուցչաց մէջ և այս վրդովման միջոցին տեսչի պաշտօնը կառավարեց արժանապատիւ տէր Գրիգոր ավագ քահանան տէր Ավագեանց, որ չնայելով արգելադրութ հանգամանքների սա էլ կարողութեան չափ իւր աշխատութիւնը չինայեց։

Իսկ այժմ տեսչի պարտաւորութիւնը կատարւում է հայադրէ Ուսումնական Աղա — Մատթէոս Հախումեանց որոյ շնորհիւ՛ր ներկա տարւոյս հարցաքննութիւնը, ներկայութեամբ բարձր արքայան Սարգիս Արք — Ապիսկոպոսի շատ յաջողակ եղև և հանդիսականների բաղմութիւնը հանդերձ նորին սրբազնութեամբ, իւրեանց կողմից մեծ շնորհակալութիւն ցոյց տվին, նորան եռանդուն ուսումնասիրութեան արժանի, զկնի որոյ բացվաւ ճրոյդ դասատուն և նա ինքն նոյն դասատան մէջ ավանդում է վերին դասու առարկաներ պատշաճադոյն մատողով։ Ղարաբաղու Հոգեւոր Ուսումնարանը ունի այժմ հինգ վերին դասատուներ և մի նախապատրաստական կրթարան, պարունակում են իւրեանց մէջ ավելի քան 200 աշակերտներ. իսկ դասասացները թվով են տասն և մի, որ ավանդում են աշակերտաց չորս լիզվով դաստասցութիւն, այն է Հայոց, Ռուսաց, Վաղդիացոց և Պարսից, և սորան Հոգաբարձութիւնը նոյն դրութեան մէջն է. ինչպէս կանոնադրութիւնը պահանջում է։

Անտարակոյս եւ, որ իմ հայրենակից եղբայրներս Ղարաբաղու Հոգեւոր Ուսումնարանի հանգամանաց այս բանի մի տեղեկութիւնները կարդալով, կուրախանան Ուսումնարանի առաջադիմութեան ասպարիզի մէջ լինելոյն պատճառաւ։

Չորրորդ. բայց դիտեմ որ կցանկան նոյնպէս տեղեկանալ Ղարաբաղու սուրբ Տիրամայր Մարիամու Ուսումնարանի դրութիւնիցն էլ, որ նորան ամենահարկաւոր լինելոյն համար արժան չեմ համարում երկարաբանել, ըստ որում շատերը գիտնականներին լրագիրներին և օրագիրներին միջոցօք, շատ յօդուածներ են հրատարակել նորան գերօգտակար լինելոյն համար, իսկ այժմ ժողովուրդը անհոգ է նորան լուսատուրելու համար. բայց իսկզբանէ հետէ բարեսիրտ անուղղակի տիկին Մարիամ Հախումեանցն չնայելով զանազան դժուարութեանց, քաջ նաւավարի պէս բռնած է իւր յաւաքար ձեռներով դիկը և համբերութեամբ սպասում է յաջող հոգւի։ Այս ուսումնարանը բաղկացած է մի դասատնից, որոյ մէջ ուսանում են 17 աշակերտուհի, ունին մի վերակացուհի և երեք ուսուցիչք

որ աւանդում են Հայ և Ռուս լեզուների դասեր, պարսպ-
վում են նոյնպէս նկարչութեամբ և ձեռագործութեամբ. իսկ
յստաջադիմութիւնը հանդամանաց նայելով յաջող է:

Հինգերորդ. քաղաքիս մէջ, բացի հոգեւոր և օրիորդաց ու-
սումնարանները, կան նաեւ Երբունի Աստուծաւորան բաղկացած
չորս վերին դասասանից և մի նախապատրաստականից, որոց
մէջ ուսանում են 150 հաստ աշակերտներ, և այն տեղ աւան-
դում են երեք լեզուի դասատուութիւններ, այն է Ռուսաց,
Հայոց և Պարսից. և տոմս և չորս մասնաւոր կրթարաններ,
որոց ընթացքը կարգ դրած չէ, իսկ ուսուցչաց մէջ արժա-
նաւորներն էլ կգտնուին անարժաններն էլ, բայց սնկաւած
յետիներս շատ են քան առաջինքը, որոնք չեն արժանի այն
կոչմանը, որի ցանկացել են: Այս կրթարանները թակարդած
են իւրեանց մէջ եօթը հարիւրի չափ ուսանողներ, բայց ա-
ւաղ նոցա դժբախտութեանը:

Այս համառօտ տեղեկութիւնները հաղորդելով Ձեզ, յար-
գոյ խմբադրօղ, խնդրում եմ ներողութիւն իմ սխալմանցս ըստ
որում առաջին անգամն է, և եթէ կհաճոյանայ Ձեզ իմ փոքր
վստասիրը, այնուհետեւ վստահացած կգրեմ ընդարձակ տեղե-
կութիւններ Ձեր ազգօգուտ Օրադրի թերթերով հրատարա-
կել մեր հայրենակցացը, որ և մնամ միշտ բարեացակամ Ման-
կավարժ

ՍԵՐԳԻՍ ՏԷՐ ԳԼԶԱՐԵԱՆՅ:

Սեպտեմբերի 11.

Նրկար սպասեցինք և ահա վերջապէս կարօղանումնք հա-
ղորդել մեր ընթերցողներին և Շուշի քաղաքի Հայերի կեանքի
մասին պատվիլի պարոն Պարզիս տէր Գլազարեանցի շնոր-
հով, այս կամ այն տեղեկութիւններ. Մեր ցանկանումէինք այն
պատճառով, որ լսում էինք որպէս թէ Հայութեան կողմից,
հայկական կեանքի կողմից առաջին տեղը պատկանում Եզուկիս-
ցիներին և երկրորդ տեղը Շուշեցիներին. Ուրախ ենք ռատի
որ կարօղ ենք այսուհետեւ խօսել Շուշեցի Հայերի կեանքի
մասին և ուրախանալ, որ նոքա ոչ միայն մնում են անուշով
Հայ, այլ ցանկանումն սկսել ազնիվ և խմաստուն կեանքով
լինել Հայ . . .

Խմբ.

ՆԱԽԱԿԱՆ ԵՒԱԼՅՈՒՆՆԵՐ (Նամակ. պատասխան.)

Ըստ աշխարհագրական դրութեան «Տայք» կոչված Հայաստանի երեքառանբերորդ դաժան է. զիրքը շատ գեղեցիկ, տրևելքէն դէպ ի արևմուտք, հարաւային կողմի բարձր և երկարանիստ լեռների տակով աղէկ շուք մը հագած, թէ իր մակերևութին կողմանէ, և թէ շինութեանց կարգավոր ձևակերպութեամբ. բոլորն ալ պաղատու ծառերով զարդարված, այնպէս որ գրեթէ շատ սակաւ կգտնվին աներ, որ իրենց համար բարեբեր ծառերով այգիներ չունենան: Օլը մաքուր և բարեկաւան, ջրերը առատ, աղբիւրներն յորդահոս. Բերդը արևմտեան կողմի բարձրաբերձ և ապառաժուտ մի ւարի վրա հաստատված. գեղեցիկ տեսքով և բարձր աշտարակներով, որ տեսնողին սիրտը ահարկութիւն մը կարծես կձգէ! Ես բերդը Հայէրի շինվածը պիտի լինի Արշակունիների, Բաղրասունիների և կամ իշխանական կառավարութեան ասանք, և ասինց վոքը մը ետք Ռուբինեանների ժամանակը, այսպէս կոչ շակվի միջի հին շինութեանց վրա տեղ տեղ գտնված ծածկադրութիւններէն, որի միջնաբերդը սարի բարձր մակերևութին վրա նիստ է առած. իսկ աս բերդի ստորոտէն անցնող առօրինակ գետը, որ արևմուտքէն դէպի արևելք կարշաւէ, բաժանման միջոց է եղած քաղաքի շինութեան իր վրա ունեցած կախիկ: Ե.յս. ջրին դէպի հարաւում բնակվում է Արսից գաղթական Հայ ժողովուրդը, որը նոր քաղաքացիներ են կոչվում տեղու սովորական բարբառով: Նոյն ջրի արևմտեան հիւսիսում կան բնիկ Ալբացի, Յոյն, Հայ—Ասթօլիկ և Հրէա ժողովուրդներ, որոնք հին քաղաքացիներ կասվին:

Ե.յս քաղաքը ընդհանրապէս 3000 տուն բնակիչ ունի, որոնցից 1750 տունը Արսի գաղթական Հայ ժողովուրդ է. իսկ միւս մնացածը Հայ—Ասթօլիկ, Յոյն, Ալբացի և հարուստ հրէաներ են:

Ընդհանուր եկեղեցիների թիւը կհասնէ մինչև 10ը. որոնցից մինն Ռուսական եկեղեցին է բերդին մէջ հոյակապ և ամենաախառաւոր շինված: Երեք եկեղեցի ունին Ալբացիներ, երկու Հայ—Ասթօլիկներ, իսկ Առաքելական Հայեր ունին չորս եկեղեցի, մինը սուրբ Ստեփանոսի անունով, միւսը սուրբ Լուսաւորչի, որ այժմ փակված է քահանաների ծուլութեանէն. երրորդը հոյակապ, ամենէն գեղեցիկ և փառաւոր եկե-

ղեղիններէն մինը, սուրբ Փրկիչ եկեղեցին. չորրորդը՝ հոր շինված Վարդանանների եկեղեցին. բացի նոցա, կայ մի նորաշէն հոյակապ Աննազօզ հրէաների:

Այս Ռուսական մի նահանգական Ռուսումնարան, երեք հայկական Ռուսումնարաններ, Արապետան, Վարդանանների և Եկեղեցական: Առաջինն է Արապետան հայկական Ռուսումնարանը, որ սուրբ Փրկիչ եկեղեցու արդիւնքով կկառավարվի սորա առաջադիմութեան և լուսաւորութեան ճրագը անաջողակ և սուր հողմերէն առ կայծեալ մարելու վրա է, որ երբեմն դեղեցիկ կվառվէր: Տայ Աստուած, որ այժմեան յարգելի հոգաբարձուների, այն է աղա Արապետ Մութաֆեանի, Պրապօրչիկ Մամիկոնեան Գրիգոր աղաի, և պ. Յարութիւն Եփրիմեանի հոգատարութեամբ իւր նախկին առաջադիմութեան կայծը ստանա:

Այս Վարդի տեսուչ կարգված է այժմ աստիճանաւոր պ. Աւետիս Պօղոբեան, որ բազմական փոյթ ունի տղաների առաջադիմութեան համար, Արքաղան Գրիգոր Եպիսկոպոսի ձեռնադրութեամբ, որ զլիաւոր տեսուչն է Վարդի, որի իննամեա յաջորդական պաշտօնատարութենում ցուցած առաջադիմութիւնն . . . . իւր նիւթական և բարոյական կեանքի պարագաներով միտք ունիմ ըստ ժամանակին հաղորդել աղակիցներին:

Վարդոյս այս իւր ծոցը երեք հարիւրի չափ աշակերտ ունէր, բայց այժմ հաղել թէ հարիւրի կմտնեա, աստ զամենայն ինչ իմաստասէրք թող իմաստասիրեն: Աս Վարդոյս բացի պատրաստական դասասնէն, ունի երեք դասատուներ ևս. Ռուսանի առարկաները սորա են. հայկական քերականութիւն, կրօն, սրբաղան պատմութիւն և վայելչագրութիւն, ռուսական քերականութիւն, թվաբանութիւն, հայկական պատմութիւն, երգեցողութիւն:

Վարդանեսանների Ռուսումնարանը ունի բացի պատրաստական դասատուներ, երեք դասատուներ: Ռուսանի առարկաներն են հայկական լեզու, ռուսական լեզու, քրիստոնէական վարդապետութիւն, երգեցողութիւն, պարզաբանութիւն աւետարանի, հայկական պատմութիւն և վայելչագրութիւն: Այս Ռուսումնարանը կկառավարվի վերոյիշված Վարդանեսանների եկեղեցու

և իւր հիմնադրի արդիւնքով:

Արեւելեցական դպրոցը նոյնպէս երեք դասատուն ունի. ուսուցանում են հայկական լեզու, քրիստոնէական վարդապետութիւն, վայելչադրութիւն, ռուսական լեզու: Այս դպրոցի երրորդ դասատան առարկաների դասատուն ես եմ, որք են. հայերէն, ընդարձակ շարադրութիւն, նամակադրութիւն առ զանազան անձինս, կրօնագիտութիւն, պարզաբանութիւն խորթին իմաստից սրբազան մատենադրաց, ճարտար ասութիւն հանդերձ տրամաբանական ձեռնարկութեամբ, արհեստ բանաստեղծութեան, բարոյական իմաստասիրութիւն համառօտ, թարգմանութիւն ի գրոց լեզուէ ի ռուսականն, ևս և զրուցատրութիւն. յոյս ունիմ որ եթէ ես ալ իմ անձնական շահէս աւելի աշակերտներ առաջադէմ զարգացման ջանք և փոյթ ունենամ բարիք մը ըրած լինիմ իմ սիրելի ազգայներին. և որովհետեւ ուսումնարանի կառավարիչն և հոգատարն այժմ ևս ես եմ: Այս դպրոցն ալ ամէն մէկ աշակերտի ամսօրեա վարձովն կկառավարվի:

Ախալքխաի հայկական ժողովուրդը իւր իշխաններով, ուստարաշներով և ուրիշ դասերով, թէև կան անմիջիւթար զանցառութիւններ, սկսում են փոյթ ունենալ իւրեանց արժանաւոր մարդ և քաղաքացի հանդիսանալու: Ի՞նչ և հարստութիւնը մեծ է, բայց եղածը բաւական կճանաչվի: Արվեստավորներ պակաս չեն մեր մէջ. Ախալքխաում կան հմուտ ոսկերիչ պ. Մարտիրոս մահոէսի Ռափայելեան, և հրացանագործ կզբայրներ պ. Յարութիւն և Մկրտիչ Չիֆտէլերեան:

ԵՂԻՇԷ ՄԵՃԱՏՈՒՆԵԱՆ:

9 օգոստոսի 1866. Ախալքխա.

ՆԱՄՆԵ ԱԵՒՆՅԵԱՆ (Նամակագ պատասխան.)

Արդէն շատ նամակներ ստացել էք Ախալքխաից, բայց մի նամակ, որ պէտք է հաղորդէ Ձեզ մի նոր լուր Ախալքխաի մասին, դեռ ևս չէք ստացած: Այս նամակս կարդալով զիտեմ, կուրախանաք, բայց և կտրամէք:

Այս տարի, աջողութեամբ ավարտած իմ տարեկան քննութիւնը, ուրախութեամբ Թիֆլիսից ճանապարհորդեցի դէպի իմ հայրենիքը—Ախալքխա: Իմ հետ ճանապարհորդակից էին

շատ պարոններ, որոնցից էր Թիֆլիսի հայկական թատրոնի առաջնակարգ դերասան պ. Ամերիկեանը։ Վերջապէս հասանք Ախալքխա, և երբ տեսութիւն գնացինք այս տեղի հաջորդ սրբազան Գլխորդ եպիսկոպոս Սագինեանին, զանազան խօսակցութենից հետո, նա առաջարկեց այս տեղ ևս հայկական թատրոն ներկայացնել, որը տեսնել շատ ցանկանում էր առհասարակ Ախալքխաի ժողովուրդը։

Մեք հանձն առանք կատարելու սրբազանի առաջարկութիւնը և բավական դժվարութիւններից հետո վերջապէս թատրոնական բէմը արդէն պատրաստ էր։ Յուլիսի 10-ին Ախալքխաում ևս ներկայացվեցավ հայկական լեզվով թատրոն, Ախալքխաի սրբազան հաջորդի առաջարկութեամբ և պ. Ամերիկեանի աշխատութեամբ։ Վանի մի խօսքով կամենում եմ մի կարճ տեղեկութիւն տալ այս տեղի թատրոնի մասին, թէ ինչպէս ընդունվեցավ և ինչ վերջ ունեցավ, և կ'ընդրեմ, եթէ արժան կդատէք, թոյլ տաք տպելու թէ նամակս և թէ թատրոնի մասին գրվածս Ձեր պատվական օրագրի մի անկիւնում։

Առաջին անգամ ներկայացրինք հետագա կոմէդիաներ. «Թատրոնաշէն», վարժապետ և երկուսս ևս քաղցած ենք երկուսս ևս փող չունենք»։ Ներկայացումից առաջ, այս տեղի հայկական ուսումնարանի աշակերտները երգեցին «Ահա հրեշտակը», հետո սկսվեցավ ներկայացումը։ Առհասարակ ասելով, ժողովուրդը թատրոնից մեծ բովականութեամբ դուրս գնաց և այնուհետև մեծ անհամբերութեամբ սպասում էր երկրորդ անգամի ներկայացման, երբ պ. Պարինեանի հեղինակված, «Շուշանիկ», անունով տրագեդիան պիտի ներկայացնէինք։ Երկու շաբաթից հետո վերջապէս բավականութիւն տվինք ժողովրդի ցանկութեանը։ Բոլոր տօմաւիկները ծախվեցան և թատրոնում հավաքվեցան մօտ 200 մարդ։ Այս ներկայացման մէջ ամէնից լավ կատարեց պ. Ամերիկեանը Զօջիկի և Ճառուկի դերերը։ Շուշանիկի դերը շատ լավ ներկայացրեց մի Յարութիւն անունով երիտասարդ։ Բանտապետը Գարեգին Ղազարեանն էր, իսկ Վարդանի և Վաղդէնի դերերը կատարողը ևս էի։ Թէպէտ ներկայացման մէջ կային բավական պակասութիւններ, բայց առհասարակ ասելով ներկայացումը շատ աջող էր, չնայելով, որ խաղացողնե-

րից միայն պ. Ամերիկեանը և ես տեսել էինք Թատրոնական բեմ, այն ինչ միւսները առաջին անգամ էին դուրս գալիս բեմի վերա: Ժողովուրդը այնպիսի սիրով ընդունեց, որ չբավականացավ մի անգամով և խնդրեց կրկին անգամ ներկայացնել այդ տրագեդիան: Խաղացողները հարգելով ժողովրդի խնդիրը հետագա կիւրակ, օրը կրկին ներկայացրին: Աւերջապէս պ. Ամերիկեանը իւր խաղացողներին պատրաստեց ներկայացնելու վերջին անգամ «Արշակ II.» տրագեդիան, բայց պիտի ասել, դժվար է մեզանում մի գործ բոլորովին աջողապէս դուրս տանել: Աւերակէ զիշեր, երբ արդէն Թատրոնը լուսավորված էր և բազմութիւնը հավաքվում էր, մեր խաղացողներից երեքը պ. պ. Ննիպեանը, Բաղդասարեանը և Մանանտեանը հրաժարվեցան իւրեանց դերերը կատարելուց. բավական չէր այս. նոքա կամենում էին խառնել բոլոր խաղացողներին, բայց ուրախութեամբ գրումեմ ահա, որ միւս խաղացողները, որոնք առաջինների աշակերտներ էին, այս գործում ավելի բարձր կանգնեցան իւրեանց ուսուցիչներից: Անսխաբէ ապավորութիւն է գործում մարդի վերա տեսնելով, որ պ. պ. Ննիպեանը և Բաղդասարեանը, ուսուցչական պաշտօն կատարողները, այդպիսի կերպով առաջ են գալիս և իհարկէ օրինակ պիտի դառնան նոցա, որոնց կրթութիւնը բազդի բերմամբ հանձնած է դոցա: Վոքա այո այն ուսուցիչներից են, որոնց մասին դուք Ձեր օրագրում ասել էք. (Ձ 3. Մայի, եսրես 95 վերջին տողերը): Այս մասին այսբան. sapienti sat, կամ այսպիսիներին ավելի հարմար է հայկական առածը թէ «խմացողին մէկ, չխմացողին հազար»:

Ախալցխաում եղած ներկայացմունքի գլխավոր աշխատակիցներից էր և պ. Սիրական Մատանջեան հայ վաճառականը, որի խանութում ծախվում էին տոմսակները և որը կարելու թեան չափ չէր խնայում իւր բոլոր աշխատութիւնը Թատրոնի մասին. ուստի պատվելի պարոնիս վայելէ բոլոր շնորհակալութիւնը: Նոյնպէս շնորհակալ ենք և պ. Աւրինեանյներից. որոնք նոյնպէս բավական օգնեցին մեզ: Այսբանս միայն այս անգամ բավական համարեցէք, խնդրում եմ, Ախալցխայի մասին իսկ միւս անգամ խոստանալու եմ հաղորդել Ձեզ քաղաքի նկա, լաղրութիւնը և ժողովրդի դրութիւնը:

Ախալցխա, օգոստ. 20:

Աղէքսանդր Ղալապեան.

Պողոտացած գոհարներ.

Ով չէ ճանաչում Լօնդօնի մէջ կօմս Ռիւդֆինբերգին: Իշխրօպառում նա անուն էր ստացել իբրեւ մի հօշակավոր մարդ, ոչ թէ իւր պաշտօնով, կամ թէ իւր խելքի ու սրտի ազնիւ հասկումթիւններով, այլ միայն իւր թանկագին գոհարների պատճառով. Արդէն երեկայութիւնից սկսած նա այնպէս սաստիկ սիրահարուիւ էր այդ փայլուն ու շողշողուն ակների վերա, որ հօր մահից յետո, նա իսկոյն ծախեց իւր ընդարձակ կարվածները և գնեց իւր համար զանազան ադամանդներ (бріанты), որոնց թվում գտնուում եին շատ երեւելի և պատմադրական քարեր: Ինչպէս հպարտանում էր նա իւր ժողվածով, ինչպէս աշխատում էր նա ցոյց տալ ամէնին այդ թանկագին բաները: Նա պսակվեցաւ մինչև անդամ մի չքաւոր աղջկան հետ, ոչ թե նորա գեղեցկութեան, այլ միայն այնոր համար, որ կամենում էր ոտքից մինչև գլուխ զարդարել իւր հարսին այդ սիրուն ու փայլուն գոհարներով:

Նորա կնոջը մենք չքաւոր անուանեցինք, բայց համեմատելով միայն կօմսի հարստութեան հետ: Նա էր մի հարուստ փարիզեցի բանկերի (սեղանաւորի) գուտար և մարդի գնալիս բերեց իւր հետ 80,000 մանէթի չափ օժիտ: Բայց կօմսը այն ինչ պսակվել էր թէ չէ, իսկոյն մտեց իւր կնոջ օժիտը գոհարների վերա և գնեց այն „բլու — ի — նուր“, ասված քարը, որ արդէն քանի դար պատկանում էր հնդկական թագաւորներին. իսկ երբ դոքա կորցրին իւրեանց գահը, ադամանդը ընկաւ փարիզեան վաճառականների ձեռք: Պսակելով դորան կօմսը զբաղվեցաւ մի քանի օր, և մինչև անդամ դնաց Պետերբուրգ ցոյց տալու այն տեղ իւր բլու — ի — նուրը: Կօմսը մի գլխնական կամուսնուհեական մարդ չէր, սակայն Իշխրօպաի մէջ ամէնից լավ էր իմանում ամէն մի թանկ և մեծ գոհարի պատմութիւնը և զրե էր մինչև անդամ մի զիրք „թանկագին քարերի պատմութիւն“, անունով առաւելապէս իւր սեփական հաճոյքի, քան թէ ժողով վրդի համար:

Արդեօք աջողակ է նորա ամուսնութիւնը թէ ոչ — այդ բանի մասին վճռաբար ոչինչ յայտնի չէ: Աղբիւր կնոջ զխառ որ փափազը մի պերճ շապլութիւն էր (роскошь), բայց նա չէր

վարվում իւր ցանկութեան համեմատ, ըստ որում կօմսի ժլատութեան պատճառով իսպառ զըկված էր փողեց և կարողանում էր միայն զարդարվել զանազան զոհարներով . . . : Սիրում էին արդեօք այդ ամուսինները միմեանց թէ ոչ, այդ մասին խօսելը ևս աւելորդ է, որովհետեւ կօմսը բացի զոհարներից ոչինչ չէր սիրում աշխարհումս. իսկ կինը այնքան հպարտ էր, որ չէր կամենում իւր համար մի սիրեկան որոնել: Սակաւ առ սակաւ նա սկսեց թուղթ խաղալ և ամբողջ գիշերներ անց կացնել այդ գործով, տարվելով մեծ մեծ դումարներ, իսկ կօմսը կամաւ ակամա ստիպվում էր վճարել կնոջ պարտքերը:

Մի անգամ ես գնացի գնդապետ Վերների մօտ մի քանի խօսք յայտնելու նորան:

— Եւ ի՞նչ է որ եկաք, ասաց նա, տեսնելով ինձ: Գլխէք արդեօք մի նոր համբաւ: Բիւսդենբերգի բոլոր թանկագին զոհարները գողացել են: Նա համարեա խելագարվելու վիրա է և նշանակել է 700,000 մանէթ նորան, օվ կգարձնէ այդ քարերը, կամ կյայտնէ թէ որի մօտ են նոքա: Ահա քեզ հարստանալու հնար: Ապէք ուրեմն այդ գործին:

Նս շատ շնորհակալ եղա այդպիսի մեծ յանձնարարութեան համար և տաք սրտով սկսեցի գործը:

Բոլոր կասկածանքը ընկնում էին կօմսի սպասաւոր Սար, Ֆուլլօկ գերմանացու վերա, որ անհետացել էր զոհարների հետ միասին: Նորա ֆօռօգրաֆիական պատկերները տվված էին Պօլցիխին և ուղարկված բոլոր ծովեզրեա քաղաքները: Պօլցիխի ագենտները (գործակալ) գլաւորապէս հետևում էին իհարկէ զանել Ֆուլլօկին: Իսկ ես սկսեցի մանրամասն տեղեկութիւն հավաքել կօմսի ընտանեկան կեանքի վերա:

Պօլցիխան արդէն կատարել էր իւր քննութիւնը գողութեան ու Ֆուլլօկի կօրուստի մասին: Նս ևս զննեցի գործը, և նորա սենեակի մէջ զտնված նամակներից և այն միաձայն վկայութիւններից, որ տվին միւս սպասաւորները և բոլոր նորա բարեկամները, իմացա, որ նա մինչև իւր անհետանալու օրը վարում էր մի աշխիւ և մաքուր կեանք: Նա մի երիտասարդ մարդ էր, ծագում էր բարի և ունեւոր ծնողներից. ունէր արդէն մի հարսն, որին շատ սիրում էր և որի հետ խօստացել

էր պատկերէ: Ի հարկէ այդ հարսը սաստիկ յուսաբեկված էր, բայց այնու ամենայնիւ լիովին միամիտ էր փեսայի անմեղութեան մասին: Վեռնոյն իսկ առաւօտեան, երբ կօրել էր Ֆուլլօկը, առ եկել էր իւր սիրելիւ մօտ հարսանիքից առաջ զանազան պատրաստութիւններ տեսնելու և խօստացել էր զալ միւսանդամ ևս երեկոյն, երբ կօմնը իւր կնոջ հետ թատրօն էր գնալ: Աւերադառնալով ապա ուշ գիշերով դէպի տուն, նա տեսաւ կօմնուհուն, որ և ուղարկեց նորան մի քանի բան զնելու (զոնեա այդպէս էր ասում կօմնուհին) և սկսած ահա այդ թոպէից Ֆուլլօկը խալառ անհետացաւ: Բայց ոչ մի բանից չէր երևում, թէ նա պատրաստվել էր կամ միայն ունէր գնալու մի ուրիշ հեռաւոր տեղ: Նա ոչինչ չէր տարել իւր հետ: Բոլոր նորա շորերը, կտաւեղէնը, փողերը, անցաթուղթը (пас-портъ), նամակները—ամէնը մնացել էին, կարծես թէ նա մի կէս ժամի էր դուրս եկել անից: Մինչև անդամնորա հարսի պատկերը մնացել էր սեղանի վերայ: Աստարելով իւր պաշտօնը կօմնի մօտ նա միշտ ազնիւ և հաւատարիմ սպասաւոր էր համարվել, կարճ ասել—իմ բոլոր տեղեկութիւններից յայտնապէս երևում էր, որ գոհարների գողացողը Ֆուլլօկը չէր:

Բայց օվ էր և ուր էր կօրել Ֆուլլօկը? Իմ գլխի մէջ ծագեցաւ մի տարօրինակ միտք: Չլինի թէ կօմնուհին ինքն էր գողացել գոհարները? Աւերջին ժամանակ նա տարվել էր 350, 000 մանէթ և վճարել էր իւր պարտքը, չնայելով, որ կօմնը մի այդպիսի գումար չէր տված իւր կնոջ: Նա խնացա, որ նա պարտք էր առնում իւր ազգականներից 60% տոկոսիք (про-центъ) վէկսիւ տալով: Բայց ես լաւ գիտէի, որ այդ պարտնե-րը միայն մի կտոր թղթի կամ ստորագրութեան համար ոչ ոքին փող չէին տալի առանց մի դրավի: Ուրեմն չլինի թէ կօմնուհին տված լինի գոհարները այնպիսի մի մարդին, որ նրան փող էր հանձնում?

Նա սկսեցի մի լաւ նկատել կօմնուհու հոռից: Այդ մարդը ես բռնեցի մի սենեակ նորա տան հանդէպ և ապա դրավելով մի փոքր տղաի սէլը զանազան անուշեղէններով և արծաթով, հրամայեցի, որ նա գիշեր ցերեկ գտնվի առն մօտ այն ժամե-րին, երբ ես ինքս չէի կարող պահակելու: Մի օր ես տեսա, որ կօմնուհին դուրս եկաւ անից առանց սպասաւորի և զնաց

չգիտեմ թէ ուր: Աս իսկոյն վազեցի նորա ետեւից և երբ նա բռնեց մի կառք, բռնեցի և ես մի քէք (կառք) ու հեռուից հետեւեցի նորան: Վաղարշելով մի տան մօտ Ռուսմարիւրու մէջ, կօմսուհին մնաց այն տեղ մի ժամի չափ և յետ վերադառնալիս իջաւ նախ փողոցի անկիւնում իւր վարձված կառքից և ապա արդէն ոտով հասաւ մինչև իւր տունը:

Այդ խորհրդաւորութեան պատճառով ես սկսեցի առաւել ևս կասկածել և այնուհետև քննութիւններս ուղղեցի դէպի այն տունը, որ ստէպ լինում էր կօմսուհին և որը ինչպէս իմացայ, պատկանում էր մի վաշխառուի (растовщикъ) կամ լուսնափոխի (месяльщикъ): Հալաքելով ինչ ինչ տեղեկութիւններ դորա մասին, ես գնացի Վերնէրի մօտ և պահանջեցի նորանից մի քանի փորձված պօլեցիական ագենտներ:

— Ալինի թէ արդէն Ռուստեմբերգի գոհարները գտած լինիք, հարցրեց նա:

— Ինկել եմ հետքերի վերա և յոյս ունիմ դանել:

— Այդ շատ լաւ բան կլինէր, — և ես կիսատոգնակէի այն ժամանակ, որ դուք հարիւրապատիկ մեզանից խոհեմ էք և ճարտար: Մէք մինչև այժմ չկարացինք գտնել Պուլլօի հետքերը: Երեկոյան վեց հատ պօլեցականների հետ գնացի դէպի Աուպուլ: (Այդ էր վաշխառուի անունը:) Երկուսին ես հետս առի, իսկ միւսներին թողի դրան մօտ: Իմ առաջ դուրս եկաւ աղախինը, ես յայտնեցի, որ երկու բնկերներս հետ միասին եկել եմ նորա տէրի մօտ և կամենումեմ զրուցել նորա հետ մի խորհրդաւոր և դրամական գործի մասին: Տանուտէրը հրամայեց միայն ինձ մտնել իւր «նեհալը»: Ահա զնայիս ես պատվիրեցի իմ հետ եկած երկու ագենտներին ցած իջնել միւսների մօտ և մի լաւ կերպով աչքի տակ զցել բոլոր տունը այնպէս, ինչպէս ես առաջուց արդէն պատմել էի նոցա:

Աուպուլսը մի բարձրահասակ, ուժեղ մարդ էր, թանձր ու սեւ մօրուսով և մի սուր ու թափանցիչ հայեացքով:

— Նստեցէք, ասաց նա ինձ: Վուք եկել էք ձեր սեփական գործի համար, կամ թէ մի ուրիշի յանձնարարութեամբ?

— Այո յանձնարարութեամբ:

— Որի?

— Ռուստեմբերգ կօմսուհու:

- Միթէ դուք ծառայում էք նորա մօտ?
- Այո, ծառայում եմ: Միւս աղախինը հիւանդացաւ և ահա նա ինձ ուղարկեց:
- Միշտ և միշտ թեթեամիտ: Ինչ է կամենում նա?
- Մի և նոյնը — փող: Պուք զիւնք, թէ ինչպէս անաջող էր նա այս օրերումս թուղթ խաղալիս:
- Բայց ինչի է տարվում այդպիսի մեծ գումարներ?
- Այդ բանը ես ինքս քանի անգամ ասել եմ նորան, բայց ինչ անես, նա յոյս ունի տարված փողերը վերստին յետ դարձնել: Ահա այս գիշեր ևս նա կամենում է գնալ մի տեղ և արծաթ է խնդրում:
- Այսօր ես ոչինչ չեմ կարօղ տալ:
- Եթէ այդպէս է, նա հրամայեց ասել, որ դուք ուղարկէք նորան մինը այն գոհարներից, որոնք պահվում են ձեր մօտ: Նա միջոց ունի ծախելու դրան:
- Ինչ էք կամենում ասել, գոչեց Առաքուսը, նեղացած ու շփոթված, ես ձեզ չեմ հասկանում:
- Այդ իմ բանը չէ, պարոն, ասացի ես հեղ և անմեղ ձայնով, ես կատարում եմ միայն կոմսուհու յանձնարարութիւնը և կրկնում եմ նորա խօսքերը:
- Ուրեմն ասէք նորան, որ իմ մօտ ոչ մի գոհար չկայ:
- Նա աւելացրեց, որ մանաւանդ այսօր շատ կարօտ է փողի:
- Եւ ի՞նչ կարելի է, բայց այնու ամենայնիւ, ես այսօր փող չունիմ:
- Վերջապէս նա յայտնեց, որ եթէ դուք կտրողապէս հրաժարվելու լինիք, ասել ձեզ խօսքս — «Ի՛նչ — ի՛նչ — Նուր:»
- Առաքուսը ահ ու դող ընկած վեր թռաւ տեղից:
- Այո, ասաց նա, եթէ կոմսուհին յանձնում է ձեզ խօսել այդպիսի բաներու վերա, ուրեմն իրաւ վտանգի մէջ է: Սպասեցէք . . . . ես կնայեմ արդեօք չկայ իմ մօտ մի քանի ֆուստ ստերլինգ:
- Նա բացեց դարանը (шкапъ). հանեց մի կապ բանկի տոմսակներ, արտագրեց նոցա № №-երը և ասաց. —
- Պուք ինձ ներեցէք . . . . բայց ես պարտաւոր եմ այս գումարներէս հնարը գործ ածել, որովհետեւ . . . . .
- Այդ իսկ բոպէին վաղելով ներս մտաւ աղախինը և գոչեց.

—Արթեմ որ զոյեր են մտել մեր տունը . . .

—Ինչ գողէր, գողաց Լուպուսը:

—Այո պարոն, նոքա մի բան են պտուռմ:

—Որ տեղ? ուր?

—Մառանում:

Յուսահատութեան սարսափելի ձայն արձակելով տանուտէրը վազեց դէպի դուրս և մենք գնացինք նորա ետեւից:— Այն իմ մարդիքն էին, որոնք իրաւ բռնութեամբ մտել էին մառան և դուռը բանալով, կանգնել էին շէմի վերա ապշած այն տեսարանից, որ բացվել էր նոցա աչքի առաջ: Մառանը անչափ փոքր էր, ունենալով 8 կամ 9 ֆուտ երկարութիւն և լայնութիւն: Յատակի վերա յարդ էր փռված, իսկ դուրս վերա տարածվել էր մի գունատ ու տկարացած երիտասարդ, որ նայում էր մեր վերա և երկեղով և յուսով, ըստ որում դեռ ևս հաստատ չգիտէր, թէ օվքեր էինք մենք—նորա տղատոյները, թէ չարչարողները:

Պատողութիւնական պատկերը միտքս բերելով ես իսկոյն ճանաչեցի ֆուլլօին:

—Պուք ինչպէս էք համարձակվում մտնել այդ տեղ, գոչեց Լուպուսը և կամենում էր յանկարծ դուռը փակել: Բայց իմ նշան տվածովս նորան բռնեցին և կապեցին: Աս մտայ մառան և տեսայ, որ ողորմելի ֆուլլօիը ամուր կապուած էր շղթաներով և նորա մօտին դրված էր մի կտոր հաց և մի ըմպակ (крукка) ջուր:

Նոյն բոպէին հրամայեցի փշրել շղթաները այդ թշվառականի, որ արտասուքը աչքերին շնորհակալ էր լինում ինձանից:

Վերադառնալով Լուպուսի հետ դէպի նորա տունը, ես հրամայեցի պօլիցիսկաններին ուշադրութեամբ քրքրել նորա սենեակը, յետո ասայ տանտէրի ձեռից դարանի (шкани) բանալիքը, որի մէջից նա հանել էր իմ առաջ կօմսուհուն պատկանված փողերը—և մի ծածուկ արկղի մէջ գտայ յափշտակված զոհարների մեծ մասը:

—Թագուհու անունով, առնում եմ ես այս զոհարները, ասացի ես:

—Աս ձեզ խորհուրդ չեմ տալիս այդպէս վարվելու, պատասխանեց Լուպուսը, որ մինչև այժմ իսպառ յուսաբեկված

լուռ նայում էր բոլոր շուրջը:

— Ինչի, հարցրի ես:

— Այնոր համար, որ դուք դաստաստանի տակ չգցէք ոչ միայն ինձ, այլ և կոմսուհուն: Լաւ է առէք այդ գոհարները և տարէք ինձ կօմսի և կօմսուհու մօտ: Այն տեղ մէկը կըլուցենք և մի հաշտ կերպով կվերջացնենք գործը:

— Հաշտ կերպով?

— Այո, որովհետեւ կօմսը չի յօժարվի, որ նորա կինը հասարակութեան առաջ դատվի իբրեւ մի գող և կհրաժարվի ամենայն տեսակ պահանջմունքից:

— Գոհարները բոլորն այս տեղ են, հարցրի ես, փոքր մտածելուց յետո:

— Ի՞նչ, բացի հինգ—վեց հատ փոքր քարերից, որոնց ծախեցի կօմսուհու համար փող ճարելու:

Եւս ստուգեցի, որ նորա ասածը սուտ չէր և երկու կառք բռնած, Լուպուսի, Ֆուլլօկի և աղետներին հետ միասին դնացի դէպի կօմսը:

Նորա մօտ եկած, հրամայեցի յայտնել, որ գոհարները գտնված են: Այդ աւետարներ լուրը լսած, կօմսը իսկոյն վազեց դէպի մեզ մի անպատում խնդութեամբ և տեսնելով Ֆուլլօկին կատաղաբար յարձակեցաւ նորա վերա:

— Հը, գողին եւս բռնել էք, գոչեց նա: Գատարան տարէք դորան, դէպի կախատան այդ գարշելուն . . . Ուր են իմ սիրուն գոհարները?

— Ահա այս տեղ են, ասացի ես տալով նորան արկղը:

Նա մի սաստիկ ցնծութեամբ առաւ դորան իւր ձեռք և անչափ խնդութենից արտասովեցաւ:

Ներս մտաւ և կօմսուհին, բայց տեսնելով յանկարձ կապված Լուպուսին և արձակված Ֆուլլօկին, իսկոյն հասկացավ բանի զօրութիւնը և ընկաւ աթոռի վերա:

Եւս կարճ խօսքով պատմեցի գործի հանգամանքը կօմսին, որ սկսեց հազար ու մէկ անէծսներ թափել և կնոջ և Լուպուսի վերա, բայց ստանալով իւր գոհարները, չկամեցաւ դատաստանի ձեռին մատնել նոցա, այլ միայն յայտնեց, որ նա այնուհետեւ կօմսուհու փոխարէն երբէք ոչ մի կօպէկ ևս չի տայ Լուպուսին: Լուպուսը իհարկէ շատ ուրախ էր

խաղառ հրաժարվել անիծված փողերից, միայն թէ կարևոր
նար ազատվել դատաստանի ձեռից և աքսորից:

Արդարև գործը հաշտաբար վերջացաւ: Սոմաուհին արտա-
վելով ներողութիւն խնդրեց ամուսնից իւր յանցանքի: Հա-
մար և երգվեցաւ այնուհետեւ ոչ մի անգամ ձեռ չտալ ան-
պիտան կարտերին, իսկ Ֆուլլօիին տվեց մի հարուստ պարգև:
Եւ ևս ստացայ այն բաժինը, որ խօստացել էր կօմսը, և
իսկոյն ազատեցի Առաքունին, առնելով նախ կօմսից մի
վկայադիր, որով նա յօժարվում էր վերջացնել իւր պա-
հանջը գոհարների պատճառով:

Այս բոլոր բաներից յետո ես գնացի իմ բարի Ա. Երնէրի
մօտ և, շնորհակալ լինելով նորա բոլոր ողորմութիւնների
համար, որ նա այժմ ցոյց էր տվել ինձ, խնդրեցի, ար-
ձակել ինձ իմ ծանր պաշտօնից: Փոքրիկ միջոցում ես հա-
վաքեցի իմ համար բաժական փող և այնուհետեւ ուրեմն
կարող էի արդէն վարել մի հանգիստ և անկախ կեանք:
Սոմաուհին իրաւ դարդարեց կարտ խաղալուց, կօմսը սկսեց
պարսպիլ իւր կնոջ հետ առաւել, քան թէ գոհարների: Իսկ
Ֆուլլօիը շուտով ամուսնացաւ և փոխելով նախկին դուռ-
թիւնը, սկսեց վարել մի երջանիկ կեանք:

(Ուսականից.)

Մօտիվ.

Փ. ՎԱՐՄԱՆԱՆ

ՀԱՅԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԼԱՄՈՒԹԻՒՆ ԽՐԻՄՈՒ

Հանդերձ աշխարհագրական և ուսումնական տեղեկութեամբ
փոսկինի և զայժմու բնակչաց Տաւրիոյ, շարագրեաց Յովհան-
նէս Տէր Աբրահամեան. Օրիշան օրագիրը հաւանութեամբ
է խօսում այս գրքի մասին. Մեր այս բաժանումները նորա
հայեացքը, որ և առաջ ենք բերում այս տեղ. «Իբրեւ թերա-
կողին, որ կապի նաեւ Տաւրիա, հին և նոր աշխարհագետների
և պատմաբանների շատ քննութիւնների և ստորադրութիւնների
նիւթ է եղած: Աշխարհագրական դիրքն ևս օգի բարեխառնու-
թեան և երկրի բարեբերութեան հետ միացած, պատճառ է
եղած հին ժամանակներից ի վեր զանազան այլալեզու և այլա-

կրօն աղբերի և ժողովուրդների, այս թերակղզուս մէջ յաջորդաբար և երբեմն ի միասին բնակելուն, ուստի և հարկավորաւ թէ աշխարհագրական և թէ պատմաբանական տեղեկութիւնները ցանկալի են ամենայն բանասէրներին: Աւս առավել ցանկալի և հետաքրքրական է որ և իցէ մերազն ընթերցողին Խրիմի պատմութիւնը, որովհետեւ հինգ վեց հարիւր տարուց ի վեր բնակարան և գրեթէ երկրորդ հայրենիք է եղած սա բաղնաթիվ Հայ Անեցի գաղթականներին: Այս պատճառներով մեծապէս գովութեան արժանավոր ենք տեսնում այս նոր աշխատասիրութիւնը, որի մէջ հետաքննին հեղինակը ստոյգ գրվածներից հավաքելով ամփոփել է ընդհանրապէս Խրիմի վերա եղած զիտելիքների զլրավորները, և յատկաբար Խրիմեցի Հայերի պատմութիւնը, վիճադրութիւնը և սովորութիւնները: Աւ թէպէտ կարող են կրիտիկները, ինչպէս հեղինակն ևս կգուշակէ առաջաբանութեան մէջ, մէջի նիւթերի ևս և ոճի վերա հեղինակից տարբեր կարծիք ունենալ,—ինչպէս օրինակի համար օտարազգի յատուկ անունների տառադարձութեան վերա,—այսու ամենայնիվ կյուսանք թէ մէկ հետ կտեսնեն և կգովեն ընթերցողներ այս գրքի բազմապատիկ կատարելութիւնները: Մեր կողմից այսքան կասկեք, որ այժմ, երբ հայկական պատմութիւնը ոչ միայն չէ մշակվում, այլ և չէ հավաքվում նորա համար հարկավոր նիւթեր անգամ, այժմ մի այսպիսի գործը շատ թանկազին է Հայերիս համար: Այս գրում կարող ենք գտնել մինչև անգամ այն, թէ Խրիմի հայաբնակ քաղաքներից գրեթէ իւրաքանչիւրում որքան Հայեր կան, և ինչ գործով են նոքս պարապում իհարկէ նոյնպէս ցոյց է տված: Պատվելի հեղինակ պ. Տէր Աբրահամեանը բոլորովին արժանի է Հայերի շնորհակալութեան այս գրքի համար, դռնէ մեր մէջ այդ զգացմունք է վարթեցրել: Սորա հետ ասենք արտաքին գերազանցութիւններ: տիպը զեղեցիկ է, և ճոխ, ինչպէս Խալիպեան Ռսուլմարանի տպարանում տպված գրեթէ բոլոր գործերը: Խալիպեան Ռսուլմարանի տպարանը կամ Գերապատիվ Գարրիէլ Վ. Այվազեանի գործունէութիւնը այս մասին ևս, իհարկէ բռնելու է պատմավոր տեղ

19 դարի հայկական գրականութեան: Յիշված գրքի զինք զա-

նազան է, նայելով կազմին. Թղթակազմ օրինակ արժէ 1մ. 50 կօպէկ, լաթակազմ օրինակ—2մ. ոսկեզօծը արժէ 3մ. Ճանապարհի ծախսը հեղինակի վերա է.

ՄԵՐ ՆԵՐՔԻՆ ԳՄՐԾԻՐ.

Աթուղիկոսի ընտրութիւնը, Խալիպեան Ուսումնարանին «սոված արտօնութիւնները, Բնիկ Թեյալեցու Հայի նամակը դէպի Ս. . . .», «Մեղու Հայաստանի» լրագրի կարծիքը մեր դպրոցների վերա, պ. Շանշեանի ուսումնարանը, Հայկական Թատրօնը և պ. Սունդուկեանի «Խաթաբալան», Եխալցիաի ուսումնարանների պրօգրամը, Սրբազան Գանիէլ արք եպիսկոպոսի գործակատարութիւնը, Գօկտօր պ. Շահ—Պարոնեանի «Մի քանի խօսք խօլէրաի մասին» յօտւածը, Հայկական Ներսիսեան Ուսումնարանը.

Սեպտեմբերի 17ին Լճմիածնում ընտրվեցաւ ամենայն Հայերի Աթուղիկոսացու Գէորգ եպիսկոպոս, Բրուսսաի առաջ. նորդը և նորա կանդիդիտատ Մատթէոս Եստրախանի վիճա. կալոր արք եպիսկոպոսը:

Ուսմական կառավարութիւնը միշտ աշխատել է և աշխատում է, որքան կարելի է, միջոցներ տալ մեզ մեր բարօրութեան համար. Նորան լավ յայտնի է, որ Հայերը ուղարկում են իւրեանց զավակները այն ուսումնարաններ, որոնք տալիս են ավարտող աշակերտներին աստիճան կամ որ և իցէ արտօնութիւն. Այն ուսումնարանները, որ տեղից աշակերտներ դուրս են դալիս առանց աստիճանի, թող ուսումը և կրթութիւնը լինին այն տեղ ամենապայծառ, մնում են դատարկ, և այս բոլորովին ստոյգ է, գիտութիւնը անբաղտաբար երկրորդական գործ է մեզանում. Այս երկու ամիս առաջ եկած Վայսերական կարգադրութեամբ Գէօրգօսիաի Խալիպեան Ուսումնարանը ստացել է հետագա արտօնութիւններ: Ե. Ուսումնարանի ուսուցիչները պիտի համարվին արքունական ծառայութեան և բ. Ավարտող աշակերտները պիտի լինին 14 կարգի աստիճանավորներ.

Վննութիւնը միակ հնար է գրականական գործի առաջադիմութեան համար, նորանով է որոշվում լալն ու վատը, օգ-

տալէտն ու փնասակարը. «Հայկական Աշխարհը» ժամանակ առ ժամանակ արժանանում է քննութեանը ԹԻՖլիսի լրագիրների կողմից, միայն այս է ցավալին, որ օրագրի զործունեութիւնը — այն, ինչ որ կարող էր շարժել բոլոր հասարակութեան հետաքրքրութիւնը, երկրորդական զործ է դարձել քննիչների համար. «Նոցա գլխավոր նպատակն է խօսել խմբագրողի և նորա աշխատակիցների վերա, քննել նորա ազգի ծագումը, հավաքել տպագրական սխալները և այլն. և այլն. «Մեղու Հայաստանի» 39 համարնէրում տպւած է դէպի Ս . . . Բնիկ Թէլավիցի Հայի նամակը, որի խօսելու առարկան մեր օրագիրն է. Յարգելով ի բոլոր սրտէ «Մեղու Հայաստանի» խմբագրողը, մեք մեծ ուշադրութեամբ կարդացինք վերոյիշւած նամակը, յուսալով զսնել նորանում որ և իցէ օգտաւէտ միտք մեր զործունեութեան մասին, և մտադիր էինք պատասխանել. Բայց, ցավ է, սխալվեցանք! Արմատում չգտանք ոչ մի միտք, որին պատասխանելը հարկավոր լինէր այն զործին, որի համար մեք պատերազմում ենք. Բնիկ Թէլավիցի Հայն կարծում է, որ մեք կարող էինք բամբասել նորան, թէ «ցանցառ զբրուածքի համար, թէ անտեղի կետադրութեան համար» (հեղինակի խօսքեր են սոքա) և ինդրում է մեզանից ներողութիւն, «որովհետեւ զիտէ մեր բարի սիրտը.» Եթէ մեք չունենաինք ևս բարի սիրտ, միթէ կարելի է չգնահատել ձեր սրտապարզ խօստովանութիւնը, պ. Հայ, և չնկրել ձեզ՝ Հրապարակավ յայտնում ենք ձեզ, որ մեք ներումենք!

Բայց հաղիվ թէ մտածող մարդիկը կներեն պ. Սիմոնեանցին!

Ետ ուրախանք, որ կարողացանք գտնել «Մեղու Հայաստանի» լրագրում ևս (№38) մի քանի տող մեր դպրոցների մասին. Հեղինակը չկամենալով այսպիսի ծանրակշիռ զործում, ինչպէս է ազգային կրթութիւն և դաստիարակութիւն, փնտրելու ինչն էր նման անտարբեր—յայտնում է այն, ինչ որ ազդում է նորա խիղճը. «Պարոնը համոզւած է, «որ բոլոր ազգայն դրպրոցները ալիլի յետամնացութեան մէջ են, քան յառաջադիմութեան և կասկածում է անգամ, որ լինի այն դպրոցներում որ և իցէ կրթութիւն.» Տարաբաղտաբար բոլորովին ստոյգ է այդ համոզումը և խօստովանում ենք, որ միևնոյն է ասում և

մեր խիղճը, միայն համարձակվում ենք հարցնել: աշխատասեր Մեղու, ուր էիր մինչև այսօր? Բայց լավ է ուշ, քան երբեք!

Դուք խօստանում էք միևնույն դամ ավելի ընդարձակօրէն խօսել մեր դպրոցների ներկայ վիճակի վերայ առանձնապէս. Եւտ, շուտ, ազնիւ պարունէր! այս գործում ուշանալը աններելի է.

Խօսելով ընդհանրապէս ուսումնարանների յետադիմութեան վերայ պիտի ասենք, որ իհարկէ կան բացառութիւններ միայն դժբա պնքան փոքրութիւլ են, որ չեն կարող լցուցանել հասարակութեան պիտոյքը. Մեք կարող ենք ցոյց տալ պ. Էանշեանի ուսումնարանը և կցանկախնք, որ դա դառնար նախատիպ միւս ուսումնարաննէ ընդհանր. Պ. Պետրոս Էանշեանը եղել է տեսուչ երկու ազգային ուսումնարաններում և զիտենք, թէ ինչ բարի ազդեցութիւն է ունեցել նա աշակերտների և ուսուցիչների վերայ և թէ ինչպէս առաջադէմ են եղել մեր յարգելի Հայի տեսչութեան ժամանակ այն դպրոցները.

Հոկտեմբերի 17ին դերասանների ընկերութիւնը Թիֆլիսում պիտի ներկայացնէր հայկական թատրօն, բայց տոմսակները չծախվեցան և այս պատճառով խափանւիցալ այս անգամ թատրօնը. Թիֆլիսում, որտեղ մեծ բազմութիւն Հայեր կան, տարին 10 անգամ է միայն լինում հայկական թատրօն և տոմսակների կէսը չէ ծախվում. Ուրիշ ինչ պահանջներ Թիֆլիսցիներէրից, եթէ նոքա այս ևս չեն կարողանում պահպանել. . Որովհետեւ ներկայացնելու պիտէր «Խաթաբալան» էր, մեք դարձեալ կամենում ենք մի երկու խօսք ասել այն գործի մասին.

Մեք ասել ենք, թէ «Խաթաբալան» գովիլէ չէ, մտածելով իհարկէ, որ սիէսի դիւսալոր արժանաւորութիւնը նորա նիւթում, նորա ուղղութեամբն է, և թէ ժողովրդի ծափահարութիւնը կարող չէ կշռու դառնալ մի այդպիսի գործի համար. Բայց մեզ հանդիմանողները ասում են, թէ «Խաթաբալան» արժանի է ամենայն գովասանութեան, վասն զի նա գտել է ժողովրդի հավանութիւնը. Եթէ մեք թատրօն ասելով հասկանում ենք ժողովրդի համար զվարճանալու տեղ միայն, մեր ընդիմախօսների ասածը ճշմարիտ պիտի լինի, որովհետեւ ստոյգ է, ժողովրդը ծափահարում է «Խաթաբալան».

„Խաթաբալան», զվարճացնում է ժողովրդը, բայց զիտեք, որ Մադամ Մերլենու զգվելի «Գրիզետ պոլկան» (Polka-Grirete) առավել ևս զվարճութիւն է տալիս մեր ժողովրդին և առավել ևս ծափահարութիւն է առաջացնում!

Մի թէ, պարոններ, համոզված չեք, որ թատրոնը աղբային բարձր դաստիարակութեան տեղ է և ոչ թէ միայն զվարճութեան? Մեք հաստատ զիտենք, որ դուք ևս համաձայն եք այս մեր մտքին; դուք հրապարակաւ անգամ քարոզում եիք, որ թատրոնը աղբային դաստիարակութեան ասեան է; բայց ցավալին այն է, որ ամենայն բանում ձեր խօսքը և զործը մի չեն!

«Հայկական Աշխարհի», այս խում տպված է Ախալցխայի մի նամակ, որից մեք տեսնում ենք, որ այն տեղի Հայերը ունին իւրեանց համար երեք ուսումնարան: Արարպետեան, Ալարդանեան և Նկեղեցական. Նրկու հանգամանքներ ստիպում են մեզ դարձնել ընթերցողների ուշադրութիւնը այս ուսումնարանների վերա: 1 որ Ալարդանեան և Նկեղեցական ուսումնարաններում բոլորովին չեն ուսուցանում թվաբանութիւն և 2, որ մի մարդ Նկեղեցական դպրոցի երրորդ դաստանը ուսուցանում է 9 առարկա. 2էք հաճատում? ահա ցուցակը: 1 Հայերէն ընդարձակ շարադրութիւն, 2 նամակագրութիւն առ զանազան անձինս, 3 կրօնագիտութիւն, 4 պարզաբանութիւն խրթին իմաստից սրբազան մատենագրաց, 5 ճարասանութիւն հանդերձ տրամաբանական ձեռնարկութեամբ, 6 արհեստ բանաստեղծութեան (?), 7 բարոյական իմաստասիրութիւն համառօտ, 8 թարգմանութիւն ի գրոց լեզվէ ի ռամկական և 9 զրուցատրութիւն (?).

Թէ ինչ է պատճառը, որ այդ երկու ուսումնարաններից բոլորովին քստրիշ են թվաբանութիւնը, այդ ամենահարկավոր առարկան, (թէ ինչ նշանակութիւն ունէ թվաբանութիւնը աշակերտների համար, կամ թէ որքան պիտի ուսուցանի զա, ցանկացողը կարող է ուսումնասիրել «Հայկական Աշխարհում» տպված «Ուսումնարան և Անաք» վերնագրով յօտվածներից) զժվար է հասկանալ, որպէս և անհնարին է երևակայել, թէ ինչպէս է կարողանում մի ուսուցիչ ուսուցա-

նել 9 առարկա և միւսնոյն ժամանակ ուսումնարանի կառավարի և հոգատարի պաշտօն կատարելը

Այսուհետեւ չպիտի զարմանանք, որ Թիֆլիսում Ազգային Հոգեւր Վպրոցի երկու ուսուցիչները մատակարարուած էին 9 գիտութիւն!

Յուսարի և ուրախ սրտով յիշում ենք Շամախու ուսումնարանի հիմնարկութիւնը սրբազան Վանիէլ արք եպիսկոպոս Շահնազարեանի աշխատութեամբ. Սրբազան Վանիէլ արք եպիսկոպոսը պատկանում է մեր նոր եպիսկոպոսներին, որոնցում երևում է այդ շարժումը, կեանք, որոնք չեն կարող հաշտվել մահատու անշարժողութեան հետ. Սրբազան Վանիէլ արք եպիսկոպոսը պիտի ուրախանա, որ հայկական ժողովուրդը կարողանում է նորան «Հայր» կոչել, իւր հայրական հոգացողութեան պատճառով. Շամախու Ուսումնարանի հիմնարկութիւնը միակ ապացոյց չէ սրբազան Վանիէլ արք եպիսկոպոսի գործունեա և հայրախնամ կեանքի: «Կա հիմնարկել է Շամախում և մի «Բարեգործական Բնկերութիւն». Ուրախութեամբ և երախտագիտութեան զգացմունքով ներս ենք բերում այս խօսքերը «Հայկական Աշխարհի» երեսներում:

Ժամանակիս յարմար ենք համարում կրկնել մեր ընթերցողներին մի քանի խօսք այն յօտվածի մասին խօսերաի վերա, որը լոյս տեսավ դօկտօր Մ. Շահպարտեանի աշխատութեամբ անցած տարի. Ինչպէս երևում է այդ յօդվածը այնքան չընթերցասիրվեցավ, որքան հարկավոր էր և ցանկալի էր. Յօդվածը շատ մեծ չէ, ձանձրալի չէ, այլ բոլորովին յետաքրքիր, որովհետեւ ինչպէս ասում է ինքն մեծապատիվ դօկտօրը իւր յօդվածի սկզբում «Մարդուն իւր թշնամու հետ յաջողակ պատերազմելու համար պէտք է իմանալ նորա ոյժը, ամէն յատկութիւնները և միջոցները, որոնցով կարող է ազատվել նորանից». Մեք իւր ժամանակին խօսացինք, թէ ինչ տեսակ յօդված է բախշել յարգելի դօկտօրը հայկական հասարակութեան. Այժմ ահա բոլորովին անկեղծօրէն կրկնում ենք որ այսպիսի հասկանալի և դեղեցիկ լի կերպով անփոփոխ սակավատօղ խօսքով պրկածը չէ պատահել մեզ կարթալու դեռեւս մեզանում, բայց և օտարներում շատ սակավ, թէ որ տեղ է խօսերաի մեր թշնամին, թէ ինչ յատկութիւններ և

միջոցներ ունէ, և ինչպէս կարելի է ազատվել նորանից. Ասում եմ, այս բոլորը գեղեցիկ և անզարդ սիրուն խօսքով ամփոփված է դօկտօր պ. Շահ—Պարոնեանի յօդվածում, որտեղ բացիայդ ուշադիր ընթերցողը կարօղ է գտնել նաև հարևանցի ակնարկութիւններ թէ ինչպէս պիտի պահպանվի առողջութիւնը առհասարակ. Այժմ, երբ խօլերան սկսել է գրեթէ ամէն տաշի պցիլութիւն գալ մեզ, բոլորովին կցանկանիք, որ եթէ ընթերցասիրութիւն չկա առհասարակ մեզանում, գոնէ այսպիսի յօդվածներ ընթերցասիրէին մերէլը, առողջ մնալու համար, որ այնուհետև հոգացվի և հոգեկան առողջութեան մասին. Այցանկանք, որ այս յօդվածը ընթերցասիրվէր մանավանդ ստորին դասում, որտեղ ավելի են պատահում խօլերի զոհէր. Թող մեր հոգեւոր հայրերը գոնէ այս գործում երևեն ժողովրդի հայր. Եւրաքանչիւրը նոցանից կաւօղէ ազատ ժամին հավաքել քանի մի մարդիկ, թէ Թիֆլիսում, և թէ օտար քաղաքներում և գիւղերում և կարգալ նոցա և հասկացնել. Սորանով կատարած կլինէին իւրեանց պարտքը որպէս մարդ, քրիստոնեա և հայր.

Յօդվածը «Մի քանի խօսք խօլերաի մասին» կարելի է ստանալ առանձին տետրակով ինքն հեղինակից, վճարելով 15 կօպ.

Եթէ պահանջմունքը կստիպեն «Հայկական Աշխարհի» խմբագրութիւնը պարտք կհամարէ կրկին տպել այդ յօդվածը առանձին տետրակով.

Մատենադարանի օրինավոր ուսուցիչ պ. Շահնազարեանը ինչպէս յայտնեցինք, արձակվել էր Հայկական Ուսումնարանից տեսչի տնօրինութեամբ. Սեպտեմբերին Հոգաբարձութեան տնօրինութեամբ նա նորէն ընդունվեցավ, բայց հոկտեմբերին տեսչի տնօրինութեամբ նորէն արձակվեցավ. . . .

«Մեղու Հայաս.» վերջին ճշում մեք տեսնեք մի երկար յօդված «Մարդս ընկերական արարած է և ընկերականութեան համար ստեղծած» անունով. Չհասկացանք, թէ ինչ է կամենում ասել գրողը, չհասկացանք դեռ ևս ձեռագրում, երբ յօդվածի գրողը ավել էր այդ յօդվածը «Հայկական Աշխարհի» խմբագրութեանը, խնդրելով տպել նորան «Հայկական Աշխարհում». Մեք տեսանք միայն, որ գրողը կամեցել է խօսել, և շատ խօսել. Մեք չկարօղացանք կատարել խնդիրը, առաջարկելով գրողին պարապել ավելի ընթերցանութեամբ և թարգմանութեամբ հիմնավոր յօդվածներով. Բայց պ. գրողը,

ինչպէս երևումէ, չէ հավանել հետեւել մեր խորհրդին.
 Ալեքըին ժամանակ մեք կարդացինք Սեղու Հայաստ, և Վա-
 ճառական, լրագիրներում հ. Ղևոնդ Խարազեանի քանի մի
 խօսքէր. Վարձնում ենք ուշադրութիւն այդ քանի մի խօս-
 քերի վերա, որովհետեւ դոքա մի յարգելի եկեղեցականի խօս-
 քէր են, որոնցով սովորական ձևով Ղևոնդ քահանա Խարա-
 զեանը կամ Ղևոնդ երէցը, (ինչպէս հավան է ինքնաբո-
 ճապատիվ հայրը, թէև սովորաբար ասվումէ Ղարիզոր քահա-
 նա, Մովսէս քահանա և այլն, բայց դործը այս չէ) հրավի-
 րում է հայերին դէպի ուսումը. Ուրախ ենք. Յավում ենք
 միայն, որ հ. Խարազեանը ուշք չէ դարձնում իւր ոճին. Մի
 քահանայի բերանից, մանավանդ գրչից լսել յղորթ, հենց
 էտուր, ժուրնալ, գազէթ, և ուրիշ այսպիսի բառերը, աննե-
 րելի է, երբ նա պիտի իմանա, որ հայկական լեզվում կան
 ճշմարիտ, իսկ դուրա, օրագիր, լրագիր, և ուրիշ բառերը.
 Ալեքընցնելով այս անգամ մեր խօսքը, յուսալի սրտով յայտ-
 նումենք մեր ընթերցողներին, որ «Հայկական Աշխարհ»
 օրագիրը շարունակվելու է և գալոց 1867 թվին նոյն ուղղու-
 թեամբ, որը կարօղացել է ցոյց տալ ընթերցողներին այս տարի
 Բոլոր հնարները հոգացված են, որ իւրաքանչիւր ամսատետ-
 րակը հրատարակվի իւր ժամանակին, թէև սորա մասին խօ-
 սելը մեր կողմից ավելորդ է գրեթէ, որովհետև մեր ընթեր-
 ցողների համբերութիւնը կտրվեցավ մեր ահարաշնէրի չափա-
 զանց ուշանալուց այս տարի, որի մասին դարձեալ խնդրում ենք
 ներողութիւն.

16 նոյեմբ.

ԹԻՖԼԻՍՅԻ ՀԱՅ.

ՊԼԵՏՆԻՆՆԵՐ ԽՄԻՆԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՑ.

Եկատերինօդար, Համ. Իփ. Ձեր նամակը ստացանք. Պա-
 տասխանը շուտ կտանաք.

Եկատերինօդար, Փիլ. Վար. Ձեր յօդվածը ստացանք.
 Շուտ կհրատարակենք.

Մօսկվա, Յար. Միր. Մի կտոր հացի պատմութենից»
 Ձեր թարգմանված յօդվածները ստացանք.

Մօսկվա, Վլար. Եղիազ. Ձեր նամակը ստացանք Ձեր ընկերութեան կողմից. Մեր ուրախութիւնը անչափ է, երբ ահա իմանում ենք, որ Մօսկվայի համալսարանի ուսանողները, հայկական աղնիկ երիտասարդները, կամենում են այսուհետեւ աշխատել զբաւոր վաստակներով և ընծայել աղղին «Հայկական Աշխարհ» օրագրի միջնորդութեամբ. Խօսքը դառնում է գործ, իմաստուն Հայերի բաղդավորութեամբ. Ամենեւին չենք կամենում կասկածել, որ այդ գործը լինելու է բարի և արդիւնավոր. Այն օգուտը, որ պիտի քաղէ հայկական ընթերցող հասարակութիւնը իւր նորարոյս օրդինների զբաւոր աշխատութիւններից, իհարկէ բավական վարձ պիտի լինի մեր հոգով պատվելի և սիրելի եղբայրներին. Աւրիմն դէպի գործ!

Ախալքաա, Եղ. Մեծառ. Գարձեալ և նորէն կրկնում ենք մեր խնդիրը — ուղարկել Խմբագրութեան հասանելի օրագրիս փողը թէ անցած տարւան 30 մանէթ և թէ այս տարւան 20 մանէթ.

Ախալքաա, հ. Սակի. Գեմիր. Նորէն խնդրում ենք ուղարկել մեզ հասանելի օրագրիս փողը դեռ անցած տարւան 7 մանէթ.

Շամախի, Սահ. Գուր. Եթէ ժողովել էք, ուղարկեցէք խնդրում ենք Ձեր առաջարկված երեք ստորագրողների փողը.

Ներքին Ագուլիս, Ար. Թոխ. Եթէ ժողովել էք, ուղարկեցէք խնդրում ենք քաղաքումս հավաքած 6 ստորագրողների փողը. Ալեքսանդրապոլ, հ. Յով. Առս. Աւարկեցէք խնդրում ենք փողը. Ախալքաա, Ալեք. Բար. Աւարկեցէք խնդրում ենք տեղիդ 5 ստորագրողների փողը.

Աստրախան, Գեորգ Բալանթ. Այն ինչ ուղարկվեցան Ձեզ օրագրիս հետ Ձեր առանձին տպված յօդվածները և հաշիվը, չունենք Ձեզանից ոչինչ լուր. Մեզ կասկածից փարսեւելու խնդրում ենք աշխատ եղէք հաղորդել մեզ: ստացել էք արդեօք մեր ուղարկվածը հաշիւի հետ թէ ոչ?

Մօսկվա, հայր Յար. Աեօի. Ձեր պարտավորող առաջարկութեամբ «Հայկական Աշխարհը», ստանալ ցանկացողների ազգանունները և հասցէները ստացանք: Բնդունեցէք, Արժանապատիվ Հայր, մեր խորին շնորհակալութիւն. Յունվարից կսկսենք ամբողջ 1867 թվին ուղարկել «Հայկական Աշխարհը» յիշված պարոններին, եթէ Ձեր կողմից առավել յարմար էք դատի մի ուրիշ անօրինութիւն.

ԾԱՆՈՒՅԾՈՒՆՔ.

— Մեր ընթերցողները կնկատեն այս անգամ մեր լեզվում քանի մի քերականական նորաձև ութիւններ, որոնց մասին չկարողացանք այս անգամ ասել մի երկու խօսք.

Պ. Տէր Աղէքսանդրեանը խղրել է մեզ մասնավոր նա մակով հոկտեմբերի 6 ից յայտնել «Հայկական Աշխարհում», «Վաճառականի», հրատարկման մասին նոյնպէս, ինչպէս հրատարակված էր «Վաճառականում», Մեր կատարում ենք պարոնիս ինդիրը, բայց տեղի պակասութեան պատճառով երկու խօսքով ահա յայտնում ենք, որ «Վաճառականը» պիտի շարունակվի և գալոց 1867 թվին նոյնպէս, ինչպէս այս տարի. Փոփոխութիւնը այն պիտի լինի միայն, որ գալոց տարի նորա ստորագրողները պիտի 5 մանէթ վճարեն այս տարվան 3 մանէթի փոխանակ.

— Պատկերազործ Յոյն Սօկրատ Վարեգլիսը կամենում է ծանուցանել հասարակութեան, որ նա կարող է նկարել ամէն տեսակ թէ եկեղեցական (բիւզանդիական ձևի) և թէ աշխարհական պատկերներ. Պայմանների մասին խօսելը, այլև նորա պատկերազործութեան օրինակներ տեսնելը կարելի է Իշխան Մուխրանսկու տան, Կլուբում. № 24, որտեղ բնակում է և ինքն Սօկրատ Վարեգլիսը. Պ. Վարեգլիսը կարող է նոյնպէս նկարչութիւն ուսուցանել ցանկացողներին.

Խմբագրող Հրատարակող Ս. ՍՏԵՓԵՆԷ.

ՄԱՆՐԱԼՈՒՄԵՐ :

— Պարսկաստանի Շահը հրամայել է Հրէաներին բոլորովին հալածարեցնել իւր հալածարիւմ հպատակների հետ և հալածար և արդար դատաստան անել միշտ նոցա :

— Ամերիկայի Ծիսցած — Նահանգների նախագահը Զօնոնը Վաշինգտոնում Նոր տարու օրը քաղաքացիներին (Թվով 4000 ավելի) ձեռք տվեց այնքան բարեկամբար, որ իւր սենեակ բոլորովին յոգնած վերադարձավ և երեկոսան ձեռք ուռեց, և չէր կարող ոչինչ գրել: Առաջ նա Նեգրներին ընդունեց, իսկ յետոյ սպիտակներին, որոնք բախական օտար կերպով շնորհակալութիւն արին: Նոցանից շատերը մարշալ Պուդինգին նախագահի տեղ ընդունելով գնացին նորան ձեռք տալու: Նախագահը այդ շնորհավորութեան ժամանակ 50 ջուխտ ձեռնոց փոխեց: Ավելացնեմք, որ կարծիք չկայ, որպէս թէ Հարիսոն նախագահը նորանից մեռաւ, որ չափազանց շատ ձեռն էր առնում:

— Թէհրանից հաղորդումեն, որ անցած ձմեռը Պարսկաստանում ամենասաստիկ էր և մի անսովոր երևոյթ պատահեց. այնպիսի սաստիկ և թանձր ձիւն էր զալիս, որ բարձր և աւմուր կիսարիւնները ձիւնի ծանրութենից կտրվումէին: Չնայելով այս անպիտան եղանակին Շահը գնաց որս անելու: Նորա նախարարները կամա ականա պիտի նորան ուղեկից լինէին, չնայելով այն սաստիկ ցրտին, որին Պարսիկները սովոր չէին, բայց ցուրտը ստիպեց Նորին Մեծութիւնը մայրաքաղաք դառնալու: Պայլերի և ազդեանքի խմբերը սարերից դաշտերում թափվեցան, և ոչխարներ, եղներ նոցա զոհ դարձան մինչև անգամ և մարդիկը: Շատ ժամանակ է, որ Պարսկաստանում այդպիսի ձըմեռը չէր եղել:

— Նշանավոր նախազգացութիւն: Պերուի մէջ մի Թուրք, որ գեղեցիկ հողեր ունէր, մօտերումն իւր հողերը մի քրիստոնէի վերա ծախեց: Նորա բարեկամներից մին ասաց նորան, որ նա շատ վատ արեց, որ ծախեց իւր կայքը: Արեւի է! պատասխանեց Թուրքը, այդ փողով Աղուստարու մէջ երկիր կգնեմ և կշինեմ մի տուն, որը զոնէ կմնայ իմ որդիներին: չէ որ մեր պիտան թէ քաղաքական և թէ դրամական գործերի դրութեանը նայելով մենք շուտով Նվրոպայից Ասիա պիտի վերադառնանք: Նորա խօսակիցը տխուր մնաց և խոստովանեց, որ դա այդ տխուր հանգամանքի վերա չէր մոտածել:

Հայկական Աշխարհ

—Պրանսիայի Եվգենիա Մայսիրուհին յանձնեց հասարակական գործերի նախարարին, որ նա ընդունէ ծառայութիւն տեղեկութեան վարչութիւններէ մէջ կանանց, և զլիափորապէս նոցա, որոնք նիւթական կարողութիւն չունին:

—Նշանաւոր գիւտ: Անգլիացի հնագէտները պ. պ. Տարփօրտ և Պիզլիկանի Ասորիքում փորելու ժամանակ ամբողջ մի հրէական տուն գտան: Ճարտարապետութեանը նայելով, նա բրիտանեութենից երկու հարիւր տարի առաջ է շինված: Այդ հին շինութեան դահլիճներում, որ եգիպտական ճաշակով են զարդարված, եօթ գիրք գտան. Մովսէսի հինգ գրքերը, Վավթի սաղմոսները և մի ուրիշ գիրք, որ բովանդակում է իւր մէջ Հրէաների զանազան բանաստեղծական գրվածները, որոնք մինչև այժմ բոլորովին անյայտ են եղել:

—Քաղաքական ամուսնութիւնը Խաղիաում: Միլանից գրում են, որ բոլոր ճանապարհների վերա ծանուցումներ են կայցրած, որոնցով յայտնում են բնակիչներին, որ 1866-ի յունվարի 1-ից նոր քաղաքական օրէնք է հաստատված, և քաղաքական ամուսնութիւնը հաստատվել է: Ամուսնական պայմանագրերը պիտի ստորագրեն քաղաքային աստիճանավորի ներկայութեամբ: Վաշնադրութեան ստորագրութենից առաջ պէտք է լինի երկու անգամ ծանուցումն, կրօնական արարողութիւնները արդենք չեն լինի ամուսնութեան դաշը կապելու համար: Օրէնքով պէտք է որ հարսը 15 տարեկանից, իսկ ամուսինը 18 տարեկանից պակաս չլինին: Բացառութիւններ կարող են լինել միայն թաղավորի վնասով: Այս նոր օրէնքով ծննդական գրքերը հոգևորականներից պիտի առնվին և լինին քաղաքային վարչութեան մէջ:

—Լօնդօնում գործածված կաթի մասին: Լօնդօնի վերջին ժողովում „Society of arts,“ Լօնդօնի բնակիչների գործածված կաթի քանակութեան և աղբիւրների վերա շատ հետաքրքիր տեղեկութիւններ հաղորդեցին և վիայեցին նոյնպէս, որ Լօնդօնում ծախելու համար եկած կաթը մեծ մասով խառնուրդ է: Որովհետև կաթ ծախողների վերա ոչինչ վերահասութիւն չէ նշանակված, բացի առնողների վերահասութենից, և որովհետև այս վերջինն շատ անգամ ստիպված են վատ կաթ գնել, որովհետև լավը ճարել չեն կարողանում, ուստի դժվար է հասկանալ, թէ ինչի Լօնդօնում այնքան շատ են հիվանդանում երեխաները: Բայց կաթի վատ յատկութենից ոչ միայն

Մանրադրեր

երկխոսներն են հիվանդանում, այլև հասակավորներն են, թէպէտ վերջինների թիւը անհամեմատ պակաս է:

Սովորութիւնը—երկրորդ բնութիւն է: Պ. Ջ. ըն Չուլմէրս—Մօրտօնը յանձն առավ այս վերջին երեք ամիսներում հաճաքելու վիճակագրական տեղեկութիւններ Լօնդօնում ծախված կաթի մասին: Եյդ աշխատանքի մէջ պ. Մօրտօնին իւրեանք կաթ ծախողները օգնեցին: Պ. Մօրտօնը իւր հետազոտութեանց յետոյ համոզվեցաւ, որ բոլոր Լօնդօնում գտնված կաթը պէտքէ խառնված լինի ջրով, ապա թէ ոչ անկաշելի էր այնքան կաթ ճարել, ժողովրդին բավականութիւն տալու: Ինչ յատկութիւն ունի այն կաթը, որ գործ է ածում Լօնդօնը? Եյդ կաթի երկուերրորդ մասը ջուր է և զանազան հանգային խառնուրդներ: Եյդ խառնուրդի յատկութիւնը գործարանատէրի դադանիք է կազմում Լավ կլինէր, որ Լօնդօնի բնակիչները դիմէին պրօֆեսսոր Լիբիխին, որ նա քննէր Լօնդօնի կաթի քիմիական կազմվածք: Ստրանդում հինգ զանազան կաթ ծախողների կաթերը փորձեցին, և դուրս եկաւ, որ բոլորն են ջրախառն էին: Մի քանիսինը կէսից շատ ջուր էր: Պ. Մօրտօնը հալատացնումէ, որ կարծումէն, թէ կաթի մէջ կալիք են խառնում, այդ ճշմարիտ չէ, կալիքը ջրի մէջ չէ լուծվում: Ուրիշ տեղերից Լօնդօն բերված կաթի մասին, պ. Մօրտօնը հաղորդումէ, որ իւրաքանչիւր տարի երկաթուղիներով կաթ են բերում 2,000,000 գալլօն: Բացի դրանից 20,000 կովեր, որոնք ինքն Լօնդօնի մէջ են գտնվում 20,000,000 գալլօն կաթ են տալիս: Եյսպէս ուրեմն երեք միլիօն բնակիչների համար գործ է ածվում 22,000,000 գալլօն կաթ, կամ թէ իւրաքանչիւր բնակչի համար $7\frac{1}{2}$ գալլօն: Որովհետեւ Լօնդօնի բնակիչները անհամեմատ ավելի են գործածում կաթը, ուրեմն պարզ է որ միւս քանակութիւնը ստանումէն խառնուրդով:

—Յանկանումէնք մի ընդհանուր հայեացք դարձնել անցած տարվան ժողովրդական լուսավորութեան համար եղած գործունէութեան վերա: Հասարակութիւնը զգումէ լուսավորութեան օգուտը: Յայտնի է որ Իմփրիսում գտնվումէ բարեգործական ընկերութիւն: Աոյնպիսի կանացի բարեգործական ընկերութիւն գտնվումէ և Լեկատրիքնօդարում: 1865 թվին նոր բացված մանկավոր կամ բարեգործական նպատակով ուսումնարաններ տակալ են: 1) Վերբենդում, 20 աշիկների համար բացվի է սկզբնական ուսումնարան, 3,000 մանէթ անմատչելի գումար

Հայկական Աշխարհ

ունի: 2) Օսթրալիայում բացվեցավ 33 աղջիկների համար ուսումնարան, մի մասով մասնավոր, և մի մասով կառավարական միջոցներով: 3) Վլադիկավկազում, քաղաքացիները իւրեանց կամավոր ստորագրութեամբ 2,000 մանէթ զոհեցին աղջկային ուսումնարանի շինութեան համար, և նորան պահպանելու համար քաղաքային գումարից 1,000 մանէթ նշանակեցին տալու իւրաքանչիւր տարի, և 4) Պետրոգորսկում ձրիավարժ աղջկային ուսումնարան բացվեցավ: Բոլոր այս ուսումնարանները հիմնված են և կպահպանվին մեծ մասով այն գումարներով, որոնք կազմվել են կամ կամավոր ստորագրութեամբ, կամ հաստատողներին ընծայաբերութեամբ կամ թէ բարեգործական զոհաբերութեամբ, լոտերիաներից, բալերից, կենցեղաներից, և այլն: Բացի Ակատերինոգարի Վսիտրեվսկի ուսումնարանից, բոլոր այս ուսումնարանները իւրեանց լինելութիւնը պարտական են հայրարակական բարեգործութեանը, — աղջկային ուսումնարանները նշանավոր են այն կողմից, որ ցոյց են տալիս մեզ հասարակութեան ձգտումն հավասարելու երկու սեռերի մէջ եղած կրթութեան անհավասարութիւնը: Բաբուի մէջ Նորին Այստերական Մեծութիւնը բարեհաճեց իւր վերա առնել անկեղանացի 15,000 մանէթ պարտքը, որ փոխ է առած տուն գնելու համար: Այնտեղ ևս կրթարանի կառավարչուհին զանազան մասնավոր ընծայաբերութիւններով (որքան լինելը յայտնի չէ) նպաստեց անաւսական պիտոյքները, իսկ անդրկապիտական առևտրական ընկերութեան անդամն, Մոսկովի պատվավոր քաղաքացի Մեդենցեվը, ընկերութեան կողմից, ընծայեց անկեղանոցի եկեղեցուն 2,240 մանէթի իրեր:

Թիֆլիսեան նահանգի ազնվականութիւնը բարեհաճեց կառավարութեանից նորան սվված փողն մի մասը զոհել ուսումնարանների շինութեան համար:

— Թիֆլիսի աղջկային դիմապիսին, որ բացված է Մեծ Իշխանուհի Օլգա Ֆէոդորովնայի հաշիով Վամեր — Իւնկեր Վարպուզն Ռետկինը ընծայեց 10 հազար մանէթ և զանազան մարդիկ ընծայեցին 332 մանէթ, 274 մանէթի իրեր և 500 մանէթի զասական օգնութիւններ, բացի զանազան գրքերից: Թիֆլիսաբնակ հայազգի պ. Միրովանեանը իւր առատ ընծայաբերութեան պատճառով թէ փողով և թէ իրերով (մօտ 800 մանէթի) Մեծ Իշխանի առանձին շնորհակալութիւնը ստացավ:

Ամեն հեղինակի յօդվածը բացի օրագրի մէջ տպելու առան-
ձին կտպվի հեղինակի համար, եթէ նա ցանկանումէ, 100—
200 օրինակ ձրիաբար, միայն թէ հեղինակը, յօդվածը մեզ
յանձնելու հետ, յայտնէր իւր ցանկութիւնը:

Ամեն հայաբնակ քաղաքից տարին 3 նամակ ուղարկօղին տե-
ղացի հայերի կեանքի, սովորութիւնների, ավանդութիւնների,
վարք ու բարքի, գործունէութեան, խօսված բարբառի վերա,
այլև զանազան զավառական բարբառներով դրված ժողովր-
դական առակներ, առասպելներ, առածներ ուղարկօղին խօս-
տանուամենք ուղարկել մեր օրագիրը ձրիաբար:

- „Մեղու Հայաստանի» լրագրի կարծիքը մեր դարոց-
ների վերա, պ. Շանշեանի ուսումնարանը, Հայ-
կական Թատրոնը և պ. Սունդուկեանի „Խաթաբալան»
Ախալքիսի ուսումնարանների պրօգրամը, սրբազան
Պանիէլ արքեպիսկոպոսի գործակատարութիւնը,
գօխոօր պ. Շահ—Պարոնեանի „Մի քանի խօսք
խօյրբաի մասին» յօդվածը, Հայկական Կերպիւնեան
Ուսումնարանը. . . . . 246.
- 14 Պատասխաններ Խմբագրութեան կողմից. . . . . 247.
- 15 Մանրալուրեր. . . . .
- 16 Ծանուցումներ. . . . .

Թիֆլիսում „ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆ» օրագրին կարե-
ւի է ստորագրվել միայն գրավաճառ պ. Ավետիք Լէնքիաճեանի
մագաղինում:

Օտարաքաղաքացիներ թող բարեհաճ են դառնալ ուղղակի
դէպի խմբագրողը այս հասցեով. Степану Степане. Въ Тиф-
лисъ. Въ Редакцію армянскаго журнала „Армянскій Міръ»
Дозволено цензурою. Тифлисъ, 1866 Տպարան Մեղիքովի և ընկ.